The image features a vertical composition. On the left side, there is a stack of five stylized, modern human figures with large heads and simple features, wearing various colored clothing (purple, green, pink, yellow, white). On the right side, there is a vertical stack of historical figures, including a woman in a black veil and crown, a man in a military-style uniform with a sash, and a man in a red shawl. The background is white.

200

wata qipanman

Tapukun
yachaqkuna,
Wiñay kawsaymanta
rimariqkuna,
kutichin

BICENTENARIO
PERÚ 2021

200

wata qipanman

Tapukun
yachaqkuna,
Wiñay kawsaymanta
rimariqkuna,
kutichin

PERÚ

Ministerio de Cultura

BICENTENARIO
PERÚ 2021

BIBLIOTECA BICENTENARIO

Serie Los escolares preguntan, los historiadores responden, 2

200 wata qipanman. Tapukun yachaqkuna, wiñay kawsaymanta rimariqkuna

Lima, mayo de 2021, primera edición

© Ministerio de Cultura del Perú

Sello editorial - Proyecto Especial Bicentenario de la Independencia del Perú

Av. Javier Prado Este 2465 - San Borja, Lima 41, Perú

www.bicentenario.gob.pe

Ministro de Cultura: Alejandro Neyra Sánchez

Directora ejecutiva del Proyecto Especial Bicentenario: Laura Martínez Silva

Director de la Unidad de Gestión Cultural y Académica-PEB: Víctor Arrambide Cruz

Coordinación editorial: Jaime Vargas Luna y Bertha Prieto

Traducción: Gladis Vila Pihue

Ilustración y diseño: Fátima Ordinola

Diagramación: Juan Carlos Taboada y Miguel Ángel Pissani

ISBN 978-612-48506-5-3

Hecho el depósito legal en la Biblioteca Nacional del Perú n.º 2021-05312

Libro electrónico disponible en www.bicentenario.gob.pe/biblioteca

Se permite la reproducción parcial siempre y cuando se cite la fuente.

Kaqninkuna

Wipalanchikuna	7
Kay liwrumanta	9
Riqsichiy	13
1. Independencia nisqanmanta tantiyariy	18
2. Chay pachakuna	32
3. Ñawpa watakunamanta	44
4. Ruwaqkunamanta chaynataq qawaqkunamanta	56
5. Awqanakuyamanta	70
6. San Martín, Bolívar hinaspa qispiriyamanta	96
7. Independencia nisqanpa, qipanman Perú suyunchikmanta	110
8. Iskaypachakyaymanta tantiyariy	130
Kay proyecto nisqampa willakuynin	136

Imapas kichariymi tapukuyqa,

HANS-GEORG GADAMER

Wipalanchikuna

Perú suyunchik qispisqanmanta iskay pachak wataman chayasqanraykum, Proyecto Especial Bicentenario nisqa llapan llaqtamasinchikkunata minkariypi kachkan imayna suyunchik kasqanta yuyarinanchikpaq hinaspa hamuq pachak watapi kawsayninchik munasqanchikhina kananpaq. Chaypaqmi yachaywasikunapi, runakunapa huñunakuyninkupipas yanapana allinta yuyarinankupaq Perú suyunchik qispisqanmanta pacha kunankama imayna kawsayninchik kasqanta, imakuna rurasqanchiktapas, yachaywasiman riq warmakunapa tapukuyninkuta, ima mañakuyninkutapas uyarispa hinaspa allin kutichiyta maskaspa.

Biblioteca Bicentenario nisqam, suyumasinchikkunaman riqsichimun **200 años después: Los escolares preguntan, los historiadores responden** nisqa qillqaykunata, chaypim qawanku Perú suyunchik imayna qispisqanta, chaymanta kunan pachakama imapas mana qunqanapaqhina karusqanta, yachaywasiman riq warmakunapa tapukuyninkuta historiadores e historiadoras specialistakuna kutichisqanmanhina.

Kay qillqaykunapa maytuntaqa ruraraqaku Proyecto Especial Bicentenario nisqa Ministerio de Educacionpiwan, kaywanqa riqsisqañam yachaywasiman riq warmakunapa allin ruray munasqanku, chaynaspam qipa wiñay runakuna yachayniyuq kanqa, imatapas allinta qawaq hinaspa sumaqla kawsayninchikta takyachinqaku, kunan pacha utaq qipaniraqta imapas allin rurasqa kananpaq.

Laura Martínez Silva
Directora ejecutiva del Proyecto Especial Bicentenario
de la Independencia del Perú

Liwrumanta Kay

Kaywanqa tantiyariyta munan allinta rimarinapaq, kay 200 wata chay declaración de la independencia del Perú nisqanmanta, kay Proyecto Especial Bicentenario (PEB) nisqanqa qawarin allinta punim, lliw suyunchikpi yachaqkunapa ikunta uyariykuyta, hinaspa, chayna yanapan lliw runamasinchikuna allinta tantiyarinampaq.

Kay liwrupaqa iskay iku runakunam. Qallarín llapa yachaq warmi warikuna, 90 yachay wasikunamanta llapan suyunchikmanta, paykuna ancha kusikuywan, tapukuykunata paqarichimuraku, chay independencia nisqanmanta, hinaspa chaymanta willarimuwanchik kay parlaykunamanta, tantiyaykunamanta. Iskaypiñataqmi, llapan 37 wiñay kawsaymanta rimariqkuna, ancha sunqunwan allinmi nispa kutirichiraku llapan tapuykunata, ancha yachayninkupa rimayninta qunqaykuspa, aswanqa mastarisun llapa kawsay pachamanta rimariyninta.

Kay liwruqa manataqmi paqarinmanchu kara, sichus mana llapan yachay wasikunapa: Yachachiy Perú, nisqampa yanapayninwanqa, paykunaqa yachachinku llapan pedagogía nisqanmanta, chaynataq imayna allin apu kayta llapan amawtakunata hinasta llapan yachayniyuqkunata, chay red nacional de colegios de alto rendimiento (COAR), del Ministerio de Educación nisqanmanta, paykunam qawarin, pisi qullqiyuq, aswanqa allin yachaqkuna, lliw llaqtakunamanta.

Kay puririyqa qallarisqa, Yachachiy Perú nisqankuman tinkusqankumanta, paykunas tukillaña yanapayta qallarisqaku,

septiembre killapi, 2019 matamanta, chaymanta proyecto ukupi tantiyarisqaku huk huñunakuypi chay independencia nisqanmanta, Yachachiysi llapan tapukuykuna quqariyta qallarisqaku 65 qatipasqan yachay wasikunamanta, 12 llaqtakunamanta. Chaymantataqsi ruwarisqaku chay COAR nisqanku 25 yachay wasipi lliw suyunchikmanta.

Chaynas kay Proyecto Especial Bicentenario nisqan wasiman chayamuyta qallarisqa llapan tapukuykuna, lliw suyunchikmanta, ancha 5000 yachaqkunatas sayarisqaku, aswanqa kimsa hinaspa tawa grado de secundaria nisqankumanta, kay rimariqkunapa watankuñataqmi 10 – 16 wata.

Chayllamantaqsi qallarisqa, tapukuykuna akllayta, kimsa ñawinchaywan, huksi kasqa tapuykunaqa qanan llapan ñawpa pacha kawsaymanta, chaynataq kunan pacha kawsaymanta, hukñataq lliw tapukuqkunamanta kanan warmi qari, hukñataq kasqa llapan llaqtakunamanta kanan chulla pakuyllapas nispan. Chaynam akllariraniku pachak tapuykunata, qawarisqaykuman hinaqa allin punim chay independencia pacha sasa kawsaymanta huñurinapaq.

Qatiriqninmantañataqmi maskasqaku warmi qari wiñay kawsaymanta rimariqkunata, llapan tapukuykunata kutirichinampaq, allinta yachaynimpi maskaripa. Chaynam 37 yachayniyuqkuna kusikuywan llapa tapukuyta kutirichiraku.

Lliwpa llamkayninmi tarikun kay liwrupi, huk rimanakuy yachayniyuqkunawan hinaspa yachaqkunawan, kay rimanakuymanta chawpipim kachkan kay suyunchik umalliq qallariyninchikmanta, chaynataq imaynatam qawarinchik suyunchikpa sapinta, hinasta imayna Perú suyunchikwan, España suyu pakikusqanmanta, 300 wata Españapa saruchasqanmanta.

Chayna rímanarikuy llapan kawsaykunawan, warmi qari yachaqkuna, yanapamusqa tapukuyninwan kay sumaq willakuy ñawpa kawsaymanta, chaynataq llapan wiñay kawsaymanta, warmi qari rimariqkuna, miskirichiwanchik kaykunamanta rímanakuyta.

Qillqariyta churani, yachayniyuq Cecilia Méndezpa nisqanta, wiñay kawsaymanta rimariqkunaqa, tuñinku llapan mito nisqankutas – Tayta San Martínpa paracas nisqampi, wipala musquyninmanta -, Chaypiqa tinkunchikmi paywan, kay iskay pachakyayqa allin punim, sumaqta tantiyaríspa tikrarísun imaynata qawarisqanchik, chay independencia nisqanta, chaynataq tantiyarísun imayna allinsi apanakuyta suyunchikpi. Kay liwruwan aypayta munaniku, llapan yachayniyuqkuna yachaynin, lliw yachay wasipi yachaqkunaman asuykunanta, chayna yanapan aypayta.

Tukuykunapaq, anchata yupanchani llapallan runakunata, kay proyecto nisqan qispichinapaq. Huk, lliw yachaqkunapa sayariyninta, chaynataq lliw tapukuy kutichiq yachayniyuqkunata. Chaynallataq ancha añanchay Enseña Perú nisqanta, aswanqan Carlos Valls y Diego Camacho, chaynataq Alexandra Vasallo, Andre Ospina hinaspá Grace Solano, paykunam tiyasqan llamkayninkumanta yanaparira kay llamkayta. Anchata yupaychani colegios de alto rendimiento nisqankuta, llapan ciencias sociales nisqan yachachiq amawtakunata, anchata yupaychani Patricia Temoche, paymi yanaparira tukurinakama. Tukuykunapaqñataq yupaychani yachay wasi Miguel Grau Seminario hinaspá Manuel Scorza Pucusanapi, kaqta paykunam kichariraku huk yachachinakuy yachay wasin ukupi apakunampaq, chaynataq Josefina Jiménez, yachachik, paymi yanapawaranchik kay tinkuywan.

Rikuchiy

Huk hatun rimanakuypi, yachay wasi normal de Lima nisqampi, 1952 wata tukuykuypi, yachayniyuq Jorge Basadre, tantiyarisqa sunqumpa munayninta ¿Imaynatataq ruwachwan, paqariykunamanta llapan suyunchikpi yachaykuna, yachaqkunaman taripaslla chayanampaq, paykunaqa anchatam munan? Allin sumaq yachachikuyllawan, Basadre yuyarichisqa llapan chunkantin uyariq amawtakunata, yachaykunapaqa ancham munaynin, paykunam allin yuyayniyuq kanampaq llapan “puriryanta” llapan “Peruano runakunapa” llapan suyunchik pachapi. Kaypiqa allin punim karun amawtakuna yachaqkunawan kuska tantiyarinampaq “Kuyayllapaq ñanta” Perú suyunchikmanta, huk “Yuyariy, destino nisqan” hinaspa “Suyapakuyta”.

Ancha yachayniyuq Tacneñupa, yuyayninta yuyarispas, payqa churaykusqa ñuqanchikpa Historiografia moderna nisqankuta hinaspapassaqiwasqanchikanchakuyayllapaqyuyariyta “Peruanupa ariniyninpa kawsayninta”, kay liwrupa qillqariykunapa chay Proyecto Especial Bicentenario nisqanpa munayninqa, qallariyta munan sumaq rimanakuyta llapan kawsay runakunawan, uyarinakuspa, llapan allin yachayniyuqkunapa ikunkunata tinkurichispa llapan suyunchikmanta yachaqkunapa tantiyayninwan hukllawachispa, chay llapan independencia nacional nisqampa ñanninmanta.

Imaynam nira amawta Basadre ancha medio siglo nisqan, Kay ukupi, kachkan ancha allinrimaykuna, chaynataq tantiyaykuna, kunkiyykuna, pinqaykuna, chaykunam paqarimun, kay rimanakuspa tantiyaynimpi llapan Perú suyupi ñanpi puririsqanchikmanta,

hinaspam imayna tikrakusqa kunan kasqanchikman, chay República nisqanman, chaytam 200 watata ñam qallarisunña qichwakuyta.

Kay kuyayllapaq liwrupa sapa rapinkuna ukupi puririyqa, waylallam, chaynataq qallaykuynin, hinaspam yanaparin llapan independencia nisqampa ñanta qatiparinapaq, tukuy rikuymanta, sichu qawarisun llapan tapukuykunamanta hinaspam kutichiykunamanta, chaynam chay independencia nisqan suyunchikpiqa qawarichikun ancha rikuykunapi, chaynataq achka rimariqkuna, chaykunam ancha miski miski sasachakuyniyuq.

Chay declaración, del general José de San Martín nisqa 28 julio killapi, 1821 watapi, Lima llaqtapi, qawarichwan huk urqutahina chay libertad nisqa ñampi, chayqa paqarin llapan runakunapa tanqariyninwan. Chay wataqa huk ancha lliwpa tanqariyninwan qallarisqa, ancha maqanakuykunawan, achka llaqtakunapi Perú suyu ukupi. Chaykunamanta wakinkum kan, chaynam Cusco 1814 watapi yuyarisqaku yuyaymanaspa, chay Rebelión de Túpac Amaru II, paqarisqa huk huñunakuy chay suyupi, llapan ñawpa llaqtayuy runakunata amaña sarupay kananpaq.

Manam chayllachu, Independencia nisqanqa qawarin huklawmanta soldado nisqan, chaynataq llaqtapa soldado nisqan, villas, distritos nisqankumanta, wakinkuqa casqaku alzados en arma nisqan, llapan españolkuna takyachinampaq, chaymi llapan ikunku wiñay kawsaymanta rimariqkuna ancha rikuyninku ancha punim.

Chaymi asuykuchkan llapan rikuymanta, paqarimun lliw tapukuykunamanta hinaspam, kutichiykunamanta chayna tanqarinakuspa allin kuskamanta yachaykunata maskanapaq, chaymi yanapawasun imayna ruwasqanta patriotas nisqankunatam, chaynataq llapan imayna kawsay política, económica y social separatista nisqanmanta, aswanqa llapan allin tantiyariy yunka,

suní pacha, sacha sacha suyumanta. Chaykunam karqa allin tantiyay, allinta uyarinakunampaq chay libertad, justicia e igualdad nisqanmanta, chaykunam puririchkan waranqantin, waranqantin warmikunata qarikunata awqanakuyipi maqanakunankupaq, chayqa kasqa ancha largo tiempos nisqan hinaspapas sasasasas.

Llapan kay rapipi rimanakuykunaqa, ruwasqa llapan Peru suyupi yachaqkunapaq, qawarinmi lliwpa umampi, tantiyayninkupi kanmi llapan rimariqkunapa ancha riqsisqa sutinkuna chay independencia nisqanku pachamanta. Yuyarini José de San Martinta, Simón Bolivarta, chaynataq llapan Perwanukunata, tayta Faustino Sánchez Carrión Huamachuquino nisqanta.

Manam chayllachu, ancha tapukuykunam qawariyta munan llapan ñankunamanta. Kaypiqa nini, imaynataqsi ruwasqaku qullqimanta awqanakuy pachapi qawarichiyta, imayna achka iglisiapa kutichimusqanta, ancha sasachakuyipi, chaynataq qawariyta munan imayna apakuspa provinciakuna, Huánuco llaqtayuqkunapa ruwayninku. Huanuquiñukunaqa qatirin inkakunatam ama puni ninanpaq chay privilegios políticos y económicos nisqanta llaqa apukunamanta, chayqa apukunata pisichinampaq, chaynataq mistikunata, hinaspa ñawpa llaqtayuq runakunata.

Kaqninpi kachkan, sichu mana provinciakunamanta sayarimuptinkuqa, chay chawpi suni pachapi, paykunaqa kasqaku hataripakuq, manach masyachwanchu kara Ayacucho awqanakuypiqa, mana paykunawanqa, Chaymi yuyarina, chaynataqmi llapan mana allin ruwaykuna, llaqa llaqtapa sayariyninkuna, llapan XVIII siglo nisqampi, allinmi karqa ukunpiqa llaqa awqanakuy pachapiqa, chay libertad nisqanta tukilla aypanapaqa chay siglo XIX nisqampi.

Toledomanta qawarisun, chay kallpanchayqa hamuy nisqa allin puririsqa realista nisqankuta Concepción llaqta hapinankupaq, utaq mama María Parado de Bellido, nisqampa upallasqa hinaptin kawsayninta qichusqaku, chaykunaqa qawarichiwanchik, provinciana warmikunata independencia del Perú nisqampi sayarisqanmanta. Ama qunqasuncho 114 warmikunam declarasqa kasqaku Patriotas del Perú nisqa, chaypitaqmi tarikun Limiñakunapas, paykunas tukuy uyariq, qawariq kasqaku, chaynataq willakuy cartakunata apasqaku, kay rumayqa ancha manchakuysi kasqa, mañuchiywansi castigasqaku.

Allin punim paqarimun, llapan yachayniyuqkunapa tapukuykuna kutichimuypi, llapan independencia nisqampi awqanakuyqa, qawarisqam kanman huk civilkunapa awqanakuy hina. Chaynam lliw kallpayuqkuna amachasqa llapan patriotapa munasqanta, chaynataqsi hukunaqa ruwasqaku tayta Reywan, chaynam qawarichiwanchik, anchakatkataykasqallapanasunakuykuqkunapa, paykunaqa kasuqku sapa llaqtapa munayninta.

Wakin kutichiykunamantam qurqurichwan, Perú suyupiqqa mana riqsirirakuchu afrodescendiente nisqankupa, kawsaynintaqa kasqanmanhina, huk suyukunapiqa riqsirisqaku. Chay promesa de la libertad nisqanqa, mana puni aypakusqachu tantiyayninkuman hinaqa, chaysi tanqarisqa ancha yanakunata patriota soldado nisqanman hukllawayta, hinaspa sayapakusqa paykunapa munayninta. Chaymi chay proceso de la independencia nisqanqa manam sumaq puririyllachu karqa, aswanqa ancha rikchay, chaynataq llantuy kasqa. Chaynam ancha promesa de libertad nisqanku kachkaptin, qawarisqaku mana aypay atinata hina, ancha imayna qatipariyqa llapan estructura colonial nisqanqa allinmi nisqa, llaqa yanakunata ancha llamkachiyta chaynataq llapan ñawpa llaqtayuq runakuna ama puni nisqaku.

Chay huk Congreso constituyente nisqan 1822 watapi, churasqa, chaynataq chay Constitución Republicana nisqan paqarichimusqanku, chay Parlamento nisqanku llapan provinciapa sayariyninwan, qawarichiwanchik ñawpaqmanta chaynataq qipamanta lliw Perú suyupa historianchikmanta. Chay awqanakuy Ayacucho llaqtapi apakusqanmanta, chaypim sayariraku llapan perwanukuna, chaynataq grancolombianos, rioplatenses nisqanku, hinaspapas ancha tukuy suyukunamanta, chaynataq soldados realista nisqan, ari ninmanku kara masyachikusqankumanta hinaspa saqinmanku karqa, chay virreywan, umallichiqkunawan kuska, Perú suyo, independencia nisqanta aypasqaku, hinaspa paqarira huk república musquyninwan, aypay munasqanwan chaynataq ancha contradicciones nisqankuwa.

Carmen McEvoy
Presidenta del consejo consultivo
del Proyecto Especial Bicentenario

Tantiyarisun
chay
independencia
nisqanmanta

¿Imaynampitaq allin puni Perú suyupi independencia nisqanmata yachariy?

*Irma Chuquipiondo Tafur,
Santo Tomás, Amazonas,
16 watayuq*

Independencia nisqankumanta – España suyuwan Perú suyu pakinakusqanmanta – paqarira kay república nisqanchik, chaymanta paqarimusqa kay Estado Peruano nisqanchik, chaymi huk partida de nacimientos hina kay Perú suyunchikpa. Llapa ñawpaq peruanukunaqa amañasqas kasqaku lliw españulkunapa llapa mitma ukupi.

Imaynataqsi kasqa independencia nisqanku, chay yachayqa yanapawasunmi pikunataqsi libertad del dominio Europeo nisqanta aypanapaq sayarisqaku, chaynataq tantiyasun imaynataq qallariranchik peruanukuna, huk gobiernos nisqanta llaqtanchikwan llapan runamasinchikpaq.

Yachayninqa yachachiwanchik imakunataqsi muyurun, imakunaraqtaq kachkan mana tukurisqa Perú suyunchik ñuqaqa kani independientim ninampaq, ima atiyniyuqpas ama panpachanampaq, nitaq rakinampaq. Chaypaqmi qawarichina, tinkurispas imaynataqsi kawsasqaku ñawpa sacha sacha suyupi runakuna, hinaspa imaynataqsi kunan pachapi kawsanku.

Imaynataqsi kasqa chay independencia nisqan riqsiyqa, yanapawanchikmi yuyariyta ima aypayta munaspataq ruwasqaku, llapan ñawpa runakuna kawsayninta, allpankuta qusqaku. Paykunaqa sayarisqaku huk allin kawsaypaq, kuyayllapaq, yanapanakuspa, ama chiqninakuy kanampaq, maypi paqarimusqaykipas utaq imayna uyayki kaptinpas.

Independencia nisqanqa kasqa, chay pachaqa allin punim puririynin, chaypim ruwarisqaku imapas anchata muyuykachisqaku llapam runamasinchikunapaq allinnimpaq.

Gustavo Montoya
*Universidad Nacional
Mayor de San Marcos*

¿Ayka pachapitaq independencianisqanta aypasqanchik?

Romi Génesis García
Contreras, Chao, La Libertad,
10 Watayuq

Allin, Romi, tapukuynikiqa allin punim, chaytaqa qawarina kanqa ima pachapitaq qallarira kay independencianisqan aypanapaq sayariy.

Chayraq peruanukuna sayarisqaku Españolkunamanta rakinakunankupaq, chaykunataqa qawarichwan huk saywakunata hina ñampi independencianisqan aypaypi, chaykunaqa yuyarichiwanchik ancha qipa 1811 watakunaman, chaypi Tacna llaqtapi rebelión Francisco de Zela nisqanwan, chaymanta 1814 watapi Cusco llaqtapi rebelión wawqintin Angulo y Mateo Pumacahua nisqampi.

Sichu yupasun chaymanta hinaptinga, chaypim kachkan 1826, chaypin wipala española nisqanta uraykachimusqaku chay Real Felipe del Callao nisqampi (Chaypis kasqaku ejercito realista nisqan, mana masyachikuyta munaspan chaykama), Rimachkanchik 15 watamantam ancha pacha, chayqa.

Kuk ñanñataqmi kanman aykapitaqsi qallarisqa awqayta, chay desenbarco de la expedición libertadora del general José

de San Martín nisqan Paracas llaqtapi, septiembre killapi, 1820 watapi.

Kayqa ancha tantiyaymi, chaymi ancha kallpayuq militar nisqan, hinaspampas aypasqa allinta wakin independencianisqampaq, chaypi kachkan Limata llapan Realista nisqanku saqisqaku, chaynataq paykunapa makinpi kasqa llapa litoral nisqanku. Kaypiqa llapa sayariypi pasakusqa pichqa wata partiyuq, manataqmi pisillachu.

Carlos Contreras

*Pontificia Universidad Católica
del Perú*

¿Independencia nisqanwan, mayqinkunata karqa aypay munasqanku?

*Jhojan Tauca Yoplac,
Santo Tomás, Amazonas,
15 watayuq*

Anchatam munani tapukuynikita, ancha munay kaptin chaynataq kay pachapi, kuyasqay Jhojan. Independencia nisqanqa qawarina kanqa imaynam aparikura chay pachapi, libertad nisqanpaq sayariqkuna, huk nación chayraq qispichiypi kasqa y huk apukaypa kallpanwan. Kay ruwaykunam hikutasqa tukusun kay dependencia económica y política nisqanta chay 300 pachak watamanta.

Yapamanta tantiyarisun, imataqsi significan chay independencia nisqan waranqantin peruanukunapaq, chayqa tanqariwanchik tantiyarinapaq llapan región pachamanta. Anchatam musqurisqaku libertad nisqanta llaqtamasinchikuna justicia, igualdad nisqanman hukllawachispa, allin kayqa kanmansi allpa rakinakuyapaq. Lliw ñawpa nisqanchiqa mana punis aypachwanchu sichu mawka estructura de opresión colonial nisqan kaptinqa, chay kanmantaq yanakuna ñawpaq runakuna.

Kay pachapis, lliw runakunapa sayariyninga allin tantiyay punim kasqa, independencia nisqampaq. Chayqa mañakamusqa rakirikusun chay modelo jerarquico y señorial nisqanmanta nispa,

chaynataq llapa Españolkunapa imas peru suyuman apamuskankumanta.

Allin qawasqa runaka qawariq justicia nisqanmanta, chaynataq mérito y a la “Dignidad republicana” nisqanmanta: musuq kawsayta aypachunku llapan wakcha tinkatinka llakta runakuna

Llapan munaykunawan kуска, paqarimurataq huk allin tantiyay Estado nisqampaq pirqariynimpi. Kaypitaq tarikusqa Constitución Política nisqanku, chaypis churasqa kasqa apukunapa rakisqan, chaynataq llapan runakunapa derechos y deberes nisqan, chaymanta “Llapan Perú suyupi llaqtakunapa” sasachakuyninkupan chaskichunku, kay paqariy waqtillu república nisqampaq. Chaywankuskallataqsi, allin puni kasqa chay justicia nisqan paqarichisqa, chaymanta qipaman llapan leykunata ñawpaqman aparichisqa.

Chaykunata ña nirispa, tapurikusun ima munayninchikunataq qispirichina kanqa iskay pachak wata chay independencia nisqan declarakusqanmanta.

Carmen McEvoy
*University of the South-Sewanee
(Estados Unidos)*

¿Mayqinkunataq chay fuente de información nisqan chay época nisqanmanta?

Rodrigo Sebastián García
Trujillo, Chavín de Huántar,
Áncash, 12 watayuq

¡Allin tapukuy, Rodrigo!, qallarinaqaq, kachkanmi chay watakunamanta periódico nisqan. Independencia nisqanmanta allin rimariqkuna, chaynataq contrampi kaqkuna willaykachasqaku diario y gaceta nisqankuwan, llapan Perú suyupi lliw awqay pachamanta. Chaynam kan Gaceta del Gobierno de Lima Independiente nisqan, chimpampiñataq kachkan Gaceta del Gobierno Legítimo del Perú y El Depositario nisqan.

Chaynataqmi, waqaychanchikraq decretos, panfletos y oficios nisqankuta, llapan umallachiqkunapa llapan llaqta runakunaman willarikusqanta, chayna opinión publica nisqanta masyanampaq. Kachkantaqmi cartakuna chay pachakunamanta, llapan runakunapa directa o indirecta chay maqanakuy ukupi kaqkuna. Kay willakuykunaqa mas kikinkumantam, waqaychanku achka y allin willakuykunatam

Llapan llapa documentkunam kunanqa tarikun, chay archivos del país nisqampi, chaynataqmi tarikun Colección documental de la independencia del Perú nisqampi ¡Achkaraqmi riksirinanchiqa kachkan!

María Claudia Huerta
Universidad de California,
Davis (Estados Unidos)

¿Pipas independencia nisqanta quwaranchikchu, icha kikillanchikchu independencia nisqanta ayparanchik?

Joseph Karl Pedro Palacios
Águila, Cátac, Áncash,
14 watayuq

Qallarinaqaq niymanmi, imataqsi kasqa iskayninmanta – nichwanchu, independencia nisqanta quwaranchik chaynataq independencia nisqan ayparanchik -, chaykunam apakun ancha proceso social nisqan puririyinimpi, chaykunapa ukunpi kanmi hawapi kallpakuna. Tapukuynikiman kutichinaypaq, imakunataqsi llasasqa hawapi kallpakuna independencia nisqanpi.

Ukupiñataq, independeica nisqampiqa rakinakusqas kasqanchik llapa perwanukuna. Intindinaypaq hinataqmi, ancha manchakuyta, chaynataq tunkita wankusqanchik. Chaymi allin puni kasqa hawamanta imapas ruway: Expediciones libertadores de José de San Martín y Simón Bolívar nisqan, chaynallataq llapa ima ruwaynin – Españamanta – yanapamusqaku cawsa liberal nisqan.

Ñawpa watakunamantam, paqarispa wiñarira huk político, el liberalismo nisqan huñunakuy península nisqampi, qatiparisqa llapa revolucionarios franceses nisqankuman, llapa runakunapa allinninpaq, libertad

nisqan llapa llaqtarunakunapa kikinku kamachinakunankupaq, chayna nichwan, kikinchiq kamachinakunapaq, mana pipas saruchamanapaq. Chay rimakuykunatas qallarisaq, llapa debate político nisqampi, Constitución de Cádiz nisqanmanta, chaynataq 1809 watapi akllanakuypi, chaypi tantiyaykunam anchata yanaparisqa ancha kuyayllapaqta independencia nisqampaq.

Carlos Contreras
Pontificia Universidad
Católica del Perú

Imayna suyunchik independencia nisqan aypasqanchikmanta ¿kunan pacha kawsayninchik ukupi qawarinku?

Keyli Anali Yangua

Carhuapoma, Veintiséis de Octubre, Piura, 14 watayuyq

Ari, anchapim, huk, llapa independencia Hispanoamérica nisqan awqaykuna chutarisqa hinaspa ancha maqanakuy kasqa. Chaypiqa ancha kallpanchasqa llusqisqa militar nisqan. Chayna, independencia kawsay, ñawpa pusaq década nisqampiqa, llapa perwano umallichikuna kasqa militarkuna. Awqay pachakunaqa anchata chutarikusqa XIX pachak watakaman. Chaypascha umanchikpi kanraq, tantiyayninchikpi llapa fuerza armada nisqanpi, paykunaqa allin sumaq kawsayta waqanchanqa ninchik.

Huklawmantañataqsi, llapa militar nisqanku hinalla aparisqaku, llapa rol político nisqanta, chayqa ancha allin kasqa llapa Estado nisqampa pirqariynimpi hinapapas chay imaginario nacional llapa siglo XX. Chaypascha, kan ancha huk tinka tinka tantiyariynin llapa fuerzas rmadas nisqampiqa, sichu llapa allin kawsayta amachanampaqa llapa sociedad nisqampi.

Huk imayna kayninqa anchataraqmi qawarichiwanchik, independencia nisqampa ñawpantaraqmi, karqa ancha rebelión regional nisqanku, achka indígena nisqankuwan, paykuna llallirachikusqaku ancha maqanakuywan. Chaymi

qipakunataqa sasachasqa huk kallpayuyq movimiento independentista nisqanta paqarichinankupaq, wakin Hispanoamerica nisqanqa ña puririsqaña independencia nisqampaq, yuyarisun, rebelión de Túpac Amaru II nisqanta 1780 matapi.

Chaymanta sayarisqa indígena nisqan, hinaspa misti runakuna, Tacna, Huánuco, Cusco llaqtapi 1810 watapi. Llapa rebeliónkunatas anchatas kutirichisqaku maqanakuywan, manas español umallichikunallachu, aswanqa llapa administración colonial nisqan perwanukunapas, chaykunamantas tikrakusqa wakinkuqa, Perú suyupa umallichiqnin kayman.

Chaynaqa nichwancha, manas independencia nisqan qallariqmanta maqanakuypi sayariqkunallachu paqarichisqa kay república nisqanta, aswanqa kasqaku maqaqkuna caudillo nisqanku. Kay pakinakuqa kay historia nisqanwan kaspas, mana allin acuerdo nisqanman chayanchikchu pikunataqsi pirwanukunapa héroes de la independencia nisqan. Chaymi mikuyta qurqa, independencia nisqanqa “Hamurqa hawamantan nispa.”

Cecilia Méndez

*Universidad de California,
Santa Bárbara (Estados Unidos)*

Sichu kachaykusqa kanchik, ¿Imanaypitaq manaraq independiente nisqan kayta atinchikchu?

*Marco Aurelio Valdez
Huaman, Tambopata,
Madre de Dios, 14 watayuq*

¿Imamanta kachaykusqa, independiente nisqan imamanta, utaq pimanta? Aswanqa ¿Pitaqsi kachaykusqa, chaynataq independiente nisqan? José de San Martín nisqa “Kachaykusqam hinaspa independitim kanchik nispa”, chaynam himno nacionalpas nintaq “Kachaykusqam kanchik”.
¿Imaynataq rakikuq kay iskay parlaykuna? Independencia nisqantaqa waylaraqmi chaynam nichwan libertad nisqanmantaqa, 1824 watamanta kanchik políticamente autónomos de España nisqan asllam manam ninmanku.

Sichus tapukuyniki kanman huklasi independencia nisqanmanta, chay economía nisqanmanta hinaptinga, qamqa qawarichkanki niymanmi, “manam independientichu kanchik” llapa Españawan pakisqanchikmantaqa, huk tukuy kallpayuq atipaqkunamanta, Inglaterra XIX pachak matapi hinaspa Estados Unidos XX pachak watapi.

Mana chayllachu, kay tinkurisqa pachapiqa mana kanchun, huy tantiyayllaqa, países independientes económica nisqan. Llapam suyukunan ancha tinkurinku hukunawan. Chaymi, sasachakuyqa ichasya mana anchachu, sichu dependencia nisqan

imayna kasqa chay asimetría nisqan. Chayna nichwan wakin suyukunaqa kanku aswan ancha dependiente nisqan wakinmantaqa.

Chayna, allincha kanman, tantiyarichwan huk lawllata independencia nisqanta qawarispa. Huk qawariymi kanman llapan mikuykuna, mana kawsayninchikpaq allinllanchu, aswanqa huk waqaychawaqninchikmi. Independencia alimentaria nisqanqan paqarichinmanmi ancha llamkaykunata, hinaspa kallpanchanman llapan ancha tukuy rikuy tarpuyinchikunata chaynataq pikunan paqarichin mikuykunata

Libertad nisqanmanta, chayqa ancha sasam. Huk esclavo nisqan, “La libertad nisqan” chay risqa karuman, mana Españawan pakiruyllachu, huk rimaykunapiqa, ¿Ima allintaq kanman karqa, sichu hinalla esclavo nisqan kaptinqa? Exclavitud Africana nisqanqa tukunmanmi karqa, manas tukunqachu imayna kawsaynin kasqanqa. Kunankunaqa kanmi achka rikuy esclavitud nisqan, chaypim tarikun trata de personas nisqan. Sichu chay kanqa chayna hinaptinga, libertad nisqan hina manukusqa kanqa ñawpaqman.

Cecilia Méndez
*Universidad de California,
Santa Bárbara (Estados Unidos)*

¿Imanaypitaq hinalla rimanchik San Martimpa musquyninmanta sichu mana wiñay pachapamanta kaqchu?

*Kiara Camila Esteban
Magallanes, Arma,
Huancavelica, 11 watayuq*

Yachay wasipiqa anchatam yachachikunku, tukuy manata, llapan wiñay pachamanta, chaynataq maskanku nacionalista nisqan willakuyta, imaynataqsi paqarira suyunchik. Chayqa wayla qawariymi independencia nisqanmanta rimarisqa, aswanqa llapan símbolos patrios nisqanwan.

Imaynataqsi kasqa, wipala perwanupa tantiyarisqan, chayqa allinmi hinaspapas aleccionadora nisqan. Chaymi Argentino libertadurpa tantiyayninmanqa, masyaykachinchik imaynataqsi “peruanos” urpikuna – Parihuanas utaq flamenco nisqan – tantiyarichisqa imay rikuqtaq kanman pabellón nacional nisqan. Chaynan, suyunchikpa rikuyninqa, sayarintaqmi huk fuente de inspiración nisqan, huk símbolo patrio nisqampi, allin puni wipalanchik.

San Martinmpa musquyninqa, kasqa, huk willakuysi, qillqaq Abraham Valdelomar (1888 - 1919), paysi paqarisqa Ica llaqtapi, hinaspan yachasqa Piscopi, chaycha allinta riqsira bahía de paracas nisqanta, chaypi tantiyarira Libertadurpa musquyninta, “kuyayllapaq wipala, llaspapa, rimaq”.

Alex Loayza
*Universidad Nacional
Mayor de San Marcos*

San Martínpa musquyninhina, ¿Kanmi huk mana allin willakuykuna chay hecho histórico nisqanmanta?

*Agustín Matías Páez Cairo,
San Luis, Lima
Metropolitana, 14 watayuq*

Ari chaymantaqa, achkam kan. Kutichikimanmi huk anégdota nisqanwan. Sobrinaymi niwara imatataq ruwaniku ñawpa wiñay pachamanta rimariqkuna, kutichirani ñuqaykupa “Mito nisqantam tuñiniku”, niymanmi ciertos, llapa ñawpaq utaq chayraq historiakuna chaynam nisqata. Chayta ruwaniku musuq amparo nisqanman hapipakuspa, utaq yapamanta allin riqsiyniyuqkunata ñawinchaspa, allinta llapan puririyipi qawaymanaspa.

Achka historiamanta rimarinapaqa, hamun literatura nisqanmanta, chayna qawarickwan, Tradiciones de Ricardo Palma nisqanpi kachkan llapa willakuykuna, anegdota ficcionados nisqampi llapa imayna kay llapa sociedad colonial nisqanmanta. Huk kutikunapiqa, kikin ñawpa pacha wiñaymanta rimariqkunam, paqarichinku mito nisqankutam chaykunataqa yapanmanta tuñichinqaku huk ñawpa wiñaymanta rimariqkuna. Kaykunaqa mana Perú suyullapichu pasan, chayqa llapa historia nisqan paqarichiypa puririyinimpim pasan lliw larupi.

Ñawpa wiñay pachamanta rimariq haitiano Michel Rolph Trouillot nisqa, qawarichwan, Estadounidenses nisqan

rikchayninku paqarimun aswanqa llapa películas Hollywood nisqanmanta, manam historia liwrukunamatachu. Ñawpa wiñay pachamanta rimariq Brasilena Emilia Viotti de Costa nisqa, llapan kay pacha chiqaqqa, huk pachakunapiqa mito nisqankum. Chaynaqa nichwan, llapan ñawpa wiñay pachamanta rimariqkunapa willakuyninqa manam ancha taqyaqchu, yapamantam ruwarinku sapa kuti musuq evidencia nisqankumanhina. Chaymi wakin mito nisqankuqa kawsapakun hukunamantaqa, chaynam José de San Martínpa musquynin.

Chaynapascha karqa llapan mastarisqa, chay mito nisqan, llapan peruanukunaqa tantiyanchik, qawarinchik ñuqanchikpa independencianchikta hawamanta qamuqta hina, mana allin kay hina. Chayna, ñuqanchikpa símbolo nacional nisqanchik paqarimusqa, huk chayraq chayamuq umallichiqpa musquyninmanta, chayqa churawanchik hawkalla, chaskiylla paqariymanta. Iskaypachakyayqa huk oportunidad nisqantam quwanchik, kikinmanta, independencia nisqanmanta qawariyta muyuchinapaq.

Cecilia Méndez
*Universidad de California,
Santa Bárbara (Estados Unidos)*

¿Imanaypitaq anchata yupanchanchik huk suyukunamanta independencia nisqampi sayarisqankumanta?

*Vanessa Jhasmin Muñoz
Fernández, Callería,
Ucayali, 14 watayuq*

Munasqay Vanesa, rikchapakuni, sichu rimanki huklaw runamanta hinaspaqa rimanki José de San Martín (Argentino) hinaspa Simón Bolívar (Venzolano), sichu chayna kaptinqa, nisayki paykunaqa iskay personajes extraordinarios nisqanmi sipa.

Independencia nisqanman asuykamusqanmantam, San Martínqa qawarichikusqa ancha tukuy yachayninta. Llapan tropa nisqanpa respetasqan, allin kamachikuq, austero, disciplinado nisqan kasqa, chaynataq hikutakuq, 1812 – 1822 watapi huñunarispa, paqarichisqa huk ejercito nisqanta hinaspa sayarisqa kimsa suyupi: Argentina, Chile chaymanta Perú, independencia nisqampi

Chaynataqsi, Bolívarqa kasqa allin yachayniyuq, arma nisqan hapiq runa, aswanqa allin político nisqan. Perú suyuman chayamusqa 1823 watapi, Congreso nisqan invitaptin, independencia nisqanta aypayta tukunampaq, llapa españolkunaqa, tiyapakusqa suni pachapi. Payqa qispichisqa suqta suyuta: Venezuela, Colombia, Ecuador, Panamá, Perú hinaspa Bolivia.

Manataqmi paykunallachu extranjero nisqan sayariqkunaqa, independencia del Perú nisqampiqa. San Martín chayamusqa llapa costas peruanas nisqanman, ancha argentino, chilenos chaynataq ingleses runakunawan. Paypa larunmanta, kasqaku ejercito bolivariano nisqampi colombianokuna, venezolanokuna hinaspa islandeseskuna.

Awqanakuy pachapi participayqa, kawsayninkutas churaykusqaku chaypaq, chaynan kay extranejorokuna qawarichiwanchik. Chaymi anchata yuyarinchik libres e independientes nisqan aypanapaq yanapawasqanchikmanta.

Carlota Casalino
*Universidad Nacional
Mayor de San Marcos*

¿Imanaypitaq kusipayanchik independencia nisqanta 28 de julio killapi hinaspas mana 09 de diciembre nisqantachu, chaypim masyasqanchik, hinaspas tukurichiranchik virreinato del Perú nisqanta?

*Jhon Franco Huachaca
Montesinos,
Lurigancho - Chosica,
Lima Metropolitana,
14 watayuq*

Huk suyu independiente nisqan paqarisqanmanta, fecha nisqan, yupaychanapaqa, kasqa decisiones políticas nisqan, akllachwancha karqa huk fechakunata, ancha declaraciones de independencia nisqan, kay pacha virreinato peruano nisqanqa aparikusqa 28 de julio de 1821 watamanta ñawpaqmanraq, qawarichiy, chay Trujillo hinaspas Lambayeque nisqanpas.

Huklawmanta, Ayacuchupi masyasqanmanta (1824), Simón Bolívarpa qayllampi, Perú suyupi, 9 de diciembre kusipayayqa kasqa allin punim, achka watakuna 28 de julio hina. Manam chayllachu, huk decreto nisqan 1827 watapi tukusqa ancha punchaw mas llasaqqa kanqa, 28 de julio ñawpaqmanqa.

Kunanqa allinmi, Jhonpa tapukuynin: ¿Imanaynampitaq 28 de julio aswanqa kusipaychik y mana 9 de diciembrepichu? Allin, nichwancha chay proclamación

de la independencia nisqanta chutarira José de San Martín sunqunpi, chayqa kasqa político y simbólico del virreinato nisqan (Lima), chaymantapas manaraq awqanakuy tukuchkaptin, chaymi chay fecha nisqa masyara hukunamantaqa. Achka llasayniyuqsi kasqa, kuyayllapaq Reyes nisqampa llaqtaman yaykuyqa, chaynatas riqsisqaku Lima llaqtata. Chaymanta qipatañas, chay centralismo limeño nisqan takyaparichisqa chay akllayta.

Pablo Ortemberg
Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas (Argentina)

¿Proclamación de la independencia nisqan, karqachu ancha obra teatral nisqan chay siglo XIX nisqampi?

*Rosa María Mamani
Tintaya, Tambopata,
Madre de Dios, 14 watayuq*

Kuyayqay Rosa, ari chaynam, chay proclamación nisqan 1821 watapi karkan ancha acto teatral nisqan, chaynataq awqanakuy pas hinallataq apakura 1824 watakama. Mana chayllachu, política, ¡Chaynataq awqanakuy! Qawarichin huk dimensión teatral nisqanta hina, huk escenificación nisqanta, llapan sayariyta qawarinampaq.

Willarinchik, chayna ceremonias (“teatro”) nisqanta, huk tikrayta utaq hina kkillan presidente nisqan umallichiq, chay régimen de constitución política nisqampi. Chaynaqa kanmi huk señalchakuy hina, huk allin qawarichinampaq llapa ima rimakusqanta, chaynam huk deseo político nisqan, sichu sasachanqa llapa comunidad hinaptinqa, chaymi, llapa llamkayniypi rimarini, llapa rituales políticos nisqanmanta, chaykunaqa teatralidades necesarias nisqanmi, chayna lliwman riqsichinampaq, huk tikrayta, chaynataq llaqta runakuna asuykamunanpaq.

Kanmi huk cronista, Jose de San Martínpa, ancha amigun, paymi nin Libertadurqa manas allinchiu tarikusqa tantu tantu “teatro” nisqanmanta, llapa

proclamaciónpi ancha achka protocolo nisqan, chaynataq achka desfile nisqan, mikuykuna, rimariykuna... Manach aykapas yachasunchu, sichu San Martín mana allinchiu tarikusqanmanta, payqa yacharqam llapa chay “Teatrales” nisqan qawarichiyqa ancha allinmi karqa lliwman chay mensajes de la independencia política nisqanta willarinampaq, hinaspa qawarichirataq lliwman, llapan aritócrata nisqampa muyurisqan, chaynataq llapan lliw runakuna umallichiqninta allinmi ninampaq.

Chaynataq saqin huk decreto nisqampi, chay kamachikuypi, llapa imayna proclamación nisqan chaynalla, llapa ima ruwaykunawan, hina kaqlapi ruwakunampaq ñawpaqkunatahina, imaynam ruwakura manaraq proclamación reales kachkaptin, chaypiqa kasqa llapa ceremonia nisqanku, chayna willakamuqku huk musuq rey trono nisqanman qispiriy. Chaynasa, chay teatro nisqanqa kasqa San Martínpa huk estrategian, allin gobernabilidad nisqanta aypanampaq, hinaspa llapa llaqta runa payta hinaspa tantiyaynimpi yanapanampaq.

Pablo Ortemberg
*Consejo Nacional de Investigaciones
Científicas y Técnicas (Argentina)*

Chay pacha

¿Ayka runakunataqsi kasqa, chay virreinato del Perú nisqampi chay pachakuna?

*Yoel Iván Madrid Mendoza,
Tambogrande, Piura,
11 watayuq*

Perú suyupa allpankunaqa yupaychasqaku, 1,500.000 runakunatas chay independencia nisqan pachapiqa, chaymankaqllatas yupaychasqaku chay Audiencia de Charcas nisqanmanpas (Bolivia kunanqa), chaysi peruanukunapa allpankunaman laqapakusqa kasqa, chay virreinato de la Plata nisqan – 1810 watakama, Charcas kaypi kasqa – 1821 watapis qallarisqa rakikuyta Españamanta, Lima llaqtapi kasqa 70,000 runakunas (kunanqa kansi qun huno).

Huklawmantañataq, 1791 watapi, virreinato peruanupa pachapi, tukuq censo nisqanta ruwarisqa, chaypiqa virrey Francisco Gil de Taboada hinaspa Lemus umallichisqa, chaypis llusqisqa 1,239.197 runakuna kasqan. Kay censos nisqanqa Hipolito Unanue qawarichisqa kasqa 1793 watapi, huk liwrupi chaytas sutichasqa Guía política, eclesiástica y militar del virreinato del Perú nispan.

Chay pachapiqa, llapa llaqta runakunas chiqisqa kasqaku qanchis regiones utaq intendencia nisqampi (Trujillo, Lima, Arequipa, Tarma, Huamanga, Huancavelica y Cusco), chaykunamansi

1792 watapiqa hukllawakamusqa intendencia de Puno nisqan, ñam nirinchikña, Chacra, utaq qanaq Perú nisqampa llapa allpankunaqa kasqa hukllawasqa urin Perú nisqan Bolivia suyo 1825 watapi paqarinankama.

Chayraq qallariq censo nacional republicano nisqanqa aparikusqa 1836 watapi, hinaspa riqsirichisqa 1873,736 yupaychay runakuna kasqanta.

Paul Rizo-Patrón
*Pontificia Universidad
Católica del Perú*

¿Awqanakuy independencia nisqan qallariypi, imataqsi allin imapas ruwaynin económica nisqan Perú suyupi?

Mía del Pilar Bendezú
Loayza, Nasca, Ica,
15 watayuq

Españaqa, chay conquista de México hinaspa Perú nisqan, 1519 y 1532 llalliruspanqa, hapipakurusqa ancha achka allpakunata, kuri hinaspa qullqi minayuq allpakunata. Chayna economía de extracción nisqanwa, chayqa paqarichisqa anchata llapa metales nisqanpa, chaynataq llamkaqkunapa valorninta, chayna, rey Carlos V tukurichisqa chay ancha sobreoferta de capital nisqanta, chaynas ama puni ima ruwaypas kachunchu España ukupiq, chayna llapa imata rantisun chay metales hispanoamericanos nisqanwan Inglaterrapi, hisnaspas Franciapi, aswanqa llapa uran suyukunamanta, chaymantam paykunaraq kasqaku.

Chayna kaptinsi, Españaqa saqikurusqa llapa allin wiñay ruruchiy mantam, chaynataq llapa imapas ruruchiy mantam, uywakuykunamanta, chaynataq manufactura textil nisqanamanta. Hispanoamérica nisqanpiñataqsi, aswanqa ruwarikusqa llapa sector económico nisqanqa, chay minería nisqampamanta hawaman. – Sutichachwan allpapi ruruchiy, ruway wiñachiy, astesanal nisqan – Chaykunaqa allinta punis aparikusqa, huk encomendadero nisqa umallichiptin. Españaqa manas lliwpaq allinnintaqa qawasqachu llapan costas del Atlántico nisqampi, chaysi achka kuti qatikachasqa llapa actividades económicas hispanoamericanas nisqanta, sichu minería

nisqanmanta ayqiptinqa, chaynallataqsi pasakusqa allpankunapipas.

Manas chayllachu, chay ancha crisis del siglo XVII nisqanqa, paqarichisqa llapa ñawpa llaqtayuq runakuna manaña ancha kasqakucho, chaysi harkakusqa mana llapa metales preciosos nisqan, mana península ibérica nisqanman mana chayanampaq. Chaykamañataqsi, maypim llapa suyukuna España yachakasqa kasqa rantiyipi, liberaban la económica europea nisqankuta. Qallariq chay siglo XVIII nisqan, chay musuq dinastía Borbón nisqan, imataqsi pasakunman llapa ruwarisqankumanhina, chaymanta llapa imaynata tantiyarispa, munasqa industrializakuyta llapa recursos naturales de Hispanoamérica nisqanta, hinaspa muyuyta munasqa proveedor nisqan kayta, llapa ima ruwaykunawan manufacturas nisqanwan llapan colonia nisqanman.

Chaynas, llapa ukupi producción nisqanta tuñirinampaq, maskasq, España kikinpi ñawpaqta ruwarisqanmanhina, chaypi kunanqa yapamanta sayarichiyta munan uchpakunamanta. Llapa imapas rantikuyqa yapakusqa, chaynataq minería nisqampas, wakin sectores económicos nisqankuqa tuñikurusqas, chaysi llapan Hispanoamérica nisqan mañasqaku independencia nisqanta.

Miriam Salas

Pontificia Universidad Católica del Perú

¿Chay pachakunapiqa, Perú suyupi ima qullqikunataq utilizaraku?

*Yosmel Caurino Ramírez,
Chavín de Huántar, Áncash,
14 watayuq*

Independencia pachapiqa, kunanqa manam hinallachu, ñawpataqa qullqi rurasqaqa karaq kurimanta, qullqimanta utaq cobremanta. Chay pachakunapiqa chaynatas utilizasqaku, virreinato pachapi, chaynataq independenciapi pachakunapipas, ancha llasayniyuq ocho nisqan, chayna huk qullqi ruwasqa, iskay waqaychasun valorninqa kasqa isqun reales nisqan- Chay waskachaqa laqasqas kasqa, qullqipa patachampi, ama pipas mana yanqan qullqita mirachinampaq, utaq mana kuchunampaq, nitaq limarunampaq. Chaynataqsi ancha muyurisqa kurimanta ruwasqa qullqi utaq riqsisqa doblon nispa, kayna allin kallpayuq qullqita usaqku, hatun achka imapas transacciones mercantiles nisqallampaq.

Manas chayllachu, protectorado de José de San Martín nisqan pachapiqa, mana ancha qullqi muyumuptinsi, musuq Estado republicano nisqanta obligasqa, Banco Auxiliar de Papel Moneda nisqanta paqarichinampaq, chayta ruwasqa amaña kallpayuq qullqita muyuchinampaq, aswanqa chayna imapas hina ukupi rantinakunampaq. San Martín necesitasqa qullqita hinalla awqanakuywan rinampaq, chaysi chay Consulado del comercio, (Huk huñunakuyipi llapan gremio de comerciantes nisqampa sayariynin) nisqampa wakinqa, chay municipalidad de Lima nisqanman hukllawakuykuspa, huñunakuyman qayasqa 50 runakunata, élite limeña nisqampa representantinta

hinaspas tantiyarisqaku imaynataqsi kanman huk banco nispan. Chaypis ruwasqaku cuartillo de baja ley o de cobre nisqanta, hinaspas rikuriramusqa rapipi qullqi (el billete) nisqan. Chay comercio internacional nisqampaqa, ruwasqaku huk qullqita chunka reales nisqanmanta masyaqta, chaynataq pusaq reales nisqanmanta pisillata, rapi qullqikuna paqarichimusqa, comercio interno nisqampi muyurinampaq, kimsa qullqiñataq kasqa cobre nisqanmanta huk real partinniyuq, chayta usaqku provinciakunapi.

Ichaqa, banco manas aypasqachu munasqankumanhina, chayqa pasakusqa anchua falcificación nisqan kaptin, chaynataq llumpa llumpayta, rapi qullqita ruwarusqaku mana ancha respalduyuqta, chay valor en metálico nisqampa. Chaynas chayraq huk killa San Martín umallichiyman llusqisqanmanta bancoqa wichqakurusqa. Llapan limeño sociedad nisqan yachakasqañas kasqaku qullqi metálica nisqanmanqa, mana rapimanqa yachakasqaku anchataqa.

Cristina Mazzeo
*Pontificia Universidad
Católica del Perú*

¿Imaynataqsi mastarisqaku, llapan willakuykunata chay pachakunapi?

*Reyna Isabel Calderón
Bancayán, Veintiséis de
Octubre, Piura, 14 watayuq*

Llapan umallichiq Españolkunas harkasqa llapa willakuyta, aswanqa 1790 watamanta, llapa Revolución Francesa nisqampa tantiyaynin ama llaqtakunaman mastarikunampaq. Chaysi mana punin ruwaqkuchu llapa ñawinchaykunata, sichus política nisqanmanta, utaq reymanta mana allinta rimaptinga. Mana chayllachu, aswanqa llapa puertos del pacifico nisqampi barcukunapi chayamuqku, viajero kuna utaq huklaw suyupi yachaq peruanukuna, chayachimuqku liwrukunata chaynataq qillqaykunata mana permitista kaqkunata.

Qipa watakunatañas, Españapi kasqa libertad de imprenta nisqan (1820) watapi, periodico nisqan ancha allin puni kasqa llapan allin willakuyta llapan llaqtakunapaq. Limaqa kasqa huk allin chawpi político nisqan, chaynataq llapa ima ruway cultural nisqan, anchallas kasqa cafee nisqan, qawarichisun chay calle bodegones nisqampi, chaypis apakusqa rimakuykuna hinaspapas chaypitaq ancha imprenta nisqan kasqa.

Llapa independencia nisqan, awqanakuy pachapiqa, llapa proclamas (manifiestos impresos) nisqankus kasqa huk

ñanhina propaganda ruwanankupaq. Chile suyumantas José de San Martín qayakuykunata ruwamusqa, llapa peruanukunata libertad nisqanman huñunakamunampaq, chaykunas sapa kutillaña apakusqa chay Piscopi disenbarcamusqanmanta. Hinaspa chaymantañaataqsi ruwarisqa Simón Bolívar. Chaypipas chamqarimusqa allin rimayta, Españolkuna umallichiqta amachanankupaq. Suni pachapiqa has kutillapas willakuyta ruwaqku quechuapi, ñawpa llaqtayuq runakuna uyarinampaq.

Ascensión Martínez Riaza
*Universidad Complutense
de Madrid (España)*

¿Chay pachapiqa, mayqintaqsi kasqa medio de carga nisqan allin puniqa?

*Brayan Yoset Llanos
Huayta, Chucuito, Puno,
14 watayuq*

Allin, chayqa dipindinga, ima llaktakunataq hukllawayta munan. Chayna, mayqinsi chay medio de carga nisqan mas allinnin, chay valorninmanhina, chaynataq tiempumanhina, karqa navegaci3n nisqan, chay pachakunapiqa ruwasqaku velawan. Chayqa allin kasqa llapan costa llaqtakunallapaq utaq qucha Titicaca nisqan (Amazonía nisqan sichu mayukunaqa navegaci3npaq kaptinqa, manaraq Estado Peruanupa ocupasqachu).

Costamanta hawamanqa – Qawarichisun, Limatawan Cuskuta hukllawananpaqa - , aswanqa allinsi kasqa mulawan, kimsa llapa qipitas apaqku, manataq anchatachu mikuqpas asqamqa allinta puriq, pampallapi chaynataq urqukunapipas. Sichu kaylla karqa utaq urqulla hinaptinqa, llamakunas llallinakuq mulawan, hinaspan tikraykuq. Manas anchatachu qipita apaq, asqanqa waylallas puririq llapa urquku allpakunapi, hinaspapas urqu ichukunata mikuq.

Carlos Contreras

*Pontificia Universidad
Cat3lica del Per3*

¿Independencia nisqan pachapiqa, imatataqsi tususqaku, ima takiykunataqsi takiyqu?

*Josafat Segura Gonzales,
San Luis, Lima Metropolitana,
15 watayuq*

Takiykunaqa hinanpunim karqa allin kusikuypaq, chaynataq achka kutipi kuchuchasqaku chayna kayllaman, Chayna, allin yuyaywanmi qawarichwan llapa runakunapa ikunkunata, takinkunapata, chayna allintam kicharikun achka qawariy rikuykunaman.

Imancipación nisqan pachapiqa, llapa takiykunaqa kasqa función social nisqan llapa ima manifestaciones nisqan, umallachiq actores políticos utaq militares nisqampa mastarisqan, (qatipariq, kikillanku), chay pachakunapiqa munasqaku llapa imapi sayariyta munasqaku, republicano nisqan kallpayuqkunanaqa, llapa ima ruwayninwan. Llapa desfilikunapi utaq imapas actividades oficiales nisqankupis takikunata waqachisqaku, allinta qawarichinampaq, kuyayllapaqta llapan runakunapaq. Llapa himnukunas, llapa marcha militar nisqanku allinta ruwasqaku imapas ruwayninkuta, chay contexto nisqankupi.

Sapa wiñaypim, llapa mana allin kawsaykunapi, llapa sectores sociales populares nisqan utaq élite nisqanku, paqarichiraku hinaspatakiyqu llapa takikunata ancha kallpayuq contenido político

nisqanta, qawarichisun Carmañola americana nisqampa paradigmático nisqan ancha chiqichisqas kasqa Venezuelapi: Tusuychik mana camisyuqkuna/ kawsachun son hinaspatakiyqu el son/ tusuchun mana camisyuqkuna, hinaspatakiyqu el son del cañon nisqan// kay mana camisyuqkunaqa/ sichu pipas yachayta munan/ imanaypitaqsi mana camisyuq kachkani/ llapa tributo nisqanwa/reymi llatanaruwan// tusuykuychik....

Manas chayllachu, Péru suyuqa ancha allpakunapis tiyasqaku, ancha rikuykunawan, yunka, suni pacha, sachasachasuyu pachakunapi, kunaqa ancha tukuy rikuy takikunam chaynataq coreograficas nisqanku ancha kallpayuq características regionales nisqan. Suni pachapiqa llapa takiykuna, tusuykuna ancha llapa ima rituales nisqanman hapipakusqa, aswanqa áreas rurales nisqampi. Puno llaqtakunapiqa huklasis kasqa takiykunaqa, tusuykunaqa Cusco llaqtamanta, Jaujamanta, hinaspatakiyqu Callejón de Huaylas nisqanmanta, qawarichwan, Arequipapi, Mariano Melgar paqarichisqa yaravi nisqanta. Chaynataq pasakusqa yunka, hinaspatakiyqu sachasachasuyupi, huk género nisqan chaymanta paqariqkuna, chinchatakiyqu, chawpipi hinaspatakiyqu qulla suyumanta.

Gérard Borras

Instituto Francés de Estudios Andinos

Chay pachamanta takikunam ¿quqarisqachus, llapa peruano llakta runakunapa, llapa ima sunqunmanta llusqsimuqta?

*Jenyfer Olimpia Herrera
Sánchez, Callería, Ucayali,
14 watayuq*

Chayna tapukuyqa, qallarichkanchik karqan peruano llakta. Chayman kutichiyqa ancha sasam, Chay pachapiqa Perúqa hukllawasqa kasqa ancha regiones nisqankuwan, centro urbanos, nisqan chaynataq huñunakuy runakunapas, chaynataq étnico nisqampas, paykunaqa manas anchatachu uyariqku nitaq tantiyaykuchu kay peruano kaymantaqa, kunan entiendisqanchiktahinaqa, chaypiqa aswanqa qawarisqa kikin dimensión local nisqanmanta. Chaynas, Perúqa kasqa ancha achka tukuy rikuy social y cultural nisqan, chaykunapiqa llapa takiykuna, tusuykuna ancha allin qawasqa kasqaku.

Chayna kaptinqa, ari, chaynaqa nichwancha, kasqas ancha riqsikuy llapa sector sociales nisqanwan, chaynataq wakin takikunawan, yachaykunawan, hinaspa coreografía nisqanwan, chayna aswanqa sapinmanta, local regional nisqanmanta, chaymi qawarichiwanchik achka rikuy takikunata, kunankama kawsanraq. Chayqa manam nichwanchu, llapa ima takiykunaqa, ruwaykunapi, tusuykunapi kanchu, nitaq

hapinakuqschu llapa ima kawsaypi, chay pachapi ancha suysusqa llapa monarquía hinaspa república nisqanwan.

Gérard Borrás

Instituto Francés de Estudios Andinos

¿Huk Español(a)wan, huk peruana (o) casarakurachu chay awqay pachakunapi?

*Gianfranco Rubén Zambrano
Sangama, Moyobamba,
San Martín, 14 watayuyq*

paqarichiyta kay Perú suyupi, chayna llapa imankuta waqaychanankupaq, llapa umallichiqkunas manchachisqa qichuywan.

Huk warmi qari, huk español peninsular nisqa (Españapi paqariqkuna) hinaspa criolla, misti, india, nisqan yana yana (Perúpi paqariqkuna). Ari kasarakuwankum karqa chay pachakunapiqa. Chaynataqsi kasqa warmi española qariñataq Perúpi paqariq hinaspaqa kasarakuqku, chayna asllas kasqa. Manas imapas qarqaq kasqachu, chay prejuicio de clase utaq raza nisqanmanta waklawmanqa.

Llapa peninsulares nisqankuqa kasarakuqkus, kaypi paqariq runakunawan, chay conquista nisqan pachamanta chaynataq independia pachakama.

Manas chayllachu, chay protectorado José de San Martín nisqanpi, chaynataq llapa Simón Bolívarpa umallichan pachapiqa, anchatas desconfiaqku llapa Españapi paqarimuqkunataqa, chay sistema colonialman hapipakunkun nispa. Achka runakunatas qatipayasqaku, wakintañataqsi exiliasqaku. Llapa chay pachakunapiqa, achkas kasarakuwta munasqaku hinaspa ayllu

Chaysi kasusqaku, kasqa ancha qullqiyuq comerciantikunapa, chayna Martín de Osambela (Dueño allin rikusqa sutiyuq wasipaq Limapi), kasarakuwqa Mariana de Ureta nisqanwan, chay finalidadwan nispa. Manas chaypas valisqachu, 1824 watapiqa pakakusqa fortaleza de Real Felipe nisqampi, Callaopi, 7000 runakunawan kуска, Bolivarta manchakuspan, chaymantas achka runakuna wañusqa chay epidemia nisqankuwan (Osambelapas), llapa chay asedio del puerto nisqampi, chaysi mastarikusqa enero killakama 1826 watakama.

Paul Rizo-Patrón
*Pontificia Universidad
Católica del Perú*

¿Chay pachakunapiqa imaynataqsi ruwaqku, sichu mana kargachu DNI nisqanchik?

*Pamela Evelyn Quispe
Villalba, Chongos Bajo,
Junín, 14 watayuq*

Kuyasqay Pamela, llapa imayna riqsiwananchikpaq, chaynataq pitaqsi kanku, chay yachaykunaqa hamusqa chay colonia nisqampa kustumbrenkunamanta. Chay pachakunapiqa, llapa parroquia nisqankus apasqaku llapa registro nisqanta llapa ukupi kaq runakunapata. Chaysi servikusqa ayka Feligreses nisqansi kasqa sapa parroquia nisqampi, chaynataqsi – llapa ñawpa llaqtayuq runakunapamantapas – aykataqsi manun kasqa chay tributo nisqanmanta. Ancha waqaychasqas kasqa chay registro nisqanqa, chaypis sayarisqa párroco, chaynataq umallichiq alcalde indios sutiyuq.

Ña colonia tukuykunampaqhinañas, chay registro parroquiano hinaspa tributario nisqan anchata mirarisqa huk ruwaykunaman, pikunataqsi akllanman umallichiqninta. Chayqa apakusqa 1812 watapi, chaypiqa ancha necesario nisqansi kasqa elecciones nisqanta aparinampaq, llapa diputados provinciales chaynatas ayuntamientos constitucionales nisqanta akllanankupaq, kamachikuq Constitución de Cadiz nisqampi. Chay

watakunapiqa, yapamantas encargakusqa kurakunaman, chaysi actualizasqaku llapa parroquiakunapa registrunkunata, chaymanhinas chay censo nisqanta ruwarisqaku, chaypis ninan ancha claridadwan pikunataqsi votanman.

Kuracakunañataqsi ruwaqku, sapa parroquia punkupis laqaqku llapa listakunata, registrumpi kaqkunata, hinaspas tinkuchinankukarqa sutinku chaypi kanampaq, sichu mana kaptinqa, párroco nisqankus allichanan kasqa. Sichu llapa qillqay allichasqa kaptinqa, qatinqinmanqa llapa elector runakuna manaña huqku huk boleta nisqantas, chayta qawachispa votanampaq.

Chaynataq, documento nacional de identidad (DNI), kunan utilizasqanchiktaqa chayraqsi paqarisqa 1998 watapi.

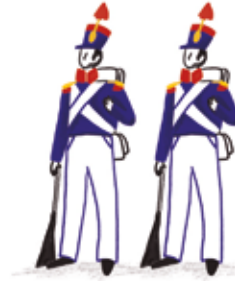
Carlota Casalino
*Universidad Nacional
Mayor de San Marcos*

¿Imanaypitaqsi virreinato del Peru nisqampi, kasqa mas achka tropa realista nisqanku?

Álvaro Briones Inga,
Mi Perú, Callao,
12 watayuq

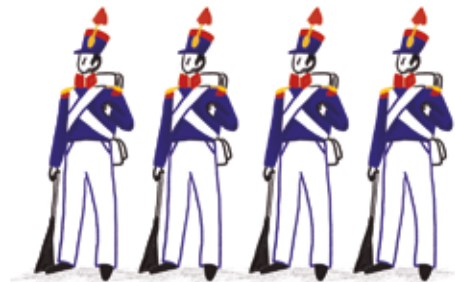
General José de San Martín nisqan 1820 watapi chayamusqankama, kallpayuq militar de los reales nisqan, huñunakusqa kasqaku hanan hinasta uran Perú nisqampi, kunanqa chay allpakunaqa Boliviapa chaynata Perúpa.

Iskaynin allpakunam, virreypa makimpi kasqa, Lima llaqtamanta, chaykunaqa tarikusqa llapa zonas de América del Sur nisqampi, achka runayuq. Chaykunapiqa ancha imapas kallpayuq munarka español pisichiptinkuqa, aswansi wichiycusqaku, asmanqa ancha mana kallpayuq qarqaku, chaynataq llumpay rakinakusqa qarqaku independentistakuna, chaynataq ancha kallpayuq harkačkuna llapa nobles y poderosos locales nisqanku qusqaku reyman, chayñataqsi chaskisqaku honores hinaspa recompensa nisqankuta.

Llapa virreinales umallichiqkuna, chaynataq kay huñunakučkuna aypasqaku, manaraq independencia apakuchkaptin, qispirichisqaku ancha allin alianza nisqanta, chaysi yanaparisqa huk ejercito nisqanta aysarinampaq, llapa kallpanwan, chaynataq kuyapayaykuspalla, 25,000 combatientes nisqanta llapan allpakunapi rakirisqa kasqaku.

David Velásquez
Universidad Nacional
Mayor de San Marcos

Ñawpa watakunamanta

¿Llapa reformna borbónica nisqan, Influenciasqachus, independencia nisqanman?

*Dennis Aldair Anastacio
Sandoval, Veintiséis de
Octubre, Piura, 14 watayuq*

Manas ancha directutaqa. Llapa XVIII siglos nisqampi, umallichiq españolkunapa reforma aparisqankuqa (Aswanqa 1750 watamantaqa), aypayta munasqaku, ancha qullqi huñuyta, chayman hinalla, purichinampaq, llapa awqanakuyta Españapa ruwasqa Inglaterrawan.

Chayna kaptinsi, llapa ima muyurichiyas kasqa qullqillamanta: aswanqa wakin impuesto nisqankuta, chaynataq huk impuestukunata paqarichimusqa, hinaspan maskasqa llapa colonia americana nisqankuta, paykuna llapa gastunkuta paganankupaq. Chaypaqsi liberalizasqaku llapa ima rantinakuyta huk suyukunamn, hinaspas. Kichasqaku Españapi llapa puertukunata, chaynataq llapa America nisqampi, chaykunas tuñichisqa llapa ima rantikuq qullqiyuqkunata, qawarichichwan, Limapi puerto del callao nisqanwan kasqa llapa región de America del Sur nisqan.

Huklawninpiñataq, llapa ima reformakuna ñawpaqman aparinampaq, akllasqaku huk umallichiqkunata, chaypaqsi kamachisqa llapa criollokunata tiyasqankumanta asunankupaq asqamqa allin institucionkunapi. Chaywansi llapa Elites criollos nisqan ancha mana allinmi nispan yasarisqa. Qipapis kasqa llapa tapukuykuna, chaynataq imapas rimanakuy, ñawpaqkunata apakamusqanmanhina llapa monarquía y sus súbditos nisqanwan, chayna

musuq impuestukunata paqarichinampaq utaq huk musuq leykunata qispichinampaq.

Chaynas, llapa reforma borbónica nisqanku aparikusqa hanaymanta urayman.

Chaykunapis, llapa impuestukuna wicharirusqa, chaysi cawsa kasqa ancha sur andino nisqampi rebeliones indígenas sayarimunampaq, ña kasqaña ancha presión fiscal nisqanwan, hinaspas sasachakuyipi kasqaku, llapa corregidores nisqankupa pampachasqanwan.

Chayna kaptinsi, llapa runakunawan, llapa mana allin kasqan criticakuna kasqa, chaynataq risqa llapa llamkaqkunaman, manas reymanchu, aswan paytaqa waqaychaqku justicia nispan, llapa llamkaqkunapa abusukunamanta. Chaysi, llapa élites criollas, chaynataq indígenas nisqankum chay pachapiqa manas imatapas niqkucho umallichiq murarkamanta, nitaqsi rakikuyta munaqchu Españamanta.

Manas chayllachu, huk pachapi kawsayqa, chay crisis política de la monarquía española nisqampi, 1808 watamanqa – llapa invasión napoleónica de España nisqampa sapinmanta - ancha mana allin rimay llapa reforma de borbónica nisqanqa kutimusqa, llapa indepencia nisqata allinmi ninampaq.

Alex Loayza
*Universidad Nacional
Mayor de San Marcos*

¿Llapa Jesuitakunaqa, yanapasqachus tantiyayninwan manaraq Perúmanta qarqusqa kachkaspan?

*Miluska Angela Guembes
Luyo, Lurigancho-Chosica,
Lima Metropolitana,
14 watayuq*

Manam, indirecta nisqanmanhinaqa ari yanaparam, chay pasakusqanmanhina. 1767 watapi llapa América nisqanpa allpankunamanta qarqusqaku llapa Compañía de Jesús nisqankuta, chay ruwayqa ancha kritikatas chaskisqa virreinato peruano nisqampi. Chaypis paqarisqa huk muhuchahina, llapa ima monarquía hispana nisqan ruwayninta ama ninankupaq. Huklawmantañataqsi kasqataq huk kritikakuna kikin jesuitakunamanta, imayna llapa corona munasqanta ruwaqku llapa América nisqampi, chaykunash allin kasqa llapa cuestionamientos nisqanku qipantan kanampaq.

Chayman hinallataq, llapa jesuitakuna Perúmanta qarqusqankunamanta, allin runa kaynin llusqsimun: Arequipeño, Juan Pablo Viscardo y Guzmán (Arequipeño, 1748 – Londres, 1798), paysi nisqa Español americano (1791) cartampi, nisqa francés, mañakuykichik sayariychik llapa régimen colonial español nisqanman nispa. Kay qillqayqa munarichisqa rakikuyman hinaspapas revolución ruwayman, chayshi anchatas chayasqa chay pachakunapiqa, hinaspapas huk runakunamanpas, chayna huk político y militar Venezolano Francisco de Miranda nisqanmampas.

Europapi llapa exilió watakunapi, Viscardo y Guzmánqa, convenciypis risqa Inglaterra, pay independencia de Hispanoamérica nisqanwan comprometikunampaq.

Fernando Armas
Universidad del Pacífico

¿Revoluciones de Estados Unidos y Francia nisqan, yanaparisqachus independencia del Perú nisqanman?

*Yuliana Yaquelin Arapa
Idme, Chucuito, Puno,
14 watayuq*

Estados Unidospa independencia nisqanqa apakusqa 1776 watapi, chaynataqsi Revolución francesa nisqan 1789 watapi, chaykunaqa kasqa chay revoluciones nisqankus, hinaspas tasnurusqa chay XVIII siglo nisqan tukuykuchkaptin, chaynataq XIX siglo nisqan qallarichkaptin.

Kay iskayniymi ancha riqsisqa, karataqmi huk revolucionkuna, chayna nichwan haitiana 1804 watapi, chayqa sayarisqaku llapa yanakuna, yana, chaynataq mullatukunapa, librekayman chutariyninwan, chaywansi Haití aypasqa independenciakuyta Franciamanta, hinaspas amaña yanakuna kachunchu nisqa, hinaspan paqarichisqa huk republica nisqanta. Chayna kaptinsi, kay huñunakuyqa tukusqa, ancha allin revolucionario nisqan llapa kaq masinmantaqa chay pachakunapi.

Kunan allin, llapa ima allin rimaynimpim, llapa chay revoluciunkunam niriraku llapa musuq allin tantiyay chay ilustración hinaspa liberalismo nisqanmanta. Llapa chay yachaykunam ilustrada hinaspa liberalismo nisqan anchata chiqirichisqaku willakuyta Europapi hinaspa América nisqampi, chaykunas apasqa ancha crisis del Antiguo Régimen nisqanman.

Llapa virreinato del Perú nisqampi, kay tantiyaykunas riqsichikusqaku, huk rimaykunamastapas, independecia nisqanta aypanankupaq Españamanta, chaymantas paqarichisqa huk república nisqanta allinta kamachinakunankupaq, llapa llaqtakunapa, principio de la soberanía nisqanwan, chaynataq chay estatus nisqanta hapipakuspan vasallos nisqampa hawampi.

Manas chayllachu, ancha chay musuq libertadkunas, chaynataq hayllikuna manas yaykuchisqachu achka runakunata, chaynas kasqa warmikuna, llapa ñawpa llaqtayuq runakuna, chaynataq yanakuna.

Claudia Rosas
*Pontificia Universidad
Católica del Perú*

¿Túpac Amaru II, rebelión, yanapasqachus chay independencia nisqanman?

*Ruth Rosio Berrospi Espinoza,
Cátac, Áncash, 15 watayuq*

Ari Ruth, achka rikuymantam. Hinaspa chay tapukuyqa ancha munaymi achka wiñay kawsaymanta rimariqkunata, Wakinpaqa kay sayariysi kasqa ancha suni qatipanakuy llaqa españolkunapa contrampi, llaqa chayna sayariykunas tukusqa independencia nisqanwan. Hukunañataqmi tantiyanku manam imapas tinkunchu kaqñinmanqa Túpac Amaru II, nitaq independencia awqanakuykunawan.

Chay hatun rebelión 1780, llaqa yunkapi runakunas mancharichisqa, hinaspa ancha sasaman churasqa allin rimanakuy Limawan Cusco aparikunampaq, chay criollo nisqankuwan hinaspa ñawpa llaqtayuq runakunawan, chaynaqa aswanqa anchata mirasqa rakinakuykuna llaqa yunkakunawan hinaspa suni pachawan. Chaysi wakinqa ninku “qipachakurqam” independencia del Perú nisqanta. Ñuqaqa manam chayta criyinchu.

Ari, kay rebelión qawarichiwachik, llaqa españolkunapa sasachakuyninta, hinaspapas kasqa huy qawarichiy chay rebelión huk sasachakuy nispam, chaynapascha kanman, chaynataq saqirun qawarichispa llaqa tropa realista nisqanta manas kasqa mana llalliy atinachu.

Chaynapis, Micaela Bastidas hinaspa José Gabriel Condorcanqui tikrakurusqa héroes nisqampi achka runakunapaq, chaymi kunankamapas kawsanraq.

Charles Walker
*Universidad de California,
Davis (Estados Unidos)*

¿Rebeliones indígenas nisqanku yanapasqakuchus, independencia nisqan aypanapaq, icha harkayllachu harkawaranchik?

*Joyce Kathryn
Gonzales Llerena,
Lurigancho-Chosica, Lima
Metropolitana, 14 watayuq*

Kuyayqay Joyce, paykunaqa ari yanapariram, huk rikuyinmanhina, hukmanta. Limamantas, capital de virreinato nisqan, qawaqku millakuywan, llapa ñawpaq llaqtayuq runakunapa, sayarispa kutichimusqanta. Limeñokunaqa allinmi kani nispas wapuchakuqku, hinaspas mana punim ñawpa llaqtayuq runakunaqa huñunakunqachu nispa. Kay qatariykunaqa manchachiysi, aswanqa llapa mana ñawpa llaqtayuq runakunataqa, paykunaqa awqanakuqku kastankuwan. Qawarichichwan, hatun allin rebelión Túpac Amaru (1780, chaynataq Huanuco (1812) sayariykunaqa rikchachisqa, tukuy takusqa mana allin qawayta, hinaspas manchakuywan.

Huklawnintañataq, kay movimientos sociales nisqanku, qawarichisqaku, llapa virreinato nisqampi yachaq runakuna munasqa ancha cambio kananta, chaysi españolkunata obligasqa imapas ruwayta, llapa reclamukuna

sayanampaq: Kuruchiyykuna, chaynataq ancha serie de reformas nisqanku.

Chaypiqa nichwancha, llapa ñawpa llaqtayuq runakunapa rebelionninqa, yanapasqa rakinayuyman hinaspas chiqninakuyman, chaykunas apasqa independencia nisqan aypanapaq.

Charles Walker
*Universidad de California,
Davis (Estados Unidos)*

¿Invación Napoleón a España nisqan, tanqarisqachus tantiyayninwan independencia del Peru nisqanman?

*Medaly Janeth Vilca
Samaniego, Huánuco,
Huánuco, 15 watayuq*

1808 watapis, Españata ocupasqam llapan tropas napoleónicas nisqanku, a diferencia nisqan huk larukunamanta chay Hispanoaméricapi, llapa virreinato del Peru nisqampiqqa manas kasqachu ima kikillankumanta huñunakuypas. Kay virreinato nisqampi ancha waqaychasqa kasqa, llapa Diputadukunata apachiqku chay corte de Cádiz nisqanman, huk huñunakuysi kaq llapa umallichiq lliw territorio de la monarquía española nisqampa, chaypitaq yaykusqataqsi americanokuna, paykunaqa huñunakusqa 1810 watamanta, chay española llaqtapi, mana Rey Fernando VII, kachkaptin, payqa tarikuska Napoleónsi prisionirusqa. Chay huñunakuypis, llapan umallichiq virreinato peruano ukumanta, amachasqaku llapan hayñikunata, hinaspa libertad de los americanos nisqanta, chayna masqasqa, allinta peninsulares nisqanku sayapakunampaq, hinaspas amachayta munasqaku chay sistema colonial nisqanta.

Huk diputado peruanus kasqa Dionicio Uchu Yupanqui, payqa qawarichiqsi incamantam sapiyqa nispan, llapa cortes nisqampi, llapa ñawpa llaqtayuq

runakunapa hayllinkunata amachaspan, paykunaqa runam kanku nispa.

Huk medida nisqankutam, chay cortes de Cádiz nisqan chaninchasqa, hinaspan amachasqa mita y el tributo indígena nisqanta, hinaspas declarasqa lliwpaq kaqchallam hayllinkuna, políticos y civiles nisqan, llapan americanokunapaq chaynataq llapa Españapi paqariqkunapaq.

Manuel Chust

Universidad Jaume I (España)

¿Imaynataqsi yanapasqa independencianisqanman, chay constitución de Cádiz nisqan?

*Emilio Alejandro Condori
Pallardel, Paucarpata,
Arequipa, 14 watayuyq*

Mas allin kallpayuyq ley, chay cortes de Cádiz nisqanpa nanachiqninqa kasqa, Constitución política de la Monarquía Española 1812 watamanta. Kay constituciónqqa qispichisqa huk sistema de representación y legitimidad nisqanta, chayqa kasqa chay proceso electoral nisqampa kamachikuyninmanhina. Chaysi tanqarisqa Españapi elecciones nisqanku aparikunampaq, mana franceskuna ocupasqachu, isusiqqa huk territorios de la monarquía nisqampiqqa pasakuqsi, chaykunapis tarikusqa virreinato peruano nisqan. Llapa kaykunas tanqarisqa llapan llaktarunakuna ancha politisasqa kasqaku.

Chay Constitución de Cádiz nisqanqa, qusqas derechos de ciudadanía nisqanta llapa ñawpa llaqtayuyq runakunaman, chaynallataq, paqarichisqa ayuntamientos constitucionales nisqanta llapa llaqtakunapi, sichus 1000 "ayakuna" utaq mas kaptinkuqa, achka kay institucionkunas tikrakerusqaku ancha kallpasapa llapa localidadkunapi. Tukuykunampaq, paqarichisqa la diputación provincial llapa ima kamachikuyninwan, sapa provincia nisqan ukupi, kikillanku kamachinakunankupaq.

Chaymanta punis, llapa huñunakuy político administrativa umalliq, Españapi chaynataq América nisqampi, chaynas rakinakusqaku provinciakunapi, llapa provinciakunañataqsi virreynatupaq, hukta churasqaku, chaynataq umallichiq político nisqanta, chayqa kasqa Diputación provincial nisqampa umampi, reemplasasqa virrey nisqanta.

Chayna kaptinpas, chay1812 constitución, asllatas kawsasqa 1814 watakamalla, chaymantaqa, españaman kutisqa, hinaspa yapamanta quqarisqa tronunta, Fernando VIII tukuchisqa.

Manuel Chust

*Universidad Jaime I
(España)*

¿Kasqachu ima tinkuypas independencia nisqan, rebelión de Huánuco nisqanwan?

Angie Alborno Godoy,
Huánuco, Huánuco,
14 watayuq

Kuyayqas Angie, llaqtaykipi, sayariykunaqa apakusqa 1812 watapi, chayqa kasqa huk kutichiy llapa disposiciones arbitrarias nisqankupa contrampi, chaykunaqa mana allinchi kasqa llapa imapas rantikuq criollokunapaq, nitaq mistikunapaq, nitaq ñawpa llaqtayuq runakunapaq, chay larukunapaq, chaynataq llapa españolkunapa virreynatupi, allinllampi imapas kaq, chaykunamanta contrampi, chaykunaqa pasakuq chay reformas borbónicas nisqampa sapinmanta.

Huánukupiqa tuqyarusqa huk allin sayariy, chay pachapi “Revolución”, chayqa huk killa pisillatas kawsasqa, aswanqa ancha kallpawansi llapa imata ruwasqaku, qichuykunas kasqa hinaspapas kuchunakuykunas kasqa. Chaypitaq, ancha tantiyarisqa, chunkapichqan waranqa runakunas sayarisqa chay rebeliónpi, kasqa llaqta runakuna, wakinkuwa kasqataqsi alcaldekuna. Ancha qarikuna sayarsiqaku, kasqataqsi wakin qarikuna, warminkupa, warmankupa yanapayninkuwan.

Llapa llaqtata, ari nispa llapa sayariyman hukllawakamunankupaq, llapa chaypi

sayariqkunas nisqaku, inkapa kutimuynin nispa, chay pachapiqa qawaqkus allin umallichiqtahina, chaypitaqsi ruwasqaku wakin rebeliones nisqankuta XVIII siglo nisqampi. Kayqa allinpunim, chayqa qawachiwanchik huk allin cultura política nisqampa kawsasqanta, kikinkupa suni pacha runakunapaq.

Chaynataqsi, América hispana nisqampi, huklawkunapihina, Huánuco llaqtapiqa sayapakusqa huk junta de gobierno nisqan, huk gobierno provisional nisqan. Yuyarisun, chay rebelión nisqanqa tasnurusqa llapa crisis de la monarquía española nisqampa pachapi, chaytaqa tanqarisqa invación Francesas nisqan Españaman.

Chayna Rebelión, hinaspa junta de Huánuco nisqanqa, anchatas qawachiwanchik, llapa independencia nisqan ñankunaqa, paqarisqa virreinato provinciakunapis, ancha ñawpamantaraq, manaraq llapa corriente libertadora José de San Martín nitaq Simón Bolívar chayamuchkaptin, chaysi independencia del Perú nisqanqa, manam hawallamantachu hamurqa.

Marissa Bazán
Universidad de Lima

¿Angulo turintinkunapa, rebeliunninkuna, karqa independencia nisqanmanta ñawpaqtaraqchu?

*Mario Nivardo Quispe
Sivana, Pucyura, Cusco,
14 watayuq*

Tapukuyniki kutichinaypaqa, qawarinaykim manam kanchu ima rimanakuypaq, wiñay kawsaymanta rimariqkuna, aykapitaqsi qallarisqa independencia nisqan kay Perú suyupi. Wakinmi ninku qallarirá 1780 watapim, Tupac Amaru II nisqan sayariyninwan ninku, hukunañataqmi, ninku qallarira 1808 watapim nispa, Napoleón España suyuman winakuruptin ninku, hinaspapas peninsulares nisqanku pararichiraku, huk junta central nisqanta umallichinampaq, chayqa Rey Fernando VII kutimunankama.

1809 watamantañataqmi, qallarira huñunakuyta junta de gobierno nisqan, llapan hatun Hispanoamérica nisqan llaqtakunapi, chaypim tarikunqa, Buenos Aires. Kay huñunakuykunatam tuñisqa Perú suyumanta tayta José Fernando de Abascal nisqan, payqa tantiyaynimpini nisqa, maskanku independencia nisqantam nispa.

Kayna pachapis, tayta Fernando VII kutichikusqa trono nisqanta, hinaspas takyapakusqa Cusco llaqtapi, huk junta de gobierno nisqan, paykunaqa qatipakusqa junta de Buenos Aires nisqanta,

hinaspapas kutichikusqaku virreyta. Kaysi kasqa umallachiq rebeliónpa qallariynin 1814 watapi, llapan turintinkuna José, Vicente y Mariano Anguno, hinaspa tayta Cacique Mateo Pumacahua nisqanwan. Ñawpa llaqtayuq runakunapa yanapayninwan, huñunakuspanku kimsa expediciones nisqanman, paykunas chayasqa llapan llaqtakunaman la paz (Bolivia), Arequipa y Huamanga. Chaykamañataqsi rebelión del Cusco nisqan llallirachikusqa llapan ejércitos realistas nisqankuwan 1815 watapi, chay junta de Buenos Aires nisqanqa hinallas qatipasqa llapa luchanta hasta independencia nisqan paqarinankama.

Chayqa, pasakusqa revolución del Cusco nisqan tuqyarusqa llapa crisis política nisqampi, llaytaqa tanqarisqa chay napoleónica nisqan Españaman yaykusqanmanta, chaymi ancha wiñay kawsaymanta rimariqkuna, ninku chaypim qallarirá independencia nisqan nispa, kay revoluciónqa kasqa parte llapa puririyipi Perú suyu Españawan pakinakuptin, manam chayllachu, aswanqa kay rimanakusqa ancha kichasqam suyachkan musuq investigacionkuna.

Margareth Najarro
*Universidad Nacional de
San Antonio Abad del Cusco*

Argentina, Chile ña independizakurusqakuña, ¿Imanaypitaq yanapara Perú suyuta llallinampaq?

Ruth Elizabeth Rocha Mejía,
San Luis, Lima
Metropolitana, 14 watayuq

Argentina hinaspapas Chile yanapasqa, virreinato del Perú nisqanta Españamanta qichukunampaq, independencia kallpanchakunampaq llapan America hispana suyukunaqa hapipakusqas kasqaku peru suyu independencia nisqanta aypanampaq, chayllañas kasqa bastión del poder virreinal nisqampa.

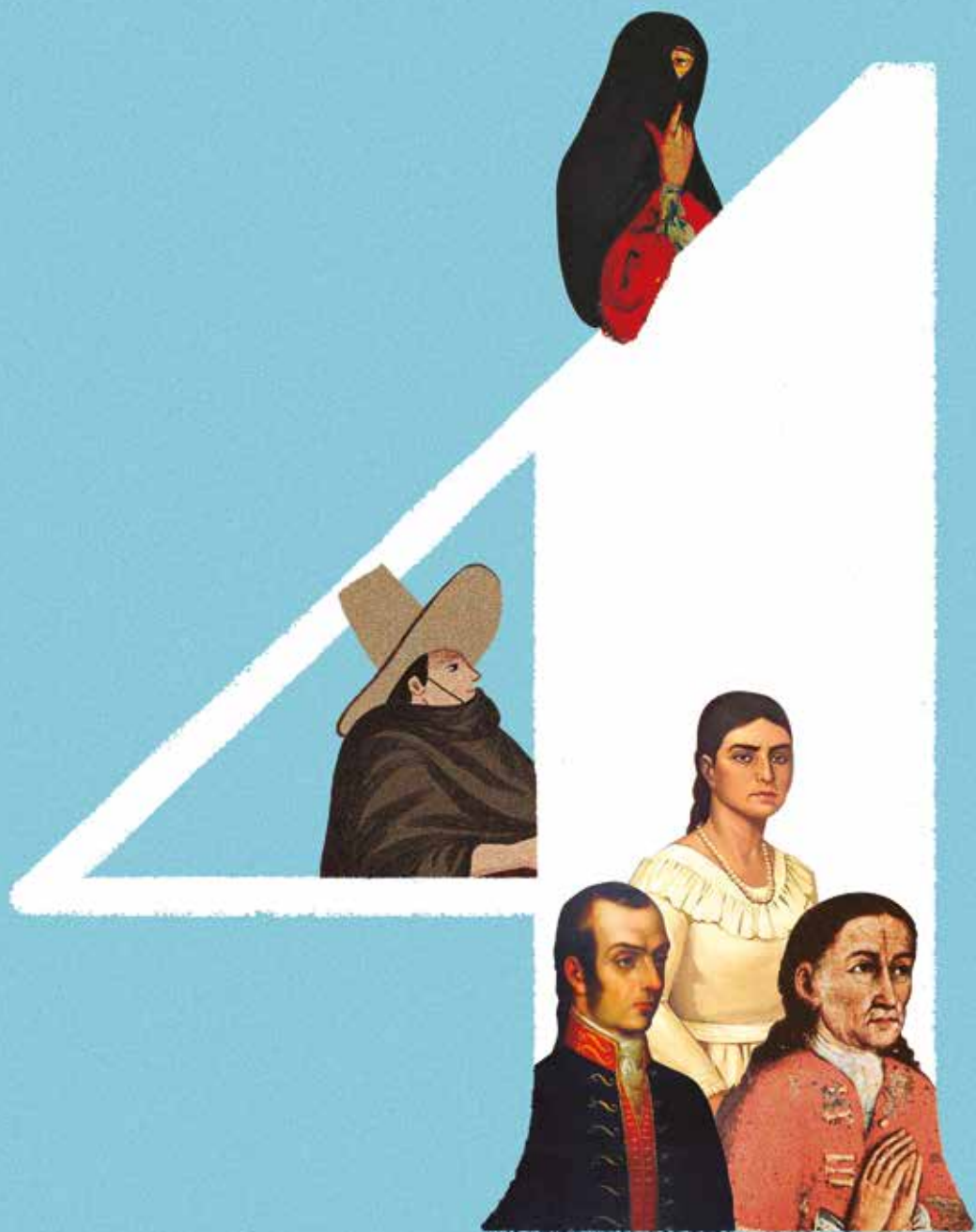
Chay junta de gobierno de Buenos Aires nisqan huñurisqa kimsa expediciones nisqanta virreinato peruanuman chayanampaq, chaypaqsi hamusqa Hanaq Perumanta (actual Bolivia), lliwsi llallichikusqaku.

Chaysi, José de San Martín nirisqa, pasananchikmi llapan urqu pachakunata, chaypim independinciamusun Chileta hinaspa chayasun Limaman marllanta, chaypaqsi huñusqa huk ejercito nisqanta iskaynin suyumanta runakunawan, hinaspas paqarichisqa expedición libertadora nisqanta, hinaspas chayamusqaku barkukunapi Paracaskama, 8 setiembre killapi 1820 watapi, chaypiqa umallichisqa tayta virrey Joaquín de la Pezuela nisqan.

Claudia Rosas

Pontificia Universidad Católica del Perú

Ruwaqkunamanta chaynataq qawaqkunamanta

¿Imatataqsi ruwasqaku ñawpa llaqtayuq runakunapa kurakakuna, independencia nisqan llapan sayariynimpi?

Katherina Angeleen Yañez
Nina, Moquegua, Moquegua,
14 watayuq

Llapa runakunapa sayariyninkuqa qallarisqa 1780 watapi, hinaspas kuskasqaku llapan independencia nisqampa sayariqkunawan. Manas chayqa kasqa derechullachu, manataqsi ima ruwaypas, imataqsi pasakunman, ichaqa rabiankuwan, muyuchiywan, paqarichisqaku llapa maqanakuykunata tayta Tupac Amaru II hinaspas Túpac Katariyapa chutariyninwan, paykunaqa kasqaku huk allin kallpayuq llapa qatipanakuy independencia nisqampi.

1814 watapi, achka umallichikuna Cusco llaqtapi sayarichisqaku huk hatun kallpayuq insurrección nisqanta, kasta huk qallariy rakinakuyta tantiyarispa, chaypiqa kasqa ancha ñawpa llaqtayuq runakuna, allin tantiyayniyuq umallichiq kuraka Mateo Pumacahua. Kasqataqsi huk huñunakuykuna, mana ancha riqsisqakuna, ñawpa llaqtayuq runakunapa sayariyninwan, paykunaqa qawarisqaku huk revolución social nisqanta, allin kawsayta maskaspa hinaspapas allin umallichiqniyuq kanampaq.

Chaynallataqmi, wakin kuraka ayllukunaqa tiyarisqaku llaqtakunapi, chaypis paqarichisqaku cabildos nisqankuta, chaynas Limapi llapa indio nobles nisqanku huñunarikuspanku sayarisqaku iglesiakunaman hapipakuspa, hinaspas imapas

kamachikuyniyuq kanampaq, Españolkunahina utaq yuraqkunahina. Paykunaqa yapakamusqa ñawpa huñunakusqankuman políticamente nisqan, llapa virreyapa aputukuqkunata harkaspan, hinaspapas paqarichisqaku huk allín umallichiyipi, paykunaqa tukurisqa llapan huñunakuykunapi imancipaciunta maskarispa.

Pis llallinqa allpa militar nisqampiq, manas paykunaqa kasqa umallichiq llapa independencia 1821 – 1824 watapi llalliqkunachu, manataqsi nichwanchu, independencia nisqanqa mana allin política nisqampa tantiyayninwanqa, nitaqsi ancha hatun huñunakuyininkuwanqa, chaywansi muyuchisqaku chay kallpanchanakuyta, hinaspapas pim sayarinqa llapan runakunapa huñunakuyininkumanta.

Ancha chay emancipación nisqan qatipariypiqa, manas ima muyuchiwasqanchikchu urqu runakunapa kawsaynimpi, aswanqa qichuwasqanchik bandera de la independecnia nisqan hinaspapas qurquwasqanchik chay sistema de gobierno nisqan paqarichiyipi. Kay nación nisqan kasqanchikqa, ancha manuyuqsi kanchik paykunawanqa, chaytaqa allichanam kanqa llapanchikmanta.

Luis Miguel Glave
Universidad Pablo de Olavide
(España)

¿Ñawpa llaqtayuq nobleza nisqan, runakuna yanapasqachus, kay independencia nisqampa qatipaynimpi?

*Valentino Huayta Gonzales,
Santa María, Lima Provincias,
14 watayuq*

Tapukuynikiqa allin punim Valentino. Ari kay qawariykunaqa manam allin qawaymanasqachu, sichuqa sutichachwanmi makin sutikunata.

Chaypim ancha riqsisqa tarikun Mateo Pumacahua, payqa allin misti ñawpa runakunapa, mana inca kasqan Cusco.

Ancha kallpasapa posición política y social nisqan kaptinsi. Lliw Angulo turintinkuna maskasqa Pumacahuata, ñawpaqman rebeliónta aysarinampaq, llaqa poder colonial nisqanta harkanampaq, 1814 watapi, chaynataqsi llallirachikusqa 1815 watapi hinaspas wañuchisqaku. Nichwantaqmi 35 ñawpaq watata, 1780 matapi kay runapunim kasqa huklawmanta, chaynaqa nichwanmi waqaychasqa corona españolata, chayna ancha allin runa Tupac Amaru II, tikrakusqa manchapa awqaman.

1820 wata muyuyipi, kuraka Ignacio Quispe Ninavilca, huk ñawpa llaqtayuq allin runa, mana inkachu, sayarisqa maqanayuyipi Huarochiripi, españolkunapa contrampi. Chaynallataq Justo Sahuaraura, Cuscopi, hinaspa José Domingo Choquehuanca,

Puno llaqtapi, iskayninku kasqa inca Huayna Capac ayllu sapinmanta, hinaspa sayarispa rimariraku independencia nisqanmanta allinta. Choquehuancaqa allin riqsisqa allin Simón Bolivarta waqaychasqa Sur del Peru nisqampi tinkuruspan.

Kay kimsan runakunam – Ninavilca, Sarahuaura hinaspa Choquehuanca – kasqaku miembros del congreso peruano nisqan 1820 watapi, chaypi kasqaku tayta Mateo Mariano García Pumacahuapa churinwan. Chaymantaqa manas pipas ñawpa llaqtayuq runakunaqa sayarisqachu ima poder legislativo nisqampipas hasta XX siglo nisqankukama.

Ronald Elward

*Elckerlyc Montessori / International
School (Países Bajos)*

¿Ima allintaq karqa llapa mistikuna sayariynin independencia nisqampi?

*Alexis Daniel Limache
Villegas, Tacna, Tacna,
14 watayuq*

Mistikuna kasqa españolkunapa kay América nisqampi paqariq churinkunam. Paykunapiqa kasqa ancha rikuysi, paqarisqankumanhina, imapas ruwayninkumanhina, maypipas yachasqanmanhina.

Llapa Lima mistikunaqa, aritocracia colonial nisqampa laqapakuspa, llamkaqku comercio de importación nisqanman, hinaspas amachasqa ama independencia nisqantaqa nispa, qullqi chaskiynin, imapas apukaynin hapipakusqa kasqa al orden colonial nisqanman. Chaymi ancha qullqita churara pipas rebeliónpi kaqta ñawinchanampaq, chaymi tasnusqa chay vierreynato nisqanpi siglo XVIII tukuykusqanmanta.

Huklasis kasqa provinciapi mistikunaqa, paykunaqa allinmi nispas sayarisqa insurrecciones separatistas nisqankuman, hinaspapas anchatas qawarisqa chay identidad de Lima nisqanta, umallachiq llaqta chay virreinato nisqanpaq.

Tayta Francisco Antonio de Zela, chay sublevación de Tacna nisqampi umallichiq 1811 watapi, hinaspapas turintin José, Vicente hinaspa Mariano Angulo,

umallichiq chay sublevación cusqueña nisqan 1814 watapi. Kay qipakunaqa, hukllawakusqa ñawpa llaqtayuq runakunawan hinaspa apachisqaku tropakunata hanaq Perúman, Huamanga, hinaspa Arequipa, saqisqaku willarispa, imancipación tam aypayta munaniku nispa.

Chaynataqsi, llapa norte del Peru nisqan mistikuna, Chay Guayaquil llaqtamanta hasta Trujillo llaqtakama, hinaspa Oceano Pacificomanta hasta Cajamarca hinaspa Chachapoyas, yanapasqaku qullqiwan, mikuywan llapa ejercito nisqanpaq umallichiq José de San Martín hinaspa Simón Bolívar nisqampaq. Chayta ruwasqaku, paykunaqa ruwasqaku chayllayta llapa mana riqsisqa mikuykunata (Cascarilla, Tabaco, Algodón, cacao, etc nisqankuta) hinaspapas anchatas siglo XVIII tukuykuypi ancha qarkasqas kasqaku llapa reforma borbónica nisqankuwan. Aman qunqasunchu wakin mistikuna tayta Toribio Rodríguez de Mendoza hinaspa José Faustino Sánchez Carrión kasqaku norteños utaqsi sapinku kasqa norteña nisqanku.

Nelson E. Pereyra
*Universidad Nacional de
San Cristóbal de Huamanga*

¿Kaqachus virreinato nisqampi, españolkuna yanapasqachus independencia nisqanman?

*Ralan Deyvis Leiva
Valenzuela, San Marcos,
Áncash, 12 watayuyq*

Siglo XVIII tukuykuyta, kay “español” sutinchayqa kasqa llaqa península ibérica nisqampi paqariqkunata (“los pininsulares”) nisqan hinaspapas llaqa “mistikunata” riqsisqakutaqsi “españoles americanos nisqan”, chaynaqa llaqa peninsularispa churinkuna kay America nisqampi paqariqkuna. Chaynataq peninsulares hinaspa mistikuna sayariqku umallichiqkuna llaqa sociedad virreinal peruana nisqampi.

Kay kastakunaqa tarikuqku llaqa ima ruwaypi umallichiqkuna, económicas nisqampi (comercio, minería, haciendas, manufacturas nisqampi), hinaspapas sutinchakuqku nobleza nispa, mana sasachakuyllawansi hatun yachay wasikunaman chayaqku, hinaspapas aysariq cabildos nisqanta llaqa allin llaqtakunapi, hinaspapas umallichiqku allin cargukunapi llaqa virreynato nisqampi.

Siglo XVIII, corona nisqansi aparisqa llaqa reformas borbónicas nisqanta, hinaspas qichuyta munasqaku llaqa aputukuq americana nisqankuta, llaqa peninsulano nisqankupa allinnimpaq. Huk mistikunañataqsi millariywan qawasqa chayna kayta, chaysi kasqa José de la Riva – Agüero y Sánchez Boquete nisqankus, huk manifiesto nisqampi qawarichisqa

28 qawariyta, chaysi allinmi nisqa independencia nisqanta 1818 watapi.

Españolkunata qawarispaqa, wakichallansi yaykusqaku chay separatista huñunakuykunapi, hinaspapas chayasqaku chay acta de declaración de la independencia nisqanta qillqariyta, julio killapi 1821 watapi, qawarichichwan, Antonio María Pardo nisqan sayarisqa conspiración nisqampi turintinkuna Silva Lima llaqtapi, 1809 watapi, hinaspa Juan Pardo de Zela hinaspa Vidal, chay hanan Perupi maqanakuy qipampi, llaqa independentistakunapi, hinaspapas hukllawakamusqa chay conspiración de Lima nisqanman, 1814 watapi, qipantañam, Pardo de Zela hukllawakamusqataq expedición libertadora de José de San Martín nisqanman.

Manas chayllachu, chay independencia nisqan declarakuptinsi, llaqa peninsulares nisqankuqa ancha sasa pachapi kasqaku. Mana allin qawasqa kasqaku. Qawarisqaku sospechosota hina, José de la Serna vierreywan kuskam nispa, hinaspas pakakusqa sallqa urqupi. Wakinñataq mana saqisqachu Peruta, allinllaqa, chaysi qatipasqa kasqaku. Chaysi anchata atakasqaku, sasam penensulanokuna tariyqa, independencia nisqanta yanapaqkunata.

Elizabeth Hernández
Universidad de Piura

¿Imatataqsi ruwasqaku llapa Iglesiakuna, independencia pachapi?

*Raquel Sarai Chata
Huanacuni, Tacna, Tacna,
14 watayuq*

Allin punis kasqa, Raquel nisqansi ancha allinqa kasqa, chay pachakunapiqa, llapa runakunas ancha creyente kasqaku hinaspas ancha religionkuna. Llapa católico nisqan, Diospa wasinqa anchatas laqapakusqa, runakunapa sapa punchaw kawsayninman, chaysi ruwaqku misakunata, bautisukunata, kasarakuykunata, hinaspapas alma pampaykunata. Chaynallataqsi pasakuq ñawin kichasqa runakunawanpas, diospa wasinpiqa ruwaqku seminarios y colegios nisqanta, chaynintakamas imatapas yachachiqku, laqapakuqku ancha umallichiq llaqta runakunaman.

Chaynaspas, sichus pipas rakikuyta munaqku españamanta hinaptinga, utaq amchakuqku independencia nisqankuman hinaptinga, maskasqaku chay clero nisqankuta, paykunapa allinnimpis kasqa, hinaspas chay sermonkunawan hinaspa proclamas nisqankuwan taqruq runakunata. Diospa wasinqa yanapaqsi allin justicia nisqanwan kawsanampaq, kaymanta utaq huklawmanta.

Hukmanta qawariyñataqmi, ancha allin imankupas diospa wasinkunaqa, chaysi qullqiwan yanapakuyninqa ancha allin punis kasqa.

Fernando Armas
Universidad del Pacífico

¿Wakin diospa wasinpi runakunaqa, allinta yanaparirachu chay pachakunapi?

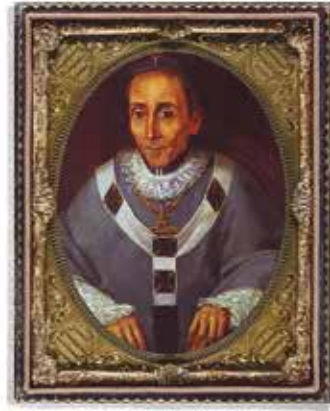
*Camila Alison Lazón Orosco,
Chontabamba, Pasco,
13 watayuq*

Ancham Camila, yuyarisun, qallariq congreso peruano nisqanpa, lliw parlamentario nisqanku 1822 watapi tiyarisqaku, chaypis kasqaku tercio eclesiástico nisqanku.

Wakinkus yanapasqaku, independencia nisqanwan, manaraq tayta Jose de San Martín chayamuchkaptinraq 1820 watapi, chay conspiración nisqampi utaqsi llapa imayna kawsay política y militar nisqanmanta ima willakuytapas haywaykuspa, Limamanta, qawarichwan. Hinaspapas parlamentariuhina, achkas yanapasqaku edificio nisqankuta ruwaspanku, chay leyes peruanas nisqanta. Hinaspapas kasqataqsi qullqiwan yanapakuy.

Ancha sutikunas qawarisqa kasqa, arequipeño Francisco Xavier de Luna Pizarro nisqan, qallariq umallichiq congresumanta, allin umallichiq chay facción parlamentaria liberal peruana nisqanmanta, hinaspapas Mariano José de Arce, paypas kasqa Arequipeño, paysi ancha allin kasqa chay sistema republicano en el Perú tantiyariypi, hinaspa Toribio Rodríguez de Mendoza payqa kasqa Chachapoyasmanta, qillqasqa tantiyayninkuwan, Estado Peruano nisqanta chaynallataq yanaparisqa.

Fernando Armas
Universidad del Pacífico

¿Warmikunaqa independencia nisqampi imatataq ruwasqa?

*María José Atoche Gil,
Chiclayo, Lambayeque,
15 watayuyq*

Lliw warmikuna independencia nisqanpi sayarispa maypipas tarikusqankumanta. María Parado de Bellido, qusqa mikuyta, vituallas nisqanta, hinaspapas apaq cartakunata, Paras (Ayacucho) wasinmanta, paytas tukuchisqaku, hapirusqaku hinaspa ruwasqaku ajusticiada nisqanta llapa realistakuna nisqan (1822) watapi.

Brigida Silva, llapa rebeldes cautivos nisqanman, willaq willakuykunata, quq mikuykunata, pachakunata mazamoras nisqanta. 1811 watapi, José de San Martín riqsichisqa Patriota del Perú nispa, llapa ima ruwayninmanta. 144 warmikunatas chaynata sutichasqa, chaypi Brigida kasqa huk, kaypitaqsi tarikusqaku imapas rantikuqkuna, artesananas hinaspapas kasqa monjakunapas.

Llapa chay pacha warmikunañataq, chayna nichwan Carmen Guzmán, churaq llapa puleria y fondas nisqanta, chaypi llapa umallichiq separatistakuna tinkunankupaq. Llapa yana warmikunapa chicheriakunañataqsi, kasqa ancha rimay independencia nisqanmanta. Mama Mercedes Nogarestañataqsi carcelman winarusqaku, mercadupi tiyananta wichqaruspa, chaypis ancha huñunakuykuna apakusqa. Manataqsi faltasqachu huk custerera, kay independencia nisqanman

yanapaq, chaypi kasqa mama Micaela Cañete de Merino nisqan, payqa kasqa trujillana, payqa sirasqa qallariq suyunchikpa wipalanta.

Cleofé Ramosñataqsi wawantinkuna, María hinaspa Higenia Toledo, yaykurusqaku llapa acciones milares nisqanman, chaynas kuchusqa rio Mantaro kuyuq chakapi watasqakunata, chaysi amachasqa llapa realistakunata mana Concepciónman chayanampaq, chayqa hichuchallam Huancayoman (1821) watapi.

Clase alta nisqan warmikunañataqmi, Limapi kan Carmen Vásquez de Acuña, Condesa de la Vega, Trujillopi Rosa Cavero y Tagle, tanqaparistas chay salones literarios nisqanmanta, llapa ima tantiyaykunata sumaqllata. Yachanchiktaqmi, mama Rosa Campuzano, Guayaquileña yanapasqas vinculado nisqan tayta San Martínman, chaynataqsi mama Manuela Sáenz, quiteña yanaparisqa tayta Simón Bolívarta.

Achka warmikunam, tantiyarisqa nisqa rarikusun Españamanta hinaspa pirqasun huk república nisqanta nisqaku, sapa warmi yanapasqa maypi tarikusqanmanta, llaqtanmanta, maypi tiyasqanmanta utaq imapas rumayninmanta.

Susana Aldana
*Pontificia Universidad
Católica del Perú*

¿Rabona nisqanku imatataqsi ruwasqaku?

*Analysa Alvarado Franco,
Huánuco, Huánuco,
14 watayuyq*

Rabona nisqan, sapinkuqa kasqaku ñawpa llaqtayuyq warmikuna, kikinkumanta, sunqunkupa munayninman riqku awqanakuyman, llapa soldadkunata yanapanampaq, lliw yupaysi kasqa machunku, turinku, utaq pipas riqsinakusqanku. Huk suyukunapipas kasqataqsi “soldadera”, “Troperas”, “Juanas”, “adelitas” sutikunawan.

Kasqataqsi rabonakuna chay bando patriota nisqampi utaq realistakunapi. Paykunaqa riq ejercito nisqampa qipallampis, llapa mikuy yanukunankupaq, llapa utenciliokunata apaspa, llapa imata wasankupi qipispa. Yanta tarinankupaq, yaynimpis ñawpaqku.

Rabonakunaqa waqaychaqkutaqsi unquqkunata, hinaspapas hampiqkutaqsi qurakunawan utaq huk chay pachapi yachaykunawan, ñawpa yachaykunawan. Paykunataqsi ruwasqaku huk ruwaykunata: Mana soldadukuna ayqinampaq. Yachanchik, sichu warminkuna kanqa, utaq churinkuna campaña hinaptinga manam soldadukuna anchachu ayqinku llapa mana allin awqaykuykunapi kaptin.

Qawarisqanchikpi hinapas, rabonakunapa sayariyinga independencia nisqampiqqa allin punim karqa: Yanaparisqaku llapa independencia pacha awqanakuykunapi, llapa ima ruwayninkuwan, chayna ancha kawsayninkutapas, wawankupa kawsaynintapas churaykuspanku.

Ichaqa, kay kallpayuyq warmikunaqa panpachasqas, upallachisqa kasqaku. Sichu masyaptinkupas, llapa ima ruwaynin manas riqsisqachu kasqa, llapa kusikuypiqqa kasqa rakisqa soldadokunallapaq. Kunanqa ñam pachaña paykunata churananchik, maypin kasqampi llapa independencia historiapi.

Margareth Najarro
*Universidad Nacional
de San Antonio Abad del Cusco*

¿Ima chaniyuqtaq karqa llapa montonera nisqan, hinaspapas imatataq yachanchik tantiyayninkunamanta, hinaspas ima aypay munasqankumanta?

*Martín Eduardo Suárez
Espinoza, Lurigancho-
Chosica, Lima Metropolitana,
14 watayuq*

Monronera nisqan, Peru suyupi karqaku achka huklla kikin llaqtamanta armayuq puriq runakuna, paykunaqa kasqa ancha ñawpaqmantaraqsi, manaraq expedición libertadores nisqan chayamuchkaptinraq. Lliwpi yupaymi, kikin llaqtakuna huñunakusqaku, imapas ataque nisqanmanta amachanankupaq. Llapa montonera nisqan sayariqku yanqin purikuqhinan, llaqtakunapi, runapa allpankunapi, mana allinkunata ruwaspa.

Llapa independencia nisqan pachapi awqanakuyipi, huñunakusqa pachknintin, pachknintin montonera nisqan, hinaspas yanapasqaku realista bando nisqanwan, hinaspapas patriota nisqanman. Kay armayuq runakunaqa maskasqa sapa ima ruwaynimpi, ayllunkunata, allpankuta waqaychanampaq, hinaspapas amachaqku llaqtankupa munayninta.

Ejercito patriota nisqan, chaynataq realistikuna, yaykuqku llapa llaqtakunaman, mikuyta, soldaduta, cawalluta, arman nisqanta, maskaspa. Chaynam kay montonera nisqankuqa, imapas ruwayman yachakasqaku. Chayna,

llapa ima munaynin hinaspapas ima aypay munasqan kasqa awqay pachamanta imapas allinnimpaq kaqta.

Montonera nisqampa kawsayninqa, yachachiwanchik imaynataqsi kasqa llaktakunapa sayariynin, llapa guerra separatista nisqan pachapi. Montonerakunaqa allin ruwayta ruwasqaku llapa siglo XIX: Chaynataq tikrakusqaku llapa llaqtapi utaq hatun llaqtapi "Brazos armados" nisqan. Chaynan kay yachaykunaqa yachachiwanchik llapa ejércitos y de caudillos nisqampa sapinkunamanta.

Gustavo Montoya

*Universidad Nacional
Mayor de San Marcos*

¿Imanaypitaqsi norte del virreinato nisqan ñawpaqta independizakusqa sur virreinato nisqanmanta?

*Emil Alfredo Mamani Flores,
Paucarpata, Arequipa,
15 watayuyq*

Perú suyupi, región norte nisqampiq, independencia sayapakusqa diciembre killapi 1820 watapi. Nichwancha, qanchis killa ñawpaqninta Limapi independencia sayapakusqanmanta. Kay pachakunapiq qawarinan iskay qawariyam, chay kutichiypaq, imanaypitaq hikutaylla llaqa élite norteña nisqan sayarisqa independencia nisqanman.

Huk qawariy, Trujillupa munaynin – Región norte del virreinato nisqanta qawarisqa – Sur del Ecuador nisqanwansi hapipakusqa kasqa qullqimanhina, hinaspapas socialmente nisqanman, chay pachakunapiq pertenesiq Audiencia de Quito nisqanman. Puerto de Guayaquilmanta hinaspapas Paitakama aparikuq ancha rantikuy, chaynataq rantipakuy. Chaysi Guayaquil ña proclamasqaña independencianta octubre killapi 1820 watapi, hinatinqay chay pacha, wichqakurusqa chay punkuqa. Región norte kasqa realistaray, chaysi wichqakurusqa independentistakunapa kallpanwan. Chaysi cawsa kasqa, norte independencia nisqanta hikutanankupaq.

Iskay, 1819 watapi, tayta Limeño José Bernardo de Tagle nisqan, marqués Torre

Tagle, sutinchayqa kasqa Trujillupa intendente nisqan. Separatistakunapa munayninta, allinta yanaparisqa, Tayta Torre Tagle proclamasqa independencia de España nisqanta Trujillo llaqtapi, 29 diciembre killapi 1820 watapi, munayninmanhina hinaspapas qawarisqa independentistakuna kallpanwan masyasqanta achka qatiqninkunata. Iskay ñawpaq punchawta ña ruwarisqaña Lambayeque llaqtarunakuna, kallpa pukllaypi, chaykunaqa manaraqmi ancha qawaymanasqachu.

Chiqanlla, tayta marqués, llaqa proclamación de la independencia nisqan, lliw norte del virreinato nisqampi, allinta sayarispas ruwarisqa. Chaynas llaqa norte llaqtakunaman, apachisqaku emisariukunata, chayna llaqa cabildukunata tanqarinampaq chayta ruwanampaq. Chaynas ancha Torre Taglepa presión nisqanwan, proclamación de la independencia Piurapi chaynataq Maynaspi aparikusqa.

Kasqataqsi wakin huñunakuykuna contrapi, nishwanmi llaqa zona norte del virreinato nisqampiq, llaqa awqanakuy pachapiq, yanapasqaku independencia nisqataqa allinmi nispas.

Elizabeth Hernández
Universidad de Piura

¿Tayta Ignacio Quispe Ninavilva, independencianisqanpi, imatataqsi ruwarisqa?

*Fina Rosmery Pretil
Pocomucha, Santa María,
Lima Provincias, 14 watayuq*

Tayta Ignacio Quispe Ninavilcaqa, Huarochiri cacique aylluman qamun, paykunaqa rititas qurquçku hinaspa rantikuçku, chaysi paykunapa kastanqa allin qullqiyuqman pertenesiqku. Awaçanakuy qallarisqanmantaraq, chayna nichwanchik expedición libertadora tayta José de San Martínpa desembarcasqanmantaraq, setiembre killapi 1820 watapi, Ninavilcaqa churakusqa independencianisqanman, hinaspa sayarisqa llapa awçanakuypi, independenciata maskaspan.

Sutinchachikusqa comandante militar nispan, hinaspapas guerrillapa, montonera umallichiqnin kasqa, chay umallichiyipis kasqa llapa campaña libertadora pachapi, ruwayninkunaqa ancha suyukunatas qawarisqa, chayqa risqa Canta, Yauyus, Huarochirí, Valle del Mantaro, hinaspapas Huánuco urqukunatas qawarisqa, chaynataq Huaral, Huacho norte chico nisqantapas qawarisqataq.

Ninavilcapa sayariyninqa, qawarichiwanchik independencianisqampi, imaynataqsi llapa ñawpa llaqtayuq runakuna sayarisqa awçanakuy pachapi. Chaynas kasqa ancha huk

umallichiqkuna ñawpa llaqtayuq runakuna, sayarispa independenciapalarunman churakusqaku, chaynataq kikinkupa qullqinkuta qurqurispa yanapasqaku, guerrillakuna, montonerakuna huñurinampaq.

Ancha llakikunapaq hina, qawarsiqanchikman hinapas, ancha allintam sayarispa ruwariraku achka runakuna tayta Ninavilca hina llapa awçanakuy pachapi, independenciata maskaspa, aswanqa manam Estadukunaqa chayta riqsirinchu, chaymi mana kaqhinata qawarin.

Gustavo Montoya
*Universidad Nacional
Mayor de San Marcos*

¿Karcachu independencia nisqampi, huk huñunakuy, manam niqkuna?

*Cynthia Johana Baldera Silva,
Moyobamba, San Martín,
14 watayuyq*

Chaynam, karcaku achkam. Ñuqa "iquichanos" sutichasqatam ñawincharani, paykunaqa karqa Huanta, Ayacucucho llaqtakunamanta, chacra ruruchik, quechua rimaqkunam. Ichichanokunaqa, huk chacra ruruchiq runakunawan yanapanakusqa, chaynataq uywa qatiq runakunawan, comerciantikunawan, oficiales españoles, kurakunawan, hacendadukunawan huñunakuspa, rebelión nisqampi sayarispa churakusqaku, reypa sutimpi, chayraq republica nisqan sayapakuchkaptin contrampi, 1825 watapi, chayraq batalla de Ayacucho tukurichkaptin. Allin umallichiqninqa karqa huk uywa qatiq Antonio Abad Huachaca sutiyuq, payqa nisqa huk allin grado de general del ejercito realistatam chaskirani nispan.

Lliw iquichano nisqankuqa, amachaqu ama tributo ñawpa llaqtayuyq runakuna, paganankupaq, chaynataq ama mana pagasqa haciendakunapi llamkaymanta amachasqa kanampaq, chaykunaqa kasqa ñawpa colonia nisqampa herencian. Huachacaqa ancha riqsisqas kasqa, llapa cocalera hacienda Huantapi llankaqkunapaq, paykunaqa anchata mañaqku hacendadakunata, llamkayninmanta, allinta, precio kaqninta paganankupaq, aswanqa allinta, sichu comparachisun, rebelionpa ñawpaqmanta pagasqankumantaqa.

Españolkunas, anchata hukunata "indios" nisqanku, paykunas huñunakusqaku hinaspan yaykusqaku

ejercito del rey nisqampa hinaspa kasqaku José de San Martín chaynataq Simón Bolívar nisqampa chimpampi. Paykunamantaqa ancha achkatas quqarisqaku a la fuerza, nichwantaqmi, wakinqa kikinkupa munaynintam amacharaku, chayta qawachwan llapa iquichanokunapa qipankunapi sayarisqankumanta.

Chaynataqmi karqa achkallaña partidarios del rey nisqan, llapa chawpi y allin churasqa runakuna. Chaykunapim tarikura, paradójicamente nisqan, llapa chayraq qallariq república presidentinchikuna, José de San Martín, chaynataq Ramón Castilla. Llapam paykuna, llamkasqa ejercito del rey nisqampi, José de la Riva Agüero nisqallankus manas kasqachu chaypi, chaykuna pasakusqa José de San Martínpa Perú chayamusqanmanta ñawpantaraq. Chaymantañas pasamusqaku bando independentista nisqanman.

Pisichallapi, independencia nisqanqa, mana punim willakuchwanchu, iskay bandupa sumaq rakisqa, chiqninakusqa willakuyta hinallaqa. Llapa huñunakuqkunaqa karqa wiñariqraq, usuparikuqraq utaq puririqraq. Chaynataqmi, manam qawarichwanchu españolkuna chiqninakusqa americanokunallowanchu, aswanqa kasqataqsi españoles y americanos huk americanokunapa contrampi, llapa independencia pachapi awqanakuypiqa tantiyaymanataqmi guerra civiles nisqanta hina.

Cecilia Méndez

*Universidad de California,
Santa Bárbara (Estados Unidos)*

Awqanakuymanta

¿Llapa independecia munaqkuna, imanaypitaqsi risqaku awqanakuyman?

*Ruth Analí Acuña Mejía,
Catilluc, Cajamarca,
10 watayuq*

1808 watapis, llapa monarca española nisqan, yaykusqa waqchisqakayman, Españata, francesa invaciónwan. Chay watas, tayta rey Fernando VII, wichiycusqa prisionera nisqan Napoleónpa makinman.

Rey manaña kaptinsi, américa nisqampi wakin markakuna, kikillanku kamachinakuyman chayasqaku, chaysi qispirichisqaku juntas de gobierno nisqanta, chaykunatas llapa umallachiq españolokuna sutinchasqa "subversivo" nispan. Chaynas expedición militares nisqanta llapa américa markakunaman apachisqaku, chaysi independecia en Hispanoamérica nisqanpaq, awqanakuyta qallarichisqa. Chay pachakunapis independecia del Peru nisqan qallarisqa.

Kasqataqsi, manas chayllachu, kasqas huk pachakunapi awqanakuykunata amachanankupaq. Españapi proclamachusqa, Constitución liberal de Cádiz nisqan, (1812) watapi, chaypis huk apakusqa, hinaspan qusqa americano nisqankupaq allinnimpaq, chaypi qawarichwan abolición del tributo nisqanta. Chaymantas kasqa, iskay allin huñunakuykuna, allin kawsayta maskaspa.

Qallariypis, 1820 watapi, aparikusqa tayta Jose de san Martín nisqampa sutimpi sayarin

runakunawan, chaynataq tayta virrey Joaquín de la Pesuela nisqanwan. "Conferencia de Miraflores" nispan sutinchasqa chay huñunakuykunata. Chay tinkuriykunapiqa, manas mayqimpas acuerduman chayayta atisqakuchu, achkas munayqa kasqa, lliw realistakunas maskasqa, hinalla virreinato del Perú nisqan, Españapa kamachisqan kanampaq, chaynas allinmi nisqaku Constitución nisqan 1812 watapi, chaykamañataqsi, lliw independentistakunapaqñataq maskasqa llapa monarquía peninsularmanta rakikuyta, huk ñanlla kasqa.

Iskay rimanakuyñataq kasqa, riqsisqa, "Conferencia de Punchawra", chayta qispichisqaku, 1821 watapi, kikin tayta José de San Martín hinaspa virrey José de la Serna nisqanwan. Chay pachapis, San Martín nisqa, huk España kasta ayllupa principen, Peru independiente nisqanta umallachinampaq, huk monarquía constitucional nisqantahina, chay mañakuyninsi mana ari nisqa kasqa.

Tukuykunampaq, anarquía nisqampa qipampi 1822 watapi, tayta Bolívar chayamusqa Perú suyuman, llapa realistakunata qarqunampaq, huk chimpa chimpa awqanakuypi: 1824 watapi, masyarusqa, batalla de Junín nisqanta, hinaspa Ayacucho nisqampi llalliruspan.

Patricio Alvarado
Pontificia Universidad Católica del Perú

¿Llapa tropa independentistakuna, allinchus condición nisqampichus tarikusqaku Españapa contrampi awqanakuypi sayarinampaq?

Nelsy Fiorela Huaman Vargas, Santo Tomás, Amazonas, 16 watayuq

Manam, llapa tropas patriotas nisqanqa, allinchu tarikuraku, llapa monarquía española nisqan, awqanakuy qallarínampaq.

Cierto rimayqa, llapa independencia nisqan purirínampaq, llapa América nisqan tropaqa kasqa rey de España nisqallampas, chayna nichwan realistakuna. Llapa tropa separatista nisqanqa, wakillankus independencia nisqanta aypayta munaspa huñunakusqaku.

Virreinato peruano nisqan pachapiqa, llapa ejército independentista nisqan, huñunakuy ninkuqa, qipanchakusqa kuklaw América hispana nisqankunamantaqa, chayqa pasakusqa, llapa runakunas ancha monarca española nisqanta qatipayaqku allinmi nispa.

Huklawmantañataqmi, huk ejército del sur sutinchasqa, qallarisqa llapa ima ruwayta, paykunaqa paqarisqa llapa suyunta, llapa militares de las juntas de gobierno nisqanmanta amachanampaq, chayqa paqarisqa 1809 watapi, chukisaka llaqtapi hinaspa La paz (Kunanqa Bolivia), hinaspan 1810 watapi, buenos aires llaqtapi

(Argentina). Chay huñunakuykunam maskasqa, chay gobierno provisional de España nisqanmanta, huk autonomía nisqanta, tayta rey Fernando VII, nisqan hapichikusqa franceskunawan, trono nisqan kutichinampaq.

Natalia Sobrevilla

Universidad de Kent (Reino Unido)

¿Pikunataq, imaynataq awqanakuyta finanzasqaku?

*Diego Alexandro More
Quilca, Huancavelica,
Huancavelica, 14 watayuq*

Awqanakuykunaqa kasqa, finanzasqa llapa llaqta runakunapawan, lliwninkus quqku. Llapa artesanos, pulperos nisqan, chaynataq uña comerciantikunapas churasqaku cupos nisqanta awqanakuytaq, chaytas quqku qullqimpi, chaynataq huk imapipas.

Qawarichwanmi, llapa artesanukuna ruwaqku cawallupi sillakuspa tiyanankupaq, tanta ruwaqkunañataqsi quqku huk costal harinata, chaynataq trigo nisqanta, sinchikunaman rakinampaq, haciendayuqkunañataq, cawalluta, mulata quqku.

Ichaqa, llapa kay imapas quykunapiqa utaq confiscaciones nisqampiqqa kasqa ancha llapa hatun comerciantikunapa, chay virreinato nisqampa qusqan, paykunaqa obligados kasqaku, mas achkata qunankupaq, paykunapam karqa capital liquido nisqan, chayna nichwan qullqiyuq.

Chaynataqsi, huk muyuykunamanta comerciante nisqan, kay Perúpi chay declaración de la independencia nisqan tiyaqkuna, qusqaku, chayna kasqa José de San Martín huk qallariq ruway kasqa, comercio nisqan kanqa llapa tiqsi muyu

suyukunawanmi nispa. Chayna tanqarisqa comercio exterior nisqanta, musuq Estado republicano nisqan chaskisqa achka recaudación fiscal nisqanta. Llapa extranjero ima rantikuqpas, mercancías nisqanta, Perú yaykuchimunankupaq, pagaban impuestos nisqan, kaysi kasqa huklasi qullqi tariy, llapa awqanakuytaq gastanankupaq. 1822 watamantañataqsi mañakuqku huk suyukunamanta crédito nisqanta.

Cristina Mazzeo
*Pontificia Universidad
Católica del Perú*

¿Separatistakunapa munayninman, ima suyukunataq yanaparisqa?

*Luis David Alvarado
Magallán, Moyobamba,
San Martín, 14 watayuaq*

Imancipación puririy pachapiqa, virreinato peruano nisqan, kasqa llapa represión realista nisqampa, sunqunmi. Perú suyumantam, lliw expediciones punitivas nisqan llusqisqaku, chaynataq qawarichwan capitán general de Chile nisqanman apachisqanta, chaypis tarisqaku ancha munay libertad independentista nisqanta. Chaysi virreinato sudamericano nisqanta, Simón Bolívar sutinchasqa "Imperio nisqampa wataynin": Kay pachapi, llapa poderío militar de la corona nisqan, chaynataq llapa kallpayuq política y simbólica nisqan tinkurisqaku.

Imancipación regional nisqampa, hamuq watakunapa qawariyninga, Liberación del Perú nisqanta, chayqa ancha geopolítico nisqampa chawpi kaptin. Chaynas iskay expediciones libertadores nisqan chayamusqa yanapaspan, iskayninkus sapa sapalla imperio nisqampa, sapinpa kallpanta qichurisqaku. José de San Martín, chayamusqa Paracas llaqtaman, 20 setiembre killapi, 1820 watapi, payqa kasqa general rioplatense, hinaspapas, chaymanta Chile independencia nisqanta yanaparisqataq, chaykunata aypasqa, Fernando O'Higgins, yanapayninwan. Llapa expedición nisqan puririsqa achka puerto peruano nisqampi, chayna tanqarisqa, llapa nativos nisqan munasqankuman hukllawakamunankupaq, qallarisanmanta hina, ancha regionales

nisqanta qawarispa. Paracas nisqanmanta, general rioplatense Juan Antonio Álvarez de Arenales nisqan, yaykusqa llapa sallqa chawpikunaman, chayna paqarichisqa núcleos independentistas nisqankuta, paykunaqa llapa andes nisqampi ñas qallarishqakuña, llapa ima ruwayta.

Kay saga nisqanmanta nichwanmi, paykunapaqa, soldados rioplatenses hinaspapas chilenos ancha achkas kasqa, chayna proclamación de la independencia nisqan, Lima llaqtapi, 28 julio killapi, 1821 watapi. Chaypis llapa realistikuna yapamanta huñunarikuspa, limata saqispan, sallqakunaman ripusqaku – chaynas tiyarisqaku Cusco llaqtapi – chaynas muyuchisqaku huk umallachiqkunata.

Chaykunaqa aparikusqa llapa ejercito grancolombiano nisqampa chayamuyinwan, Bolívar umallachiyninwan, payqa hapisqa San Martínpa kamachikuyninta, hinaspas masyarisqa llapa realistikunata, 9 diciembre killapi, 1824 watapi, Ayacuchupi. Kay batalla nisqanpi sellakusqa la libertad de Peru nisqan, llapa españolpa apukayninkumanta. Chayna allintam qawarina Ayacuchupiqqa tinkurisqaku ancha achka suyukunamantam, paykunaqa maqanakura libertad americana nisqanta aypayta munaspa.

Carmen McEvoy

*University of the
South-Sewanee (Estados Unidos)*

¿Awqanakuy pachapaq, Inglaterapa qullqi yanapakuynin, ima allintaq karqa?

Rosalía Edith Taquila
Mamani, Tacna, Tacna,
14 watayuq

Ari, Rosalia. Inglaterapa, qallariq suyun karqa, hinaspan qurqa impréstito nisqanta 1200.000 libras esterlinas nisqanta. Chaynaqa nichwanmi suyunchikpa huk suyukunamanta manuyakusqanchikqa, qallarisqa Londres llaqtapi 1822 watapi, kay manukuywan.

Inglaterapa chaynatas ruwasqa llaqa América Latina nisqampa suyunkunawan, paykunaqa ancha achka comercio nisqanwan, kasqa ancha achka qullqinku, chaynataq munayninku kay suyukunapi.

Huk allin ancha awqanakuy pachapi yanapakuytaqmi, karqa llaqa comerciantes extranjeros nisqankupa, paykunaqa tiyapakusqa suyunchikpi, hinaspan qusqaku empréstito nisqanta llaqa gobiernos republicanos nisqankuman.

Llapa prestamistas extranjeros nisqanku – manas kasqa ingleskunallachu, aswanqa kasqa alemanes, norteamericanos, chaynataq franceses – paykunaqa chaskiqku ancha munayninkuta, franquicias mercantiles nisqanta manaraq gobiernokunaman qurichkaspas, chayna

mana impuestukunata qunampaq, utaq impuestukunata asllayachinampaq, llaqa ima mercancías nisqan chayachimunankupaq.

Cristina Mazzeo
Pontificia Universidad
Católica del Perú

¿Llapa independentistakuna, llapa armamentokunata maymantataq tariraku?

*Akemy Mendoza Peña,
San Luis, Lima Metropolitana,
14 watayuyq*

Llapa partidarios de la independencia nisqan, armamentokuna usasqankuqa, kasqa achkas, chayna qawarichwan, llakikuypaq kaspikuna, rumikuna, chaynataq warakakuna, chaynataq ancha allin qawasqa – chay pachakunapiqa - armas de fuego nisqan, chaynataq llapa ruyaq armakuna, chaypis tarikun, cuchillos, espadas, hinaspa sables nisqan. Llapa armas de fuego nisqan, kasqa más allin, chaynataq llapa unidades militares nisqanta huñunarispa, maskaqku, hinaspa quqku chay armakunata.

Ichaqa, cañones hinaspa fuciles nisqanqa, manas ruwaqkucho América del sur nisqampiqa, chaysi mañaqku comerciantes extranjeros nisqankuman, aswanqa ingleses nisqankuman rantinankupaq.

Kay comerciantikunaqa quqku llapa ejércitos libertadores de José de San Martín, chaynataq Simón Bolívar nisqampa armamento chayachimusqankuta, chaynataq llapa patriotas nisqampa, virreinato del Perú nisqan mañakusqankuta. Llapa armamentokunaqa yaykumuq pakaypallas, chaysi riqsisqaku contrabando nispan, llapa virreinato umallichiqkunaqa.

David Velásquez
*Universidad Nacional
Mayor de San Marcos*

¿Imakunataqsi requisito nisqantataqsi, aypananku karqa, soldado kanankupaq?

*Cristel Villegas Vásquez,
San Luis, Lima Metropolitana,
13 watayuq*

Soldado nisqan kaypaqa, qawarisqaku, ancha hapipakusqa, kallpayuq kari kay, sanuruna, mana ima cuerpunpi unhuyniyuq, mas allinqa mana warmikuy maqtakuna. Llapa ordenanzas militares nisqan, chay requisitos nisqankunata mañakuqku.

Ichaqa, chay reglamento nisqanta manas wiñayllachu cumplichichku, wakin pachakunapiqa, sayarichiqkus 14 wata chaynataq 15 wata warmakunallata, paykunatas sutinchasqaku "Warmasoldadu" nispas.

Awqanakuyqa mañakuyninqa, tanqarisqa llapa warmas maqtillukuna huñunampaq, chaynataq machukunatapas, warmiyuqtapas, aylluquqtapas, uchuy runakunatapas, chayna ancha uchuychakunallatapas, talla minima nisqanmantapas urayllampi, soldado kanampas.

Kay talla nisqanmanta, manas ima willakuypas kanchu chay pachakunamantaqa, aswanqa yachanchikmi siglo XIX tukuykuypi, sichu wiñaynim kasqa 1,60 metros hinapinqa, manas akllasqachu kasqaku, chay servicio militar obligatorio nisqanpaq.

David Velásquez
*Universidad Nacional
Mayor de San Marcos*

¿Imaynatataqsi ruwarisqaku, soldadukuna tarinankupaq?

*Jasmani Bryan Anco Vera,
Tacna, Tacna,
14 watayuyq*

Soldadokuna huñunankupaqa, tukuy manata rimapayaspas tantiyachiqku, utaqsi ancha manchachispa, maqarispa, kasqataqsi tikraykuna iskaynin larumanta huñuriypi.

Jose de San Martin ninmi, Perúpi awqanakuyqa, karqa ancha imayna awqanakuymanta tantiyaymanta. Chaynas willakuy wasikunamanta, sermones de los párrocos nisqanku, utaq lliw kachkaptin, imatapas willakuqku, llapa independentista nisqanku maskasqaku, patria y libertad nisqan, llapa virreinato runakunata, tantiyaykunata mastarispas, chayna paykunaman laqapakamunankupaq.

Manataqsi faltasqachu, llapa realistikunaqa tukuymanata ruwaspa: Ñacha tukuy rikchaq umallichiq runakunata, chaynataq campaña nisqanta llapa wayra wasinta, chaynata cartakunata llapa obispo nisqanman apachispa, chaypi kallpawan mañakusqa reyta yanapasun nispa.

Ichaqa, iskaynin karupim, huñusqaku ancha kallpawan, chaynataq manchachispa, amenazaspa, chaykunaga pasakura ancha chacra runakunawan, urqukunalawpi.

Huk kutiñataqmi, chacra llamkaq runakuna, chayna chaypi yachaqkuna, tikrakusqaku guirrellero nisqanman, paykunaga laqapakusqa wakin ejercito nisqankuman, chayna imapas allinnimpaq kanampaq rimanakusqankupi masyaspas, wakin combatiente nisqankuqa imapas masyayta munasqaku kikinkupaq allinnimpaq, nichwancha maskaqku pillaje nisqanta, utaq awqanakuyta qawaqku imapas hina, llaqta ukupi chiqninakuyta allichanampaq.

David Velásquez
*Universidad Nacional
Mayor de San Marcos*

¿Esclavo nisqankuta, soldado nisqampaq allinmi nisqakucho?

*Damaris Anthonella Zapata
Viera, San Luis, Lima
Metropolitana, 14 watayuq*

Siglo XVIII, llapa chay pachapi taqwinakuypi, chaynataq rebeliones anticoloniales nisqampi, coronaqa qallarisqa, milicias nisqanman llapa afrodescendiente nisqan, yaykumunampaq. Chayna kaptinsi, llaqa sambo, mulato, pardos y tercerones nisqan yaykuchisqaku ejercito realista nisqanman, hinaspas aypasqaku allin riqsikuyta, fuero militar, prestigio, salario nisqanta chaynataq hukunatapas.

Kay pachaqa ancha sasas kasqa coronapaqa, chaysi tanqarisqa llapa pampachasqa runakunawan, rimanakunampaq, chaymantañataqsi ancha sasaña chay pacha kaptin – Qawarichwan, José de San Martín Paracaspí desembarcaptin – virreyqa llapa Lima haciendapa esclavo nisqan huñuchimusqa, hinaspa kamachisqa bandokunata, libertadta qusqaykichik nispa, tawa wata servicio nisqan munaynikichikmanhina tukuptikichiqa nispa.

San Martínqa, libertad nisqanta qusaykichik nispa, chayna yupaylla. Chaymantañas Protectorado nisqanta churaruspañas, manas animakusqachu llapankuman libertad nisqanta quyta, llapa propietario nisqan kutichipuway nispa mañasqa ñawpa esclavo nisqanta. Chaysi mana libertad qunampaqa,

aswanqa huñunakuspa ninakusqa, sorteo nisqanta ruwaqku chayna libertad nisqanta chaskiqku huk premio nisqanta hina.

Yuyarinataqmi, llapa ejercito nisqan San Martínwan chayamuqkunaqa, qallariyninpiqa karqa ancha achka africano, chaynataq afrodescendiente nisqan, Buenos Aires nisqanmanta. Paykunaqa pasamusqa llapa urquntakamas, hinaspas lllallisqa Chile suyupi, hinaspa hamusqaku virreinato peruano nisqanman, chaynas compañasqaku San Martínta protectorado nisqampi, chay kay suyumanta llusqiruptinsi, lliw yupay licinciakusqaku llaqtankuman kutinankupaq. Wakinsi hinallapi tiyasqaku, chayna Falucho, nisqan, payqa kasqa huk soldado nisqan chimpa chimpa maqanakusqa españolkunawan Callao nisqampi, hinaspas chaypi wañusqa fucilado nisqan.

Kunan punchawkunaqa, huk estatua nisqan tarikun Buenos Aires llaqtapi, hinaspa Falucho nisqanta yuyarinapaq, paywan kуска llapa waranqantin, waranqantin africano, afrodescendiente nisqan sayarispa puririra independencia awqanakuyupi. Kay Perú suyupiqa manaraqmi chayna kaqlataqa riqsikuyta ruwanchikchu.

Maribel Arreucea
Universidad de Lima

¿Warmakunaqa awqanakuyipi, participarachu?

*Franco Isamar Ocampo Lápiz,
Chachapoyas, Amazonas,
14 watayuq*

Ari, warmakunaqa participaram, tukuy manamanta chay awqanakuypiqa. Allin sayariyninga kasqa llapa marina y ejército nisqanman yaykuspa, chaymansi wakinqa hukllawakusqa 12 utaq 13 watayuqlla.

Marina nisqampiqa grumetes nisqampi qallariqku, chayna nichwan, yachapakuqhinalla, tripulaciunta imapas ruwaynimpi yanapaspan. Ejército nisqampiqa, qallarisqaku achkas tambor utaq corneta nisqanta waqachispan, chayna awqanakuyipa bandanman churakuspa. Masta hatunyaykuptinqa, pasaykuqku estándar nisqanta aparispa.

Chaynallataqsi, llapa warmakuna participasqa mensajero nisqan kaypi, chayna allin willakuykunata, bando nisqankuman apaspan – Imapas interés militar, estratégico nisqankunata – chaynataq kaqku tukuy uyariqkuna, chayna uyariqku enemigo nisqankupa rimayninkunata uyarispa. Llapa guerrilla nisqankuqa sayarichiq llapa runakunatas, chaypis tarikuqku warmikunapas, chaynataq warmakunapas.

Natalia Sobrevilla
*Universidad de Kent
(Reino Unido)*

¿Awqanakuykunapi sayariqkuna, chaskisqachus imapas pago nisqanta?

*André Urbe Marticorena,
San Luis, Lima
Metropolitana, 14 watayuq*

Ari, oficial nisqanku, chaynataq llapa tropa nisqankupas chaskiqkum pago nisqanta, imapas ruwayninmanhina. Llapa colonia pachapiqa, ejército del rey nisqampa, churaqku ordenanzas miliares nisqanta, chay kamachikuyqa kasqa llapa virreinato nisqanpaq. Chaysi sichu huk comandante nisqan chaskiq 100 pesos, huk yanapaqninga chaskiq 40 pesos, huk sargento nisqan chaskiq 16 pesos, huk cabo nisqan chaskiq 12 pesos, huk tambor nisqan chaskiq, 11 pesos nisqanta.

Llapa independencia nisqan, awqanakuy pachapiqa, llapa soldadkunapa salario nisqanpaqa, llusqisq llapa llaqtakunapa qusqankuwan, chaynataq manuyakusqankuwan. Chay qullqikunawantaqmi pagasqaku llapa municiones, hinaspapas armas nisqankuta, chaynataq llapa tropa nisqanpa mikuyninkunata, chaynataq tukuymanta pachankunata, gorros, mochilas, botines nisqanta. Llapa kaykunata rantiq Estado nisqan.

Wakinpaqñataqsi kasqa premio nisqan, chaynataq gratificaciones nisqan, chaykunataq quqku miliares nisqankuman,

ancha allin umallachiqkunaman, allinta campo de batalla nisqampi ruwasqanmanta.

Manas ñawpa nisqallanchikchu, llapa sueldo nisqanqa muyuchisqaku awqanakuymanhina, chayna wakinkunapiqa qichuqkutaq, utaq asllayachiqku. Chiqanlla, ejército realista chaynataq independentista nisqampiqa, soldadkunapa ayqiyninga, kaqllañas kasqa, mana pago nisqanta quptinku, chaysi hucha kasqa, llapa tropa nisqan sayarispan imatapas mañakuqku hinaspa saqiqku tiyasqanku tiyaykunata.

Cristina Mazzeo

Pontificia Universidad Católica del Perú

¿Tropa nisqan, ima mikuykunataq mikuraku?

*Eva María Gonzales Quispe,
Chalhuanca, Apurímac,
14 watayuy*

Yachanchikmi, rancho del ejército nisqan, Limaman 1821 watapi yaykumusqa, hinaptinga kasqa, tanta, menestras, tocino nisqan chaynataq aycha, rakisqaku is kay kuti sapa punchaw: 11 hora nisqanta chawpi punchawpa ñawpaqninta, huktañataq 5, 6 hora nisqanta, tutaykuypa ñawpaqninta. Manas chayllachu, yachanchiktaqmi chay tiempo churasqakuna manas cumplikusqachu, quqku tukuy manapis, campaña nisqakupa puririsqanmanhina, qullqikuna pisiyayqa anchata.

Huklawmantañataqsi, setiembre killapi, 1823 watapi, General Simón Bolívar nisqampa, chayamusqan cipallantas, llapa soldadukunapa mikuyninga kanqa nisqa, puchqu aylla, charki utaq cecina, arroz, frijol, galletas nisqanta utaq manteca, asllata aguardiente nisqanta, chaymansi yapaykuqku quinina qaranta, chayna paludismo nisqanmanta qarkachikunankupa, chaynataq yapaykuqku kachita, uchuta.

Campaña final nisqampa, qallariynimpis, Bolívarpa nisqampis, llapa tropa, sichu llaqtankunata pasanqaku hinaptinga qunanku kasqa llapa tropakunaman mikuykunata.

Huklawkunamantañataqmi, rey soldadupa ración nisqanqa kasqa, waka aycha utaq uwija aycha, chuñu, papa hinaspa sara.

Chayqa qawarichiwanchik, llapa ejército realista nisqankuqa yachakasqaku llapa urqu llaqtakunapa mikuyninman. Paykunaqa kaqninkutas quriqku llapa ñawpa llaqtayuy runalkunapa, tropa mañakusqanmanhina.

Chayna, qallariyninpiqa manas munaqkucho warmikuna chay kanampaqa, asllamantas allinmi nisqaku, paykunas huñuqku hinaspapas mikuyta ruwaqku llapa soldadukunapa, cuartel nisqampi chaynataq campaña nisqankupi.

Lourdes Medina

*Dirección de Informaciones
del Ejército del Perú*

¿Ejército independentista nisqanpa, uniformen riqsinampaq kasqachus?

*Uriel Anthony Gómez
Guadalupe, Chachapoyas,
Amazonas, 14 watayuq*

Uniforme nisqan allin qawasqas kasqa, chayraq ejército patriota nisqan paqarikuchkaptin, qusqaku leyes y decretos nisqanta, imayna pachakunankupaq llapan awqanakuypi sayariqkunapaq. Huñusqankumanta punim, sapa soldado nisqan chaskiq puni uniforme nisqanta.

Manataq, awqanakuy pachapi kawsaymanhina, manas atisqakucho, munasqankumanhina llapa ima quyta, lliw tropakunaman. Atispallansi, pachakunata rantiqku, chaysi llapa pachakunapa rikuqninkuna mana huklasillachu kasqa. Wakin allin comerciantes ingleses nisqankus, apamuqku mawqa pachakunata, qawarichwan chayna ñawpa ejército napoleona nisqampa churakusqankuta apamuqku.

Kayna kawsayninku kaptinsi, llapa independencia nisqan maqanakuqkunaqa, tukuy mana ruwaqku enemigo nisqanmanta huklasi kanampaq, chaypaq churakuqku pañuelo, casacas nisqan utaq chukuta hina chay rikuqllata, chayta paykuna yachachik chay munayman huñukamusqanta hinaspa ama pantasqa maqanakuy ukupi kanampaq.

Natalia Sobrevilla
Universidad de Kent (Reino Unido)

¿Soldadokunapa kawsaynin, imaynataq karqa maqanaykuypa chimpampi?

*Kiara Miluska García
Chumbe, Moyobamba,
San Martín, 14 watayuq*

Campaña nisqampi, mikuykuna tukuriptinsi, rabona nisqankus tarisqaku imayna llapa soldados de infantería nisqanman mikuy quyta, paykunas achka achka tropa kasqaku, paykunaqa lliwninku yupaysi kasqaku urqu llaqtakunamanta. Chaypiqa hukwan, iskqaywan utaq kimsa rabonawansi hukllawanakusqaku, hinaspankus ratachiqku ninata, chaypi llapa imata hukllawaspa huk mankallapi yanakuqku mikuykunata. Tullpas kasqa tropakunapa tarinakunankupaq.

Puñunankupaqñataqsi, kasqa llapa cuadras de oficiales nisqan chaynataq tropakunapaqpas, chaypiqa respetanakusqakum, umalliyinkumanhina, orden jerárquico militar nisqanmanhina. Campañapiqa, llapa tropakunaqa puñuqku hawa pampakunapi, carpakunaqa, alto mando, jefes umallichiqkunapaq rakisqa. Llapa oficiales grado de capitán, teniente, sub teniente y alférez nisqankuqa puñuqku hawa pampapitaq. Chaysi poncho kasqa ancha riqsisqa iskaynin bamdokunapi, chayqa kasqa allin pacha, chirimanta, chaynataq qasamanta harkaqa.

Mayllakuymanta rimarichwan hinaspaqa, manam kunan mayllakusqanchik hinachu karqa, chay pachapiqa manas tinkuchisqa allin kawsaymanchu. Allin mayllakuytaqa mañaqku kuyayllapaq allin militar nisqan qawakunallampaqsi. Chaysi ancha ima unquyypas hapiq chaykuska. Ejército independentista nisqanta chaynataq realistakunatapas, chayna nichwan hapisqa paludismo, dengue, fiebre tifoidea nisqan unquykunas ancha wañuchiqa kasqa awnakuymantapas masyasqaraq.

Lourdes Medina

*Dirección de Informaciones
del Ejército del Perú*

¿Imayna awqanakuypi maqanakuytataq, utilizaqku independentistakuna?

*Kevin Franklin Canchanya
Canchanya, Chongos Bajo,
Junín, 14 watayuq*

1820 siglo tukuykusqanmanta, llapa independentistakunas maskasqa Limata muyupanampaq, hinaspa sirkanampaq, chaytas kamachisqaku guerrilla nisqankuman. Chayta ruwaqku, ama ima mikuypas yaykunampaq, nitaq ima yanapakuypas, chayna llapa españolkunata, llaqtamanta wayla llusqinampaq. Mana mikunampaq kaptin, chaynataq ima unquykuna kaptinsi wayla kallpanta pisichisqa realista nisqankupata.

Enero killa tukuyta, 1821 watapi, kawsayqa ancha llaki karqa. Chaysi ancha umallichuiqkuna huñunarikuspanku nisqaku, qurqusun virrey Joaquin de la Pezuela nisqanta nispa, hinaspas akllasqaku teniente general José de la Serna nisqanta. Chaynaspas hinallas sirkasqa kasqaku, chayna 6 julio killapi, chay watallapi ejército realista nisqan saqisqa capital nisqanta.

Hinaspas puririsqaku llapa chawpi urqulaw llaqtakunaman, recursos nisqankuta maskaspan. Llapa ejército realista niqkunaqa ancha mana kallpayuqñas kasqaku, ancha tiempo, mana ancha mikuyniyuq, unqusqa

kasqankuwan. Achka soldados y oficiales nisqan wañusqaku, utaq saqisqaku. Chaysi nisqaku José de San Martínata atakawaqku nispan. General argentino saqisqa chay nisqanta. Payqa maskasqa huk allin pacifica nisqan, chaynataq allinta uyarinakuyta kay kawsaymanta llusqiyta llapa realistakunawan, chayna monárquico nisqan munayninta aypanampaq. Chayna estrategia nisqan sanmartiniana usukusqa, chaysi San Martín llusqisqa Perú suyumanta.

Awqanakuyqa chutarikusqa kimsa wataraq, ña Simón Bolívar kachkaptinña, paysi yapamanta huñurisqa llapa ejército libertador nisqanta, hinaspa muyuchisqa estrategia nisqanta, hinaspa maskasqa huk batalla masyayta, hinaspa chayna enemigo nisqanta tukunampaq. Bolívar llallisqa Junín nisqampi realistakunata, chaymantañataq Ayacucho nisqampi.

Lourdes Medina

*Dirección de Informaciones
del Ejército del Perú*

¿Ñawpa llaqtayuq runakunaqa, independencia nisqampi maqanakuykunapi, kayqachus kikinkupa imayna awqanakuyipi sayarinankupaq?

*Clara Aguilar López,
Ayacucho, Ayacucho,
14 watayuq*

Kuyasqay Clara, llapa ñawpa llaqtayuq runakunaqa, allintas sayarisqaku llapa independencia nisqan pachapi, montonera hinaspa guirrellas nisqankunawan.

Montonerakunaqa, manaraq llapa ejércitos libertadores nisqan chayamuchkaptinsi, kasqaku ancha achka huñunakuykunapis, aswanqa manas imapatapas yachaqkuchu militar nisqanmanta, chaysi llapa ataque nisqanta ruwaqku mana allinta tantiyarispa, usasqaku armakuna: Lanzas, kaspi, waraka, wakillankus yachaqku chay fusiles hinaspa sable nisqata hapiyta.

Paykunaqa hapipakusqa ancha qaqchu qaqchus kasqaku (Imatapas qichuqku, chaynataq ejecuciones nisqanta llapa llaqta yaykusqankupi), hinaspas imaymanata ruwaqku qunqayllamanta, chaynata desorden nisqampi utaq “huñuhuñulla”. Chaymantas chay sutin. Llapa sayariykuna tukuptinsi, kutiqku llaqtankuman, chayqa manas paykunaqa karqa militares de oficio nisqanchu.

Llapa corriente libertadora nisqampa chayamusqanmantas, yapakamusqa llapa

guirrillera nisqan, chayqa huklasis kasqa llapa montonera nisqankumantaqa, paykunaqa hukllawakusqa kasqa aslla runakunallawan. Kay guirrellerukunaqa riqsichikuqku, waylalla kawalluwan utaq mulawan riyninkuwan. Arma principal nisqanqa kasqa lanza nisqan, wakinkunaqa apaykachaqkutaqsi fusiles y sables nisqanta.

Llapa ataque nisqan kutichiqku qunqayllamantam, qipanmanta hapispa utaq emboscada nisqanta ruwaqku, chayna llapa realistakunata takyachinampaq, chaynas ñuqapam nispa hapisqaku llapa mikuyninkunata, uywankunata realistakunapata. Paykunapaqa kasqa huk rapis imayna purinankupaq, chaynas riqku ejército nisqampa qipanta, chaypis huklasi kasqaku montonerakunamanta, paykunaqa imatapas ruwaqku mana receluwan, chaynataq qunqayllamanta.

Chayna nichwan, llapa montonerakunaqa hinaspapas guirrellakunaqa manas ñawpa llaqtayuq runakunallawanchu kasqa, aswanqa huk estamento nisqankumanta runakunapas kasqataq. Chaynallataq participasqaku iskaynin bando nisqampi, patriota chaynataq realista nisqampi.

Marissa Bazán
Universidad de Lima

¿Llapa campaña militar nisqampi, usasqakuchus, hina llaqtakunapa rimayninta?

*Bladimir Darwin Cáceres
Pilco, Tacna, Tacna,
15 watayuq*

Ari, independencia nisqan awqanakuypiqa, ejército realista, chaynataq patriota nisqankuqa usasqakus llapa hinapi rimaykunata, chayna llapa ñawpa llaqtayuq runakuna yanapanampaq. Ari chayna punis kasqa chayna umallachiq José de San Martín, Simón Bolívar, Guillermo Miller, José de la Serna, manas yachasqachu quechuwanta nitaq aimarata, kasqas huk runakuna allinta rimaq kay rimaykunata, chaynas wakin proclamas nisqanta ruwasqaku quechua rimaypi.

Qawarichwanmi, qallariq campaña umallachiq Juan Antonio Álvarez de Arenales nisqan risqa chawpi sallqa urquman (1820 - 1821) watakunapiqa volantasqaku huk proclama nisqanta quechwapi, llapa Cangallo runakunapaq, chaypis willasqaku San Maartín chinkachisqa contribución indígena nisqanta. Chay willakuymantas encargado kasqa Juan Alarcón, huk Huamangamanta mestizo, payqa kasqa 1819 watamantaraqsi rimanakusqa llapa Buenos Aires chaynataq Santiagomanta rebeldekunawan. Chaynallataqsi, 1822 watapi oficial realista nisqan José de Canterac nisqan proclama nisqanta chutarisqa quechwapi llapa Huaylas, Conchucos, Huánuco, Huamalíes, Pasco

hinaspa Carhuamayo llaqtakunapaq, qipa watakunata, Bolívars tarinan kasqa qarikunata, uywakunata, chaynataq mikuykunata llapa campaña final nisqampaq, chaynas nisqa, wakin oficialkuna rimanakunan ñawpa llaqtayuq runakunapaq utaq umallachiq runakunawan kikinkupa rimayninkuwan. Huk militar nisqansi kasqa caudillo cusqueño Agustín Gamarra, paysi kasqa huk español notario nisqampa churin hinaspa huk warmi indígena nisqampa wawan, paykunaqa rimaqkus quechwata chaynataq latin nisqanta, allinta. Gamarraqa kasqa huk jefe del Estado Mayor nisqan chay batalla de Ayacucho nisqampi.

Nelson E. Pereyra
*Universidad Nacional de
San Cristóbal de Huamanga*

¿Soldadokuna, warmikunata abusos nisqan ruwasqakuchus?

*Sheyla Ccora Soto,
Huancavelica, Huancavelica,
14 watayuyq*

Llapa warmikunapa contrampi abuso nisqanqa manas ancha kaqchu llapa awqanakuy documento nisqampi, ancha achka watas warmikunaqa usuchisqa kasqaku, hinaspapas huk "trofeo nisqan vencedorkunapa". Chayraqsi 1949 watapi, chay convenio de Ginebra (Suiza) nisqampi, violación, prostitución forzada nisqan, chaynataq mana allin ima ruwaypas awqanakuy pachapiqa delito nisqa qawarisqas kasqa.

Llapa conquista nisqan pachapiqa, achka indígena nisqankus mana allin qawasqas kasqa, chaynas wakinkuqa chayasqaku llapa conquistadorkunapa warmin kayman, mana munachkaptin. Ichaqa, kay abusukunaqa, manas tinkuchisqakucho violencia sexual nisqanman.

Qawarichwan, 1781 watapi Tupac Amaru II nisqanta ayqichisqankumanta, churasqaku huk cruel sentencia nisqanta, rebelión nisqan umallachiq utaq yanapaq warmikunapaq, Micaela Bastidas rinan kasqa chay ejecución de Hipólito nisqanman, payqa ñawpa wawan kasqa, sapallantas kuchusqa qallunta, chaynas maqasqaku anchatas garrotikunawan, ñawpaqñintas maqasqaku tukuy manata wixsanpi, gasqumpi.

Tomasa Tito condemaytañataqsi, casica de Acos y allin qawarisqa kasqa llapa rebelión nisqampi, chaynataq kuchusqaku qallunta hinaspa sipisqaku. Chaymantañataqsi umanta churasqaku estakaman Túpac Amaru nisqampa larunman, acosnisqampi, hinaspas llapa cuerpunkunañataq kasqa kuchusqa hinaspa chamqasqa llapa andes nisqampi. 1783 watapis pachakmanta presokunañataqsi, Túpac Amaru nisqampa ayllunkuna, qatinqinkuna, achka warmikunata uña wawaku qipirikusqata, qarqusqaku Cuscumanta chaymantas risqaku Real Felipe nisqamman, Callao llaqtaman. Chay marcha nisqankuta risqaku cadenasqa, hinaspapas chakikillawan. Llapa ñampis achka wañusqaku, fiebre palúdicas nisqanwan ratachikuspa, chayqa hapisqa mastaq warmikunata, warmakunata chaynataq machukunata.

Kunankamas manas kanchu ima allin investigación nisqampas, llapa kay injusticia warmikunapa injusticia nisqanmantaqa, manataqsi kanchu llapa independencia nisqan pachamanta. Kanmi ancha sinchi llamkay, mana tukusqa chay investigación nisqan ruwanapaq.

Lourdes Medina
*Dirección de Informaciones
del Ejército del Perú*

¿Imataqsi pasakusqa selva nisqampi, independencia nisqan qatipanankukama?

*Lea Anag Tsamajain,
Imaza, Amazonas,
12 watayuq*

Watantin, watantin, llapa región oriental nisqanqa kasqa Perú suyupaqa ukumpi tukuqnin, chaynata qawariqku, ari virreinato ukupim karqa, manas aykapipas allintaqa yaykuchisqakucho. Llapa población amazónica nisqaqa, llapa franciscanos hinaspapas jesuitas makinkupi saqisqa kasqa, chaysi paqarichisqaku ancha misiones nisqankuta llapa chay suyukunapi, chaynataqsi selva norte nisqampi, paqarisqa wakin llaqtakuna, chayna qawarichwan Moyobamba, Comandancia General de Maynas nisqampa kamachikunampaq.

Manas chayllachu, siempre punis kasqa llapa serranos hinaspapas selváticos nisqankupa asunakuykusqanku, chaysi imatapas intercambio nisqanta ruwaqku mikuykunata, chaynataq yachaykunata. Chaysi ancha imapas espacios andinos nisqampa, chay pachapi ruwaykuna, amazonía nisqampi ruwasqa kasqa. Selva nisqampipas tuqyasqas rebeliones anticoloniales nisqan.

Juan Santos Atahualpa, levantamiento nisqanmi ancha riqsisqa, paysi llapa ejército de guerreros asháninkas, nisqanwan rebelakusqaku 1742 watapi, coronapa contrampi, selva central nisqanmanta,

hinaspansi puririsqa llapa sallqa llaqtakunaman.

Huklawmantañaataq, ñawpaq watakunapi manaraq chay corriente libertadora del sur nisqan, chayamuchkaptinraq, riqsisqam llapa ñawpa llaqtayuq runakunapa, chaynataq panatahuas nisqanpa participasqan, Huánuco yunka, 1812 watapi, criollo Juan José Crespo hinaspa Castillo chutarisqa chay rebelión nisqanta.

Qipa watakunatañaataq, llapa ejércitos patriota hinaspapas realista nisqan maskasqaku, llapa yunka runakunapa yanapakuyninta, chayna llapa imantan cocata, hinaspa alkulta llapa yunkapi ruwasqankuta hapinankupaq.

Chayna pachakunapis, Moyobamba, llapa huñunakusqa criollo nisqan chaynataq llapa llaqtayuq runakuna, gobierno colonial nisqanpa contrampi hatarisqaku, chay enfrentamiento nisqansi tukusqa llapa patriota nisqankupa masyayninwan, batalla de Habana nisqampi, setiembre killapi 1822 watapi, chaypis sellasqaku llapa yunka peruana independencia nisqanta.

Juan Carlos La Serna
*Universidad Nacional
Mayor de San Marcos*

¿Sichus huk soldado nisqan, huk bandumanta huk banduman muyusqa hinaptinga imataqsi pasakuq?

*Daniela Arce Rimarachín,
Moyobamba, San Martín,
15 watayuyq*

Kuyasqay Daniela, llapa independencia nisqan pachapiqa, llapa soldado nisqan anchatas saqichku. Nichwanmi, manas lliw llusiqkunachu pasakuq huk bandoninsqanman. Lliwninku yupaysi ejército nisqankumanta ayqichkunaqa riqku paykunapa munasqanmanhina, manas wasinkuman kutiyta ancha kutiqkucho, yapamanta hapichikuyta manchakuspanku.

Sichu huk soldado nisqan muyusqa huk bandoman hinaptinga, chayqa ancha mana allin qawasqas kasqa, chaytas nisqaku mañuyninwanmi tukunqa nispa. Chayna kachkaptinsi, kay castigo nisqanqa qawaymana kasqa, sapa combatiente nisqansi allin kallpayuyq kasqa ejército nisqampaqa, chayqa pasakuq, lliwnecesitaqku soldadakunataqa, chaymanta qawariqkutaq ancha achka tiempu churaqku llapa instrucción militar nisqanta yachachispan. Chaynas tarisqaku, chaysi allinta tantiyananku kasqa, imanaypitaqsi, saqispa ayqichku soldadukuna, chaynas tukuymanata ruwaqku mana pena capital nisqanman chayanankupaq.

Chaynas, chay sutinchasqa amnistias nisqan qayakuykunapi, maskasqaku llapa ayqichkunata perdonanankupaq, hinaspas castigo nisqanta quqku asllata, azotes utas churaqku cadena nisqanta, chaynataq cárcel nisqampi tiyachiqku. Sichu soldado kutimuqku kikillanmanta ñapaslla hinaptinga, indultaqkus, chayna mana chaskiqkucho ima castigo nisqantapas, hinaspas yapamanta yaykumuq ejército nisqanman.

Chaynas llapa ayqichkunaqa ancha sasachaypi tarikusqaku llapa ejército nisqanpaq, manas soldaduta chinkachiyllapichu, llapa munayninku bélico nisqan aypanankupaq, aswanqa mana allin qawaysi kasqa wakin tropa nisqankupaq.

Manas chayllachu, llapa ayqichkunaqa ancha tukuy sasachakuytas paqarichisqaku, paykunaqa puririchikus, hinaspampas huñunakuqku banda nisqankupi hinaspas suwakuykunaman wichiykuqku, chayna huk desorden nisqanta rikarichisqaku, chaynataq manchachiq llapa llaqta runakunata.

Margareth Najarro
*Universidad Nacional de
San Antonio Abad del Cusco*

¿Batalla de Junin hinaspa Ayacucho nisqampi, aykataqsi wichiykusqaku?

César Alejandro Ravello
Palomino, Nasca, Ica,
14 watayuyq

Batalla de Junin nisqanpiqa, maqanakuqku sablewan, lanzawan, llapa historia universal de los ejércitos nisqan qipa tukuykusqqa, Chaysi libre kayman chayasqa 6 agosto killapi 1824 watapi. Caballeria libertadora nisqanqa chutarisqa general nonoarense Mariano Necochea nisqan, paysi chay batalla nisqampi makinta wischurusqa, chaysi reemplazasqa general británico Guillermo Miller nisqan. Lliw realistikunañataqsi chutarisqa brigadier Ramón Gómez de bedoya nisqan.

Llapa baja, oficialmente consignadas nisqanqa chay batalla del Estado Mayor nisqanpiqa, firmasqa general patriota Andrés de Santa Cruz 7 agosto killapi, chaypiqa 45 wañusqaku, 98 mana allin wichiykusqa. Larunmantañataqsi general realista José Canterac nisqan mana reconosiyta munasqachu masyachikusqanta, hinaspan mana nisqachu ayka baja kasqanta. Chaymantas awqanakuy pachamantaqa ninku iskay jefe nisqan wañusqanmanta, 17 oficial nisqan hinaspa 345 tropapi runakuna, chaynataq 80 presionero nisqan hinaspa 400 cawallos ensillados nisqanta.

Junín nisqampa qipantaqa, virrey José de la Serna nisqanqa chutarisqa comando de las fuerzas realistas nisqanta, chaynataq

ejército libertador nisqan quedasqa chay Antonio José de Sucre nisqampa umallichisqa. 6 de diciembre killapi, la tropa de Sucre nisqan churakusqa Quinua llaqtapi (5780 runakunawan), chayqa tarikusqa ancha urqukunapi condorkunka sutiyuq, chaypis iskay punchaw pasaptin, Serna nisqan hapisqa llatan masyaqkunata 9310 runakunawan. 9 de diciembre achikyaykuyta, iskaynin comando kallpampa nisqampas, permitisqa ayllunkuwan, chaynataq amigunkuwan rimanakuykusqaku manaraq chay batalla nisqanta qallarichkaspa.

10 de la mañana nisqantas, tuqyachisqaku ninakunata. Chay batalla nisqanqa durasqa huk hora chawpintinta. Paqarintañataq, 10 de diciembre killapi, firmakusqa chay Capitulación de Ayacucho nisqanta, chaynas tukuchisqa kimsa siglo dominación española nisqanta.

Ayacuchupis, ejército libertador nisqan wañupakusqa 370 ejército nisqanta, hinaspapas 609 heridos nisqan, chaynañataqsi llapa ejército realista nisqankuqa mañupakusqaku 1800 ejército nisqanta, 700 herido chaynataq 6000 presionero nisqanta.

Lourdes Medina
Dirección de Informaciones
del Ejército del Perú

¿Imanaypitaqsi, última batalla nisqan, librakusqa Ayacucho nisqampi?

*Sofía Flor de María Pacheco
Palomino, Nasca, Ica,
14 watayuyq*

Chay batalla 9 de diciembre killapi, 1824 watapi, chaypis ancha apu apukay ejército español nisqan, llallichikusqa llapa libertadora nisqampa kallpanwan, chayqa kasqa Antonio José de Sucre nisqan umallichisqa, hinaspan librakusqa pampa de Ayacucho nisqampi, chayqa tarikusqa 50 kilómetros nisqan al norte ñawpaq Huamanga llaqtamanta. Chaymantañataqsi, chay pampas mayu chakata pasaruptin chaynataq marchasqaku de forma paralela chay norte de la intendencia de Huamanga nisqanman, iskaynin ejército nisqankus churakusqaku chimpa chimpa chay pachapi, 8 de diciembre killapi, chayna dispuesto kasqa chay batalla nisqan qunampaq.

Qipas, táctica militar nisqan yanapawanchik tapukuy kutichinapaq, chaypi qawarichwancha huk qawariykunata, huk región nisqampi, chayqa tarikusqa sierra central nisqampi (Kunanqa valle del Mantaro nisqan) hinaspa sallqa sur nisqanman (Cuenca rio Apurimac hinaspa Cusco nisqanman). Llapa independencia pachapiqa, llapa economía chawpi sallqapiqa huñunakusqaku llapa explotación minera Cerro de Pasco ninqanmanhina, chaykamañataqsi Sur nisqan tarikusqa ancha wakchayaypi llapa producción

minera de Potosí, hinaspa encisión hanan Perú nisqan (Kunan Bolivia) nisqan wichiycuruptin.

Chaynataqsi, valle del Mantaro nisqan controlasqa kasqa llapa guirrellerukunapa kallpanwan hinaspani yanapasqa llapa patriota nisqanta hinaspa Cuscoñataq kasqa cuartel general del virrey José de la Serna nisqampa. Ayacuchoñataq kasqa chawpipi iskaynin ejes económicos y militares nisqampi, hinaspapas kasqa corredor nisqan, sallqa sur nisqanmanta Limaman chayamunankupaq, chayqa kasqa allin punis tinkurinankupaq, hinaspa tukuykunankupaq. Chayst batalla nisqan qipallanta, Simón Bolívar nisqanqa sumaqtas puririsqa triunfalmente nisqan llapa Cuscopi hinaspan La Paz nisqanman chayanankama.

Nelson E. Pereyra
*Universidad Nacional
de San Cristóbal de Huamanga*

¿Factor geográfico nisqan, tanqarisqachus llapa realista nisqanku usuchiynunapi?

*Rafael Ángel Navarro
Garamendi, Ayacucho,
Ayacucho, 14 watayuyq*

Manas, Rafael, Ejército realista nisqanqa, aswanqa llapa tropa nisqan (Soldado nisqan) compuestas kasqaku llapa ñawpa llaqtayuyq runakunawan, hinaspa mestizo nisqanwan, paykunaqa kasqa qalay qalay virreynato del Perú nisqan suyukunamanta. Chaymi, yachakasqa karqaku hinaspapas riqsisqaku llapa imayna clima nisqan kasqanta.

Aswanqa, nichwanmi, llapa ejército libertadores nisqanqa, chayna José de San Martín chaynataq Simón Bolívarpaqa, compuesto nisqan kasqaku, kunanqa riqsinchik argentinos, chilenos, colombianos, venezolanos, nisqan ari chaynataq wakinqa kasqa europeo nisqan. Kay tropakunas ichaqa sasachakusqa clima y la geografía nisqanwan Peru suyupi, paykunapaqa mana riqsisiqas kasqa, chaysi as asllamanta yachakasqaku.

Campaña militar, nisqan qallariymantas 1820 watapis, awqanakuyqa aparikusqa kimsa hatun escenario geográficos nisqampi: Norte, controlasqa kasqa patriotas nisqankuwan; sur nisqankuñataq realista nisqankupa controlasqan, chay chawpi zona

nisqanku suyupi, chaysi kasqa llapa territorio nisqanpi ninakusqaku ima militares nisqan ruwanankupaqpas.

Chaysi, mana ima casualidad nisqanchu kasqa, llapa tukunankupaq batalla nisqan, hapipakusqaku militarmente la independencia nisqanta, hinaspas librasqaku kunan kay Junin, hinaspa Ayacucho región nisqankupi.

Gustavo Montoya
*Universidad Nacional
Mayor de San Marcos*

¿Maykamataqsi kasqa, literatura nisqampa qawarisqan chay pacha awnakuymanta?

Lesly Shanthal Hilario
Tarazona, Huánuco, Húanuco,
13 watayuq

Literatura nisqanqa manas qawachiwanchik social nisqanllamantachu, asqanqa waqaychan ancha rimayta llapa sujetos sociales y el devinir histórico nisqanwan. Ancha chay independencia nisqan pachapi puriryanta, Perú suyupiqqa kasqa ancha allin qillqaqkunatas, paykunaqa qawarichispa llapa musuq orden político nisqampa aypay munasqanta, llapa ñawpa social nisqan kawsaymanta hinaspas maskasqa musuq sociedad nisqanta, chayqa kasqa ancha tukuymanaspa runakunata qawarispa hinaspas libertad nisqanta qawarispa, chaykunatas qispirichirisqaku. Mas allinninta qawarichwan, arequipeño Mariano Melgar (1790 – 1815 watapi) chaynatas mana sutiyuq ancha achka poetas nisqanku, chay letrilla nisqanta hinaspas humor popular nisqantakamas tukuy imata nisqaku llapa enemigo político nisqanta.

Melgar nisqanpa qawachikusqanqa tinkunmi kuyayllapaq imágenes universales nisqanwan: Maqtillukuna, sipaskuna, libertad nisqan, ancha kuyanakuq, allin wañuymanta. Ruwasqan obran poética nisqan allintam tuqyachin llapa ima yachaykunamanta chaykunaqa tinkunmi llapa rebelión llapa Angulo y Mateo Pumacahua turintinkunawan. Huklawmantañataqmi, Melgar nisqampa poesía nisqan lliwnin yupay pertenecen chay horizonte estético del neoclaisismo nisqaman. Huklawmantañataqmi

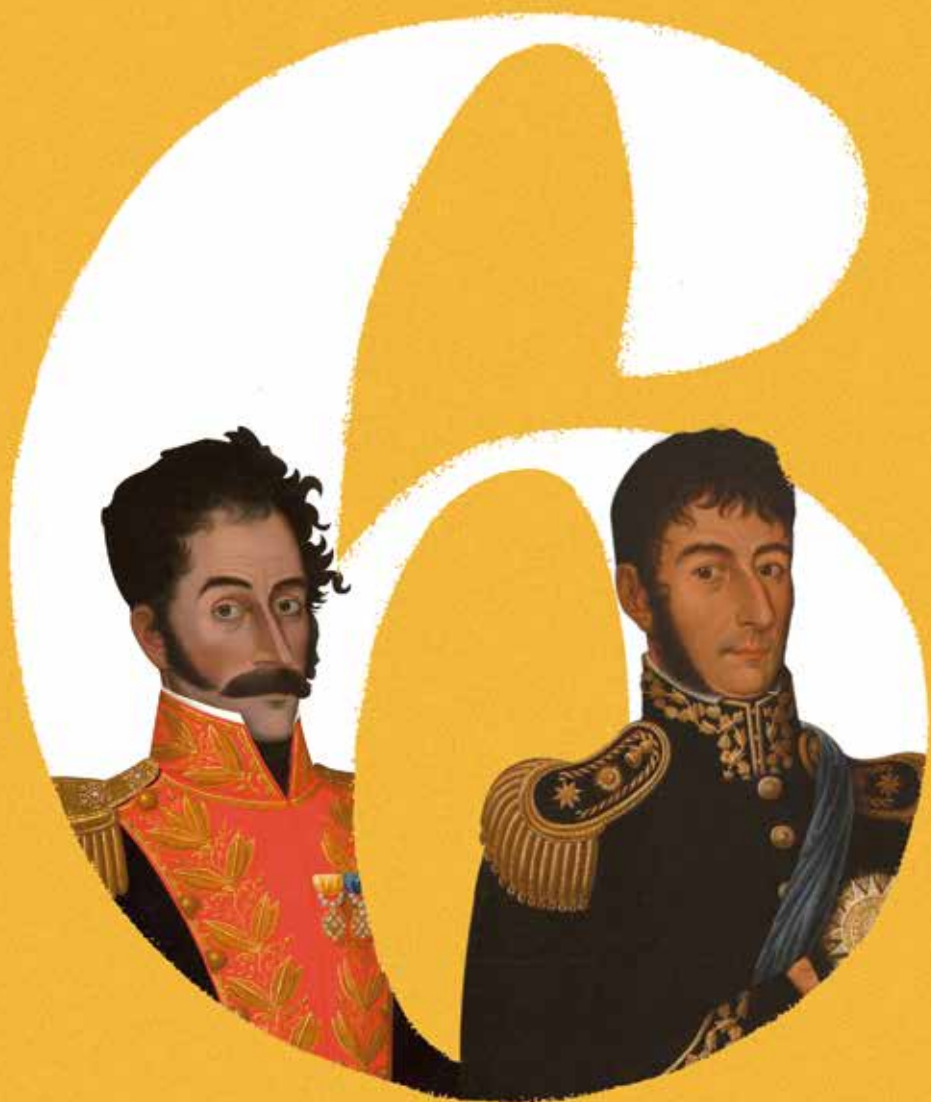
nichwan, 1814 watapi, Cusco llaqtapi, qallariq rebelión nisqanqa, manam qawarichiwanchik ancha allin ukumanta político – militar nisqanta tanqarisqallantachu, chay independencia político nisqan ñawpa watakunallamantachu chay siglo XIX, aswanqa qawarichiwanchik ancha Cusco Limawan chiqninakusqankumanta, llapa ima yachayninkumanhina.

Llapa espacio popular nisqampiqa, llapa realistikuna hinaspas independentistikuna qawanakusqaku huk imayna rimay awqanakuyipi, chayqa manas maskaq chiqnisqampa rimasqanta usuchiyllapaqchu, aswanqa panpachayta maskasqaku, hinaspas qawarichiyta munasqaku mana ima yachayniyuqtahina, chaynataq tukuy mana allin kasqanta. Kay literatura nisqan batallakunapaqa poesía nisqanqa allin ruwaytas ruwaq, chaysi chawpi rapikunapi qisllasqata rakiriqku llapa runakuna ñawinchanampaq.

Chayna nichwan, llapa ima qillqasqakuna, aswanqa kasqa poética nisqanqa, compañasqas llapa sasa independencia nisqan pachapi puririyinimpi, chaynatas llapa pirqariypi, mana musuq orden político nisqallantachu, aswanqa llapa sociocultural del Perú nisqanmanta, llapa qallariq ñawpa siglo XIX nisqan watakunapi.

Marcel Velázquez
Universidad Nacional
Mayor de San Marcos

San Martín,
Bolívar y la
libertad
nisqanmanta

¿Imanaypitaqsi, hanaq Perú nisqantakamalla, San Martín mana Limaman chayamuyta atisqachu?

*Duverli Suárez Hernández,
Catache, Cajamarca,
10 watayuq*

José de San Martín nisqanqa, alto Perú nisqanta mana chayamuyta atisqachu, chay región nisqampiqqa (kunanqa pertenecen Bolivia suyuman), kasqa ancha achka tropa realistas huñunakuynin. Chaysi watantin watantin ña apakusqaña awqanakuy llapa independentistakuna hinaspa ejército del rey nisqan kay pachakunapi.

Llapa ejército patriotas nisqampa huñunakuynimpa munayninqa, Buenos aires nisqanmanta hinaspa llapa provincia de Tucumán hinaspa Salta nisqanmantaraq (Kunanqa Argentina) chayna munasqa llapa virreinato del Perú nisqanta ukupanampaq, hinaspa llapa realistakunawan tukunampaq, chaytaqa manas aypayta atisqakucho, nitaq lago Titicaca nisqampamantaqa.

Llapa tropas del rey hanaq Perú nisqampi, ancha kallpanchakuspa hapipakusqanqa, convencisqas San Martinta, ama chayninta atakamunampaq, chaynataq llapa imaynapas Chile nisqanman yaykunankupaq, chaymanta chayraq Perú nisqanman chayamunampaq mar nisqanta.

Natalia Sobrevilla

Universidad de Kent (Reino Unido)

¿Imanaypitaqsi, San Martín desembarkasqa Paracas nisqampi, mana huklaw Perú llaqtaqichu?

*Jorge Guerrero Becerra,
Calquis, Cajamarca,
11 watayuq*

Llapa ñawpaq watas, manaraq desembarkachkaptin, nichwan chaynaq, 1819 watapi, iskay expediciones navales nisqan, vicealmirante inglés Thomas Cochrane nisqampa umallichisqa, ña puririsqaña llapa costa peruana nisqanta, hinaspa qawaymanasqa mayman chayamunankupaqpas, ancha achka runakunawan, kawallukunawan hinaspapas llapa provisiones nisqanwan mana wayla musiachispalla.

Chay bahía de Paracas nisqanqa, allin qawarisqas kasqa, hinaspapas llapa elementos necesarios nisqansi kasqa, chayna waylalla desembarcanankupaq, chayqa kasqa ancha hawkalla, chaymantaqa chayamunmankus tutapas, mana manchakuyllawan, chaynataq kasqa ancha harkasqa chay puerto de Pisco ninqanmanta, chaypiqa tarikusqa aslla destacamiento militar realista nisqan, chaytaqa mana sasachakuspalla atakanmanku karqa.

Chaynallataqsi qasqa, ventaja nisqanta, puerto nisqanman cercachallapi, chaymanqa chayamunmankum karqa iskay punchawllapi navegación nisqampi wayras chayta yanapariq, chaynataq kasqa

tarikusqa valle de Pisco nisqanmanta qichpachallapi, chaymantaqa llapa imatas abastecikunmanku karqa llapa soldadukunaq, chaynas 19 agosto killapi, 1820 watapi, expedición libertadora nisqan, José de San Martín nisqampa umallachiyinwan, zarpasqa puerto de Valparaíso (Kunanqa Chile nisqa), hinaspa 8 de setiembre killapi, 20 punchaw navegaciómpi chayamuspa desembarkasqaku Paracas nisqampi.

Natalia Sobrevilla

Universidad de Kent (Reino Unido)

¿Tanqarsiqakuchus, llapa símbolos patrios nisqan usanankupaq, San Martín chayamusqanmantaqa?

*Esther Kathelyn Lapa Sicha,
Ayacucho, Ayacucho,
14 watayuyq*

Esther chaynam karqa, José de San Martínqa hamusqa Chilemantas, independencia del Perú nisqanta, aypayta munaspa, hinaspapas huk musuq Estado Perú suyuta paqarichiyta munaspan. Chaypaqsi, qallariyllata paqarichisqa flamante república nisqampa wipalanta, chaynataq qayasqa huk concurso nisqanman, himno patrio nisqampaq, chaynataq huk musuq qullqita qurqunampaq, intipa uyanwan, aswanqa reypa uyan kasqampi, hinaspapas paqarichisqa aykapis aparikunan kasqa llapa calendario de fiestas cívicas de la independencia nisqanpaq.

Chayna punis kasqa, chay musuq símbolos patrios nisqan paqarichisqan pachallapitaqsi, qawarinan kasqa isqay munarisqankunawan: DERIMIR imayna musuq gobierno umallachiyta kanman nispa, (monarquía constitucional utaq república nisqan) hinaspapas kasqataq hikutaychalla ruwanan, chayqa kasqa. ¡Tukuymanata ruwaspa realistakunawan awqanakuyta masyanampaq! Chaytaqa manas aypayta atisqachu.

Huk aclaración nisqanta ruwachawan, chayqa ima ninantaq “Patria”. San Martín hinaspalla independentista sayarisqaku Dios rayku, chaynataq patria nisqanrayku. Llapa realistakunañataq sayarisqa Dios rayku,

rey rayku chaynataq patria nisqan rayku. Manam qunqachwanchu sichu imaninanmi “Patria” hinaspalla “patriota” chayqa llapa banco independentista nisqanman hapipakusqa takyaron, chaynataq realistakunapas usarqaku, paykunaqa nisqakus patriotas españoles nisqan kasqanta.

Qawarichwanmi, llapa europeo españolokuna sichu sayariraku Napoleón nisqampa contrampi, hinaptinqa paykunaqa nisqaku patriotam kani nispa, paykunaqa enfrentakusqaku llapa invasión nisqan francéskunaman. Chayqa llapa españolokunaqa ninku, chay batalla nisqankuta qawarinku independencia awqanakuy qallarisqanta (llapa francés invasores nisqanta).

Pablo Ortemberg

Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas (Argentina)

¿Proclamación de la independencia nisqanta, llapa Limapi ayllukuna, imaynatataqsi celebrasqaku?

*Andrea Rubí Lara Flores,
Iquitos, Loreto,
14 watayuq*

Limapiqa kasqa ancha tukuy rikuy ayllukunas, kikinku pura tinkunakuspa imayna criterios raciales nisqankumanhina: Aristócrata criollo nisqan (América nisqampi paqariqkuna) utaq peninsulares (Europa nisqampi paqariqkuna); chayna llapa funcionarios nisqan tukuy rikuy (americanos hinaspa peninsulares nisqan), artesanos, uña comerciantikuna, esclavos africanos nisqan, hawapi rantikuqkuna, ñawpa llaqtayuq runakuna, noble nisqanku chaynataq wakchakuna, hinaspapas "casta sutinchasqa"; Wakchakuna ñawpa llaqtayuq runakunawan chaynataq africana nisqanwan hukllawanakuqkuna.

Manam yachachwanchu lliwtaqa, imaynatataqsi chaskiraku llapa ejército libertador nisqanta, llapa tukuy rikchayniyuq ayllukuna chaynataq tukuy mana munaqniyuq hinaspapas chiqninakusqakuna. Manas chayllachu, kantaqmi huk qawariykuna ancha achka viajero hinaspapas limeñukuna nisqampa crónicas nisqankupi, kasqakus presente San Martín, llaqtaman chayamuptin. Achkas tinkunku, ricokunapas, ancha munayta rikcharichisqaku, payqa prometikusqa allin churayta chaynataq waqaychayta, llapa jerarquías sociales nisqanta. Yuyarisun virrey José de la Serna nisqanqa, saqirusqas llaqtata llapa ejército

realistantinta hinaspapas wakin rico aylluyuq limeñukunata, hinaspan yapamanta sierra nisqanmanta huñunakunankupaq. Chaysi Limapi qullqisapayuqkuna rimanakusqaku San Matínwan, independencia nisqantaqa declaranman huk munaywan, chayqa kasqa allin kawsayman llaqtata apanampaq hinaspapas, llapa blebe nisqan imapas suwamanta, qichuymanta harkanampaq.

Huklawmantañataq, achka sectores populares nisqanku kasqaku presente 28 julio killapi hinaspa ancha kusikuyninta qawachisqaku. Manach aykapipas yachachwanchu sichu, chay sábado punchaw, lliw plaza nisqanpi kaqkuna kususqa kasqankuta, San Martínqa rempizasqa virreyta hinaspan apamusqa libertad y la independencia nisqanta, chaynataq hukunata, utaqcha chaypi tarikuraku chay ceremonia nisqampi raymiman yachakasqa kaspanku, paykunaqa acostumbrasqas kasqaku, chaykunapis chuqaqku qullqikunata llapa runakunapaq, hinaspapas rakiriqku imapas upyayta, tutanñataq chuqaqku cohete nisqankuta hinaspas huñunakuqku jarana nisqankupi hinaspapas ruwaqku turu pukllayta.

Pablo Ortemberg

Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas (Argentina)

¿San Martín nisqanta, yanapasqachus élite limeña nisqanta?

*Manuel Armando Saavedra
Guerrero, Chiclayo,
Lambayeque, 15 watayuq*

Wakin élite limeña nisqanqa yanaparisqas libertador José de San Martín nisqanta, wakinñataqsi mana (paykunaqa kasqa anchas) hinaspas mana yanapasqachu. Ancha chay proyecto de independencia nisqanwan kusikuq kasqas wakin uriwarisqa chay filósofos del siglo XVIII nisqanwan, chaynataq chay Revolución francesa nisqanwan hinaspapas independencia chunka kimsayuq colonias Nortemaricanas (Estados Unidos) nisqanpawan.

Chay invasión napoleónica de España nisqanqa 1808 watapis qusqa llapa hispanoamericanos nisqanman kikinkupa munasqankuta maskachunku nispa. Chay élite limeña nisqampa wakinñantaq munasqaku Perú libre nisqanta chutariyta. Chaychus hinam karqa José de la Riva – Agüero, chaynataq marqués de Torre Tagle hinaspas conde de la Vega del Ren nisqan. Ñawpaq iskayninsi umachisqaku el mando presidencial nisqanta, protectorado de San Martín nisqampa qipallanta, chaynataq dictadura de Simón Bolívarpa ñawpaqllanta, chaykunaqa iskayninsi sullusqa mana ancha kallpan kaptin.

En cambio nisqan, huk élite limeña nisqanqa churakusqa receloso nisqan musuq orden independiente nisqanwan. Achkas

qillqarisqaku chay acta de declaración de la independencia nisqanta, obligaspan, wakinñataqsi hipaman churakusqaku hinaspas ayqisqaku, chaykamañataqsi wakinpaqa mana kasqachu ima hampipas hinaspansi yachakasqaku chay república nisqan paqarisqanman.

Paul Rizo-Patrón

Pontificia Universidad Católica del Perú

¿Chay pachapi, maykamataqsi yachasqaku imaninanmi kasqa “monarquía” hinaspa “República” nisqan?

Gabriela Verónica Vásquez
Pari, Tacna, Tacna,
14 watayuyq

Independencia nisqan declararakamusqanmantas, general José de San Martín nisqan llaqa predilección por la monarquía constitucional nisqanta, chayraq república peruana paqariqta, qawachisqa allin kuyayllapaq umallichiq kamachiyta.

Llaqa Joaquín de La Pezuela hinaspapas José de la Serna, lliw virreinato nisqanta kamachisqan pachapiqa, Gaceta de gobierno nisqanqa manas chinkasqachu, sapa kutis nisqaku, república nisqanqa, llaqa suyukunapaqmi mana allin kawsayta apamun nispa, wawachakusqa, chayna tikarichisqaku anarquía política nisqanta hinaspa amachakusqaku religión católica nisqanta. Chay púpito nisqanmantas, kurakuna, kay tantiyaykuna kallpanchasqa llaqa suyupi.

Manas chaytaqa niqkuchu lliw runakupa qayllampiq, chay sistema republicanos niqanmantaqa, San Martínsi chayna parlaytaqa chaynam nisqa partipartillanta, chayna chaymanta huchachasqa, wakcha kawsayman paqarisqan suyupi (Kunanqa Argentina) chayaruptin.

Limapi, chay patriota huñulla runa, 1822 watapi chayraq paqariypi, llaqa rimariqkunapaq amachaqku monarquía nisqanta:

Niqkum, llaqa llaqta runakunapaq yachakasqañam chayna umachilliymi kamachikuy-ninta, chayqa hamusqa incakunapa tiempunmantaraq. Chaynas sutinchasqa huk comisión nisqanta huk monarkata Europa nisqampi maskanankupaq, chayna pay rey del Perú nisqanman tikrakunampaq. Chaynas llallisqa, kayna monárquico nisqan tantiyay sulluchisqa San Martín saqisqanmanta, hinaspapas Protectorado nisqan tukusqanmanta.

Paykunapa kasqampis, qallarisqa fórmula republicana nisqanta, qatiqkuna, político huamachuqueño José Faustino Sánchez Carrión paysi amachasqa chayna tantiyaykunata. Qallariq congreso churakusqa 1822 wata tukuyta, hinaspas república nisqanman hapipakusqa.

Llaqa parlamento nisqampiq, representaq llaqa llaqta runatam, manaña españolkunapa pamapachasqan suyukunamanta, chaytam sumaqtam riqsiykuna. Chaynachakarqa riki, paykunamantaqa achkas, congreso munaynintaqa, mana riqsisqachu, imaynataqsi kanman karqa chay sistema representativo nisqan, chaytaqa qipatañas as asllamanta willasqa kasqaku.

Víctor Peralta

Consejo Superior de Investigaciones Científicas (España)

¿San Martín, imaynampitaqsi, protector nisqan sutichakuyta hapipakusqa?

*Ruth Milagros Vilca Murga,
Chucuito, Puno,
14 watayuyq*

José de San Martín nisqanqa, hapipakusqa protector del Perú nisqanta sutinchakusqa, chay independencia nisqan proclamasqanpa qipallanta, chayqa manas nisqaraqchu kasqa imayna chay gobierno nisqanta hapinampaq musuq Estado soberano nisqan.

Riqsichikunmansa karqa huk mandanmas nisqan, utaq supremo nisqan umallichiq, utaq supremo director nisqan (Chay sutiwansi umallichisqa Bernardo O'Higgins Chile nisqampi), utaq ima sutichaypas kanman, chayqa ¿Allin-chu karqa, kikillan chay sutiwan sutinchakusqan, chayqa ancha hapipakusqa chay relación de subordinación nisqanman? Sasa sasam chay kutichiyqa.

Perú nisqampiqa suyasqaku San Martín Congreso Constituyente nisqanman qayachinanta, Argentina hinaspa Chile suyupi apakusqanmanhina, chaytas payqa qawarisqa ancha chuqrullata huk elección nisqanta, aswanqa llapa allpapi casi la mitad nisqampi ocupasqa llapa realistakuna. San Martínqa kasqa ancha partidario nisqan chay monarquias nisqanta sayachinampaq, huk príncipe europeo nisqanwan, chaysi chay pachapiqa mana allin nisqa kasqa chay propuesta nisqanqa.

Chaynas, Perú huñunakuyta qallarinampaq, chaynas sutinchasqaku protector nispa, huk sutichasqa mana qawarisqachu kasqa llapa títulos de gobernantes nisqampa, chay pachakunamanta, chayraykus mana kasqachu llapa imaruwaynin mana ima legislación nisqampa.

¿Allin-chus kasqa chay decisión nisqan? Protectorhina riqsichisqa secretario de Estado nisqanta, gobierno nisqanpa, llapa sasachakuykuna allichanampaq, llapa awqa hinaspa llapa haciendakuna, chayna llapa política nisqan umallichiqkunaqa payllapis kasqa. Chaynaqa nichwanmi general San Martín manas umallichiyinmanta abusasqachu, nitaq chay Limapi umallichiqpipas, chay marqués Torre Tagle nisqanwan, qipamansi risqa chay ministro Bernardo Monteagudo nisqan, llapa tanqariywan. Guayaquil nisqanmanta kutimuspas, chaypiqa huñunakusqa Simón Bolívar nisqanwan, hinaspa llakisqa rimakusqanwan, mana allin rimanakuyman chayasqanmanta, hinaspapas qawarisqataq llapa ima pasakusqanta Perú suyupi, manas allin-chu kasqa, chaysi San Martínqa qayarisqa huk Congreso nisqanman hinaspas suyunchik saqista tantiyarisqa.

Margarita Guerra
*Academia Nacional de la
Historia del Perú*

¿San martin, imanaypitaqsi Perú nisqanmanta ripukusqa?

*José Yampol Vela La Torre,
Santo Tomás, Amazonas,
12 watayuyq*

José de San Martínqa saqisqa, Congreso nisqan chimpampi Protector del Perú nisqan kargunta, setiembre killapi, 1822 watapi, Independencia del Perú nisqan, Campaña militar qulluruptin, chay oposición de los liberales peruanos nisqan, Guayaquil llaqtapi, Simón Bolívarwan allin rimanakuyupi, mana allin tukuyman chayaspan.

San Martínqa tantiyarispa nisqa, peruanokunaqa manas allinraqchu kachkan huk gobierno republicano nisqan umallichinampaq, chaysi nirisqa, churasun huk régimen monárquico independiente de España nisqanta, chaykamañataqsi llapa liberales nisqanku hapisqa, hinaspa llapa Perú nisqanta tikrachisun huk república nisqanman hina nispa, chaynataq tantiyarisqa Bolívarqa yanapariwasunmi nispa, chayna llapa kallpayuq realistikunata llallinapaq nisqa, chaysi mana pasakusqachu, ancha kawsakuna kaptin.

Tukuykunapaq, Guayaquilmanta kutimunankama, yacharisqa limeñokunaqa hapiruspan qarqusqaku Bernardo Monteagudo nisqanta, payqa kasqa alliq makinhina, chaynataq

huk allin monarquía niqanmanta harkachiq, payqa allinta tantiyarisqa huk política antiespañola nisqanta, chaynas chiqnichikuywan qawachikusqa, llapa élite española nisqanwan. Chaysi tanqarisqa Perú nisqanmanta ripukunampaq, chaymansi manalla aykapiipas kutimusqachu.

Ancha achka awxilio en Europa nisqanpa qipantas, wañukusqa 1850 watapi, huk llaqtachapi Boulogne-sur-Mer nisqan sutiyuqpi, Francia suyupi, Atlántico nisqampa patachampi, chaypis kunanqa tarikun huk monumento nisqa, sutinta yuyarispa.

Claudia Rosas

Pontificia Universidad Católica del Perú

¿San Martínqa ima beneficio nisqantataq chaskira, ancha independencia nisqan qatipaymanta?

*Sandra Maricielo Parco
Briceño, Moyobamba,
San Martín, 15 watayuq*

José de san Martínqa maskasqa gloria nisqan runachayta, chaynataq aypayta munasqa huk allin Estado soberano nisqanta, chayna kkillan munayninta chutarinampaq. Manas tinkuchwanchu, munasqataqsi ñawpaq kawsayninta allin kuyayllapaq imampas kanampaq, hinaspapas llapa ima ruwaynin yuyarisqa llapa historia nisqampi kananta munasqa.

Capital de virreinato nisqampiqa, proclamakusqa chay independencia del Perú nisqan, chayta ruwasqa manaraq llapa realistakunata lliwninta masyachkaspa, paykunaqa chaypiraq kasqa, sallqakunapi 1824 watakama. ¿Imakunataqsi kay proclamación nisqan kasqa?. Chaypi punis llapa cabildo nisqan reconocisqa, Lima llaqtamanta llapa realistakunata qarqusqanmanta, chayna kkillanmanta nisqa Protector del Perú nisqanmi kani nispa. Chaysi agosto killapi 1820 watapi hinaspa setiembre killapi 1822 watapi, San Martín kasqa hatun umallichiq Limapi chaynataq llapa provincias libres nisqanpi, chaykamañataqsi llapa realistakunaqa kallpanku huñuyta huñusqaku Cusco llaqtamanta, chayqa kasqa musuq tiyananku.

Chayna mana allin kawsay chay hacienda pública nisqampi kaptinsi, aswanqa ima recompensa chaskiymanapas, San Martínqa chaskisqa llapa ima riqsikuyta achka institución nisqampa, chaypi kasqa cabildo, universidad, chaynataq cabildo eclesiástico, tribunal del consulado nisqankuna.

Llapa chaypi qullqi kaqtaqa, hapisqaku llapa ejército libertador hinaspa de la marina nisqampa allinnimapaq. Chaymantañas qallariq gobierno nisqan Mariscal Ramón Castilla (1845 - 1851), qusqaku huk pensión nisqanta, sapa killanmas, chaysi kasqa San Martínpaq wañukunan punchawkama.

Margarita Guerra
*Academia Nacional
de la Historia del Perú*

¿San Martín hinaspa Bolívar, imanaypitaq mana kuskallachu lucharaku?

*José Manuel Huaman
Zambrano, Calquis,
Cajamarca, 10 watayuyq*

Ninkum, 26 hinaspa 27 julio killapi, 1822 watapi, Guayaquil llaqtapi, José de San Martín hinaspa Bolívar, chay entrevista nisqampi rimanakusqankuqa sullurusqas, manas hukllawakuyta munasqachu iskayninku independencia del Peru nisqampaq sayariyta. Kunanqa nichwanñan iskaynin ejército hukllawayqa manas kasqachu munayninkupi.

2013 watapim, tarisqaku huk archivo nisqampi, Guaquilpi tukuy chay entrevista nisqankupi rimanakusqankumanta, chay qillqaytas ruwasqa general José Gabriel Pérez nisqan, payqa kasqa Bolívarpa qillqaqninsi. Kay rapipiqa kachkan chaypiqa rimanakusqaku ima allintaqsi kanman karqa huk príncipe europeo nisqan Perú gobiernanampaq, chaytas Bolívar manam nisqa, chaynataq rimasqaku tukuy manata ruwanankupaq, chay Estados americanos niqanta confederanampa, chayqa huk sapi hina kanampaq ñawpa política nisqampaq, chaymantañataqsi, San Martín nisqa Chile nisqanqa allin ninmanmi nispa, Buenos Aires nisqanqa manam ninqam nispa.

Chay rimanakuymantas, San Martínqa Perú suyumanta ayçikusqa, chaysi Bolívar sapallan libertadad, independencia peruana nisqanta tukunampaq, chayqa qawarisqa kasqa huk proyecto panamericano nisqan.

Chay ñawpaqa, ninmi Bolívarqa manas luchanmanchu karqa San Martínwan kускаqa chay libertad del Perú nisqanpaqa. Chay proyecto libertador de San Martín nisqanpaqa kayqa aslla suyana, chayna nichwancha, maskasqa chay independencia del Perú nisqampa kallpanchayta, llapa realistakunata qulluchispa, hinaspa independencia de Chile, hinaspa llapa provincias huklla chay qullqi mayu nisqanta takyachinampaq (Argentinata, chay pachakunapiqa chaynata riqsisqaku).

Chaynataq, proyecto libertador de Bolívar nisqanñataq kasqa, ancha chankariy samarinapaq. Chaysi nisqaku ejército realista nisqanta llallichikunampaq, chaytaqa umallichiq virrey José de la Serna nisqan; chaymantañas nisqa rakisunchik Perú nisqanta (utaq hanaq Perú, kunanqa riqsinchik Bolivia nispa) hinaspa iskaynin suyuta paypa umachiyninwan, huk constitución vitalicia nisqanwan, hinaspas tukuykunampaq hukllawakusqa chay allin Colombia nisqanwan, huk hatun confederación de Estados americanos nisqanman, chaypis payqa, kanman karqa allin umallichiq, hinaspapas allin garante nisqan huyllawaykunapi. Kaysi kasqa mana allin nisqa Congreso de Panamá nisqampi 1826 watapi.

Víctor Peralta

*Consejo Superior de Investigaciones
Científicas (España)*

¿Bolivar kasqa, huk libertador nisqachus, utaq huk dictador nisqachus?

*Medalyt Rosario Tolentino
Blanco, Chontabamba,
Pasco, 14 watayuq*

Simón Bolívarqa kasqa is kayninsi hinallapi. Huk lawmantas riqsunku huk libertador nispan, payqa kasqa huk allin umallichiq chay independencia de hispanoamerica nisqan pachapi. Paytas sulpay nichwan, paysi tarisqa, kunanqa riqsinchik (Venezuela, Colombia, Ecuador, Perú hinaspa Bolivia) independencia nisqanta.

Huk lawmantañataqsi, riqsichikusqa ancha dictador del Perú nisqan kayninwan, huk mana allin kawsaypis, Bolívar chayamusqa suyunchikman setiembre killapi 1823 watapi, chayqa hamusqa Congreso peruano qayachiptin, chaysi qusqa llapa tukuy rikuq allin kallpanchayta, awqanakuyta tukuchinampaq.

Chay pachapis, independencia nisqanqa kasqa ancha peligro nisqampi, chaysi motivo nisqan kaptin. Huk kawsaykunamanta kasqa, mana qullqikuna kaptin, chaynataq José de la Riva – Agüero nisqan Trujillo llaqtaman ayçiptin, chaynas payqa gobiernayta munasqa, tantiyayninman hina, llapa norte nisqanmanta, chayta ruwasqa qallariq presidente de la república nisqan

umallichiyinmanta qarquruptinku, chayqa pasakusqa chaypi tarikusqa virrey José de la Serna nisqan Cusco llaqtapi, chayna masyasqa llapa sur del virreynatao nisqanta kamachispa, hinaspan llapa realista nisqan, hapisqa fortaleza del Real Felipe nisqanta.

Chaymi, 01 de febrero killapi 1824 watapi, Congreso sayarichisqa Dictadura de Bolívar nisqanta, hinaspan qusqa suprema de autoridad territorial nisqanta. Chaymi imapitaqsi mana kaqllachu, chay pachapi dictadura nisqan concepto kunan qawarisqanchikmanhina, chaypiqa qawarisqa huk gobierno has sasachakuy tiempullapaq, chaytaqa qatipakusqaku ñawpa Imperio romano nisqanmanta.

Claudia Rosas

Pontificia Universidad Católica del Perú

¿Pitaqsi llaqta runakunapa yanapakuyninta chaskisqa: San Martín utaq Bolívar?

*Algelsa Eliza Chávez Caycho,
Jesús, Cajamarca,
13 watayuq*

Chayqa iskay momentos nisqansi kasqa. José de San Martínwan qallarisqa llaqa ejército peruano nisqampa huñunakuynin. Piscomanta chayamusqanmanta, kasqataqsi achka achka marcha nisqanku, qarikuna, warmikuna, machukuna, payakuna, maqtillukuna, sipaskuna, adolescente nisqan, libres hinaspas esclavo nisqankupas, paykunaqa saqisqas wasinkuta chay revoluciónman hukllawakamunankupaq.

Independencia nisqanqa qallarisqa, proclamakamuyta llaqa llaqtakunapi, manaraq San Martín allpanchikta saruchkaptin, hinaspas Piscomanta Huaurakama, ancha mana tukuriqsi kasqa llaqa voluntario nisqan. Ejército libertador nisqanqa, llaqa puririsqan llaqtakunapis chaskiqku achka víveres nisqanta. Chaymantañas ña Limapi tarikuspa, allin chaskisqa kasqa llaqa sectores sociales nisqanwan.

Huk iskay momento nisqampi, awqanakuyqa takyarusqa hinaspas San Martín qawarikusqa mana kallpayuq, aypay munasqanmanhina chayna monarquía en el Perú nisqanta paqarichiyta munaspa. Kaysi, chaynataq kikinpa allin confianza Bernardo Monteagudo nisqan chiqninakusqa nobleza nisqan runakunawan, chaysi paqarichisqa mana

pipas chaynam ninampaq, chaysi saqisqa llaqa campo nisqanta Simón Bolívarman. Kayñataq apachisqa lugarteniente Antonio José de Sucre nisqanman, payñataq mana allinchi apanakusqa llaqa umallichiq peruanakunawan. Chayna kachkaptinsi Bolívarpa kayninqa ancha avasalladora nisqan kasqa, chayna nichwan paytaqa masyasqa, imaynakaynin munasqa punis kuyasqa kayta utaq chiqnikuyta. Chaynas quedasqa kikin Congreso nisqan autorizasqa dictadura de Bolívar nispan, qallarisqa awqanakuywan tukunampaq (Febrero 1824 watapi) hinaspas chaymanta 1825 watapi, nisqa chinkachisun nispa, chayna chullalla legislador nisqan Bolívar kanampaq.

Realistakunata llalliruspanqa, llaqa peruanuanokunapa kikillampa kallpanwan, hinaspapas colombianos nisqanpa yanapakuyninwan kasqa ancha recelos y envidias nisqan. Kaymanmi yapaychachwan llaqa clase alta nisqampa desconfianza Libertador nisqanman, llaqa ima aypay munasqanmanta hinaspas wakin imayna mana allin rimay élite peruana nisqanmanta, Chaysi, nitaq San Martínpas nitaq Bolívarpas atisqachu hinalla llaqa runakunapa yanapakuyninta, chayraq Perú nisqan chayamusqankuman hinaqa.

Margarita Guerra
*Academia Nacional
de la Historia del Perú*

Perú suyu,
independencia
nisqanmanta
qipanman

¿Imanaypitaqsi ari nisqaku, chay gobierno de la república nisqanta?

*Iris Maleny Yoplac Ocampo,
Santo Tomás, Amazonas,
15 watayuq*

Llapa imayna chay sistemas políticos nisqanpaqsi qawarikusqa América hispana nisqampaq kasqa iskaysi: Monarquía constitucional nisqan chaynataq la república nisqan.

Llapa monarcas constitucionales nisqan, qawarisqa karqa, huk Poder Ejecutivo chaypiqa umallichiqninqa kasqa huk rey nisqan. Chayna kaptinsi kasqa huk tinkasqa hinaspapas rakisqa llapa kallpakuna, chayqa chaynas kasqa kallpayuq judicial nisqan chaynataq kallpa legislativo (Congreso nisqan) kasqa raki raki chay ejecutivo nisqanmantaqa. Chaynas, llapa congresista nisqanku kasqa, llapa nación nisqampa representantin y mana rey nisqanpachu.

América hispana nisqampi manas kasqachu huk amachakuy monarquía absoluta nisqanqa, chaypiqa monarca nisqansi llapa kallpayuq kasqa.

República nisqanqa, is kay kuti qawayqa, qawarisqa presidente nisqan, chaynataq umallichiq Ejecutivo hinaspa congresistas nisqankuta, llapa llaqta runakuna akllanampaq, hinaspapas llapa kallpa rakinayuykuna chaynataq tinkanakuykuna, chaykunaqa formasqa kanan Ejecutivo nisqanman, Legislativo hinaspa judicial nisqanwan.

Chaynas, ¿imanaypitaq akllasqaku república nisqanta? Europa nisqanmanta huklasita, ancha kuskalla nobleza nisqanwan chaynataq realista nisqan wasikunawan, América hispana nisqanpiqa manas kasqachu ima ayllupas dirichun trono nisqanta rikraymananpaq. Chaysi kikin proyecto José de San Martín nisqanta “huklawman qurqusqaku” huk príncipe de Europa nisqanta. Chaykamañataqsi mawka continente nisqanpiqa, llapa monarquía nisqan amachakunaqa, kasqakutaq wakin reales nisqan wasikuna amachaq.

Chaynallataqsi, república nisqanqa kasqa huk allin qawariy llapa hamuq caudillos de la independencia nisqankupaq. Paykunaqa ancha achkas qawakusqa umallichiq musuq Estado Nación nisqampaq, chayraq paqarichisqankuwan.

Tukuykunapaq, kasqa huk corriente ideológica nisqan ancha kallpayuq América hispana nisqampi chaynataq Estados Unidos nisqampi repúblicas nisqampa allinnimpi, chayqa kasqa huk sistema nisqan representasqa, huk llaqta runakunata, paykuna chayna umallichiqninkunata akllanampaq, chaynallataq paykunatapas akllanmanku karqa.

Cristóbal Aljovín
*Universidad Nacional
Mayor de San Marcos*

¿Imanaypitaqsi llapa militarkuna inkarqakusqa, gobierno nisqanmanta, independencia nisqampa qipanmanta?

*Roy Steven Meneses
Villanueva, Lurigancho-
Chosica, Lima Metropolitana,
14 watayuq*

Awqayqa pakisqa, 300 wata llapa virreynato nisqan runakunapa legitimidad nisqan qusqanta, kayqa kasqa, reypa kamachinta ruwananpaq. Españamanta rakikuspa, deslegitimado nisqan kasqa hobierno de los monarcas nisqan hinaspa asllayachisqa, llapa imayna mana nobleza peruana kasqanta, chaypis rikurisqa huk vacio nisqan hina.

Kay vacio nisqan, tupachisqas kasqa llapa indepedencia nisqampaq luchaq runakuna, paykunaga reclamasqakus, chayna verdadero nisqan hinaspapas hatun patriota nisqankuta, chaysi allin autorizasqa kasqaku, gobernar nisqanpaq llapa chayraq suyu qispirichkaptin.

Chaynataq, Perú suyupi paqarisqa awqanakuy pachamanta, huk instituciones nisqan mana ancha kallpayuq, hinaspapas mana ima ancha sapiyuq, manas chayna kanmanchu nichwanchu, llapa militares nisqanta armakunaqa quq un poder real nisqanta, chayna llapa civiles nisqampa hawanman churakunampaq.

David Velásquez
*Universidad Nacional
Mayor de San Marcos*

¿Mayqin sector nisqantaq, llapa llaqta runakunamanta, mas beneficiado nisqan kasqa?

*Betsy Alexandra Bruno
Melgarejo, Cátac, Áncash,
14 watayuq*

Qawarisqaymantaqa Betzy, independencia nisqan sector mas beneficiado nisqanqa kasqa, mestizos hinaspa qatiqninmanñataq llapa criollo nisqanku.

Llapa mestizos, chay pachapiqa manas karqa achkachu, kunanhinachu, chayna kikinkupa qawarisqankumanhina chay censo 2017 nisqampi hinachu. Representasqaku tantiyanapaqñhina huk cuarta parte nisqan hina, llapa población 1821 wata nisqanmanhina. Chay pachaga kuntrulasqa llapa ejército nisqanta, chaypiqa aypasqaku puesto de alta oficialidad nisqanman siqayta (coroneles hinaspapas generales) hinaspapas kasqaku caciques llapa llaqtakunapi, chaynataq uywa qatiqkuna, minapi llamkaqkuna, hinaspa administradores y caporales nisqan haciendakunapi chaynataq comercios nisqanpi.

Ancha achka república nisqan umallichiqkunachay siglo XIX nisqampiqa kasqaku mistizukuna, qawarichwancha, Agustín Gamarra, Andrés de Santa Cruz, Ramón Castilla hinaspa Miguel san Román nisqan.

Huklawmantañataqsi, criollo nisqanku chaypitaqsi kasqaku chay Poder Ejecutivo nisqan, umallichiq hina, ministros del Estado nisqan,

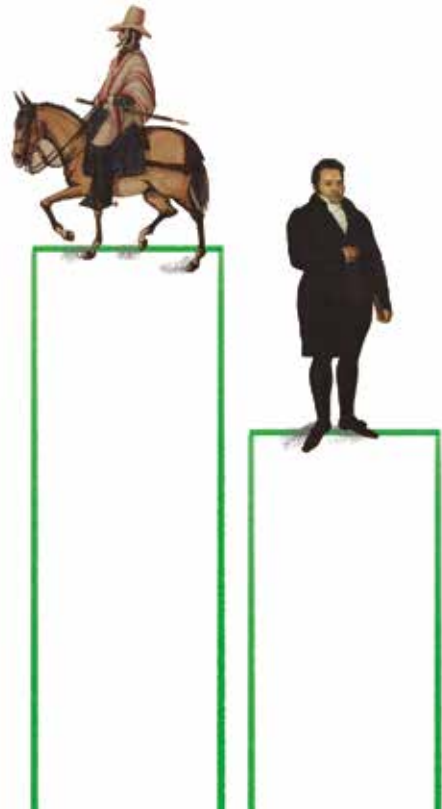
hinaspapas embajadores chayna hanaq jerarquía eclesiástica nisqan, niranchiktaqmi kay huñunakuykunaqa ñas kasqakuña chay puestos de poder nisqampi.

Kayna kaptinsi, independencia nisqanwanqa, mestizo nisqankus, siqarisqa huk pirqachata, chayqa chaynas kasqa.

Carlos Contreras

Pontificia Universidad Católica del Perú

¿Independencia nisqan, yanaparisqachus, ñawpaq llaqtayuq runakunata?

*Gabriela Verónica Alanguia
Mamani, Tacna, Tacna,
14 watayuq*

Kuyasqay Gabriela, qampa tapukuynikiqa allin punim, niymantaqmi manaraqmi kanchu huk allin kutichiy, chuyaychuyaylla y aslla.

Ñawpa llaqtayuq runakunaqa, hinallas pagasqaku tributo nisqankuta, ancha achka wataña, 1821 wata qipanmanta, hinaspas qawarisqaku huk llaqta runata qipanchaspa, segunda clase nisqan utaq manam – ciudadano nisqan nispa. Chaynataqsi iskay chay segunda mitad siglo XIX nisqampis, allpakuna qichuchikuyta qallarisqaku llapa foráneos nisqankuwan, chaynas nichwan chay runakunaqa manas qallariq-ninmantachu kasqaku, paykunapa yachaqku comunidadkunapi.

Manas chayllachu, independencia nisqanqa tanqarisqa, chay igualdad nisqanta (Chayqa kasqa mana ancha kallpayuqlla) chaysi aswanqa hikutasqa huk sumaq kawsay maskačkunata. ¡Tapukuynikiqa allin punim! Chaymantaqa hinallaraqmi qawaymanachkanku hinaspapas rimanakuchkanku.

Charles Walker
*Universidad de California,
Davis (Estados Unidos)*

¿Ima muyuykunatataqsi paqarichisqa, chay independencia nisqan llapa ñawpa llaqtayuq runakunapa yachayninkumanhina?

*Danitza Yuvitza Huayana
Osco, Chontabamba, Pasco,
14 watayuq*

Ñawpa watakunataqa, llapa wiñay kawsaymanta rimariqkuna nisqaku, independencia nisqanqa manam imatapas muyuchisqachu, ñawpa llaqtayuq runakunapaqa nisqa. Manas chayllachu, kunan punchawkunaqa hukniraqtam ninchik: Chay ñawpa llaqtayuq runakunaqa, imanpas yachasqan, tantiyayqan (iskay qawariy tikrakusqa as asllamantas), chaynas qallarishqaku llapa ima muyuchiyta qipa watakunapi, 1808 watamantaraq, chaypi franceses nisqanku España ukupi, hinaspa huñunakuspanku paqarichishqaku Cortez en Cádiz nisqampi hinaspa qallarichisqa, Constitución liberal nisqanta 1812 watapi, hinaspa riqsirisqa llapa ñawpa llaqtayuq runakunata, ciudadanutahina imperio español nisqan hinaspa qawarisqaku paykuna electores nisqan kananpaq huklasi sufragio indirecto nisqanta ruwanankupaq.

Llapa dirichus proclamados por las Cortes de Cádiz nisqanqa anchatas qawarichisqa Ñawpa llaqtayuq runakunapaq chay virreinato peruano, chaypiqa, jurasqaku Constitución 1812 watapi. Chay dirichunkunawansi, llapa ñawpa llaqtayuq runalunaqa ruwarisqaku huk base ideológica nisqanta, chaywansi participasqaku independencia nisqampi chaynataq Estado republicano nisqan qispirichiypi.

Huanta hanampi, Ayacucho llaqtapi runakunañataqsi takusqaku liberalismo nisqanta llapa rey de España nisqampa uyanwan, hinaspa kutichisqa llapa República nisqampa kuntrampi 1825 watapi, chaymantañataq huñunarisqa huk Estado plebeyo nisqanta, chayqa kasqa ñawpa llaqtayuq runakunapa chutarisqan, chayna tukuyta qawarinampaq, justicia, cobrar impuestos nisqanta hinaspa allichasqa ñankunata chaynataq chakakunata, hinaspa tukuykunampaq, yanapasqaku caudillos liberales nisqanta, chayna José Luis Orbegoso hinaspa Andrés de Santa Cruz nisqanta 1834 hinaspa 1839 watapi.

Chaynallataq, independencia nisqanqa paqarichisqa chay imagen legal nisqanta, huk nación regentada por el Estado Peruano nisqanta hinaspa yaykuchisqa criollos, mestizos hinaspa ñawpa llaqtayuq runakunatawan. Hinaspas kaqninpiqa rakikusqas teoría nisqanmanta, llapa ñawpa llaqtayuq runakunaqa hapirusqaku chay imagen nisqanta hinaspa usasqaku republicano nisqanmi kani ninankupaq hinaspapas kumplisqaku contribución tributaria nisqanwan, chaynataq comunidad umallichiykunawan, hinaspapas obras públicas nisqanwan. Chaynallataq mañaqku, ñawpa ayllunkupa saqisqan llamkay dirichunkuta.

Nelson E. Pereyra
*Universidad Nacional
de San Cristóbal de Huamanga*

¿Imaynataqsi chay independencia nisqan, economía peruana nisqanta afiktasqa?

*Ariana Abigail Cedillo
Alvarado, Tumbes, Tumbes,
14 watayuyq*

Independencia nisqampaq awqanakuyqa, anchatas takyachisqa llapa crisis de la economía peruana nisqanta, chayqa qallarisqa iskay chunka ñawpa watakunata. Allpa ruruchiy, minería, comercio nisqan, hinaspa uchuy ruruchiq fabril nisqankunas anchata ñakakusqaku, qullqinkuta wischuruspan, ima mikuy mercado nisqan, infraestructura nisqan hinaspa mano de obra nisqan.

Chaynallataqsi, llapa rantikuykuna wakchayasqa, hinaptinse anchata yapakurusqa costo nisqan kawsaypaq, hinaspapas asllayachisqaku tributo nisqan huñuqkunata. Estado repúblicano nisqan wakchayasqas, chaysi llusqsimuq llapa qullqi yaykumusqan, llapa ima servicios públicos nisqan atindinampaq, hinaspa llapa llapta runañataq saqisqa kasqaku. Llapa viajero nisqan hinaspa ministerios de hacienda chay independencia nisqan watakunapi, (1821 - 1825) watapi, ruwasqaku llapa wakchakay tarikusqanmanta, chay pachakunapi, llapam grupos sociales nisqan.

Chay mana allin qullqi reajuste independencia nisqan, tanqarisqanqa pisichisqa kasqa llapa aranceles de importación nisqanta asllayachispa, hinaspa chay ñawpa llaqtayuyq runakunapa tributo nisqanta. Chaynas, llapa ñawpa llaqtayuyq runakunapa. Chayna kaptinsi, ñawpa

llaqtayuyq runakunaqa ancha wakchayachisqa tukurusqaku, chaynas paykuna ancha afectado nisqan kasqaku llapa awqanakuypaq costo nisqanwan.

Alejandro Salinas
*Universidad Nacional
Mayor de San Marcos*

¿Imaynataqsi afiktasqa independencia del Peru nisqan, llapa economía española nisqanman?

*Samira Eberlith Hernández
Maza, Moyobamba,
San Martín, 14 watayuq*

Chay siglo XVIII, tukuykuptin, economía española nisqanqa ñas hamusqa ancha sasachakuywanñas chayasqa, chay ancha sasa crisis nisqan chayna kasqa huk muyuriy social nisqan chayna wiñarisqa hinaspa ancha takyapakuy económico nisqan.

Kay sasa kawsaysi, señalasqa independencia americana nisqan, qatirisqa mana allin huñunakusqa chay sistema comercial nisqan, hinaspa llapa sistema comercial nisqan hinaspa llapa qullqi quq Amperica nisqan hinaspa península nisqan, nisqaku chayna ancha as asllamanta wichiycusqanta huk mana allin kawsayman, chaymantaqa manas Perú nisqan ayqisqachu.

Cierto niswanmi 1821 watapiqa, llapa qullqi hukllawanakuyqa kasqa ancha mañuriska, chay independencia del virreinato nisqaqa, kasqa huk ancha maqay chay mañuymanay tijido comercial y manufacturero metropolitano nisqanman, chaymanta manam nisqa chay real hacienda nisqanta llapa ima yaykumuqta, chayqa ancha aslla kaspapas, qipa watakunapiqa, mana allin qawasqa, manas saqisqachu allin Estado nisqanpaq, chayqa tarikusqa ancha tuñisqa.

Huklawmantañataq, chay puerto de Callao nisqanqa, monarquía nisqanpaqa kasqa, rakinakuypi chay comercio en el Pacifico nisqampi, chayqa lliwwan qawarispa.

España nisqanqa saqisqa imperio nisqanta hinaspa ubligasqa kasqa tantiyarinampaq naciónhina. Manas chayllachu, chay América nisqan wischuyqa ubligasqa chay suyu europeo nisqanta ancha hatun tantiyariyman, chay llapa qullqikunapa sapinga kasqa chay punchawmanta wayla pakiylla.

Dionisio de Haro

Universidad Rey Juan Carlos (España)

¿Ima repercusiones nisqankutaqsi kasqa, independencia del Peru nisqan Europa nisqampaq?

*Aldair Daniel Condori
Ataucuri, Moquegua,
Moquegua, 14 watayuq*

Independencia del Perú nisqampa, qallariq consecuencia nisqanqa mawpa continente nisqanpi kasqa qullqikunamanta. Llapa renta nisqan ñawpa llaqtayuq runakunamanta qurquskanku, hinaspapas ancha achka virreinato peruano pachapi minakunamanta saqisqaku, hinaspa manaña apasqakucho España nisqanman, nitaq reypa arcanman, paysi kasqa dueño nisqa llapa riquezas nisqanqa.

Iskayñataqsi kasqa, repercusión política nisqan. Chay pachakunapiqa, Europas pampachasqa llapa hapipakusqa lliw monarquía absoluta nisqanta, chayqa qusqaku Congreso de Viena nisqampi, chaytaqa celebrasqaku, capital del imperio austriaco nisqampi 1815 watapi. Kay rimanakuy kasqa llapa Europa nisqampa apukunapa, paykunaqa llallisqa Napoleón Bonaparte nisqanta, hinaspapas huñunakuynimpi kasqa armada nisga, chaytas riqsiqku Santa Alianza nispa, chaysi kasqa huk instrumento nisqan, chayna militarmente nisqan mayqin suyutapas yaykumunampaq, sichu Estado liberal nisqan kaptinqa, chayna qurqunankupaq.

Perúqa, kasqa huk sistema político nisqan,

manas independencia de España nisqallanchu, kasqataqsi liberal nisqan, chaysi tanqarinakusqa chay rayku huk Europa de monarquía absoluta nisqanman. Chaynallataqsi aparikusqa wakin Estados nación nisqankunawanpas, chaykunaqa paqarimusqa independencia hispanoamerica nisqan awqanakuyqa qipanta.

Manuel Chust
Universidad Jaume I (España)

¿Imaynataqsi qawarisqaku llapa Españulkunata, Perú nisqampi yachaqkunata, independencia nisqampa qipanta?

*Nicole Iparraguirre Urías,
San Luis, Lima
Metropolitana, 14 watayuyq*

Manas kasqachu huklasi kayllaqa, Nicole. Lliwta yupaysi rispitasqaku, llapa independencia nisqanman asuykamuqkunataqa.

Virrey José de la Serna nisqan ayqisqa, sallqa llaqta lawman, julio killa qallariypi, 1821 watapi, chaykamañataqsi José de San Martín muyurisqa Lima nisqampi, chaynas saqisqa llapa Españulkunataqa mana waqaychasqata, chaysi ancha achka maskasqaku pakakunampaq, chay Real Felipe, Callao nisqampi, chay fortaleza nisqan llapa independentista nisqan wichiynankama.

San Martín umallichisqan pachakunapiqa, ancha manchakuyupaq kamachikunatas qurqusqaku, llapa rey nisqan waqaychaqkunapaq. Ministro nisqan Bernardo Monteagudo nisqan qallariska huk ancha kallpayuq qatipariyta: 2000 español nisqantas hapiruspa winarusqaku convento de la Merced nisqampi hinaspapas huk achkañataq tanqarisqaku Perú nisqanta saqinankupaq, chayna ayllunkuta, llapa imankuta qipapi saqirispa.

Lliw San Martínpa protectora nisqampi, hinaspapas llapa umallichiq peruano nisqanku hinaspa Simón Bolívar nisqanwan, qispichisqaku ley nisqanta, español nisqankuta wichqanankupaq hinaspa qarqunankupaq; chaynallataq leyes nisqanta llapa imanku qichunankupaq, chaytaqa kamachisqa tribunales especiales nisqanku chaynataq Juzgado de Secuestro nisqan, chaykunaqa apakusqa masta Lima nisqampi.

1824 watapi, chay batalla de Ayacucho nisqanta masyaruspanku, kay kamachikuy ley nisqanta hinapa ñawpaqman aparisqaku Cusco llaqtapi chaynataq Arequipa llaqtapi, nichwantaqmi chaykunapiqa kasqa asllañas español nisqan.

Llapa qarqusqakunapa, peruana warmikunaqa, sayarispas harkasqaku llapa imanta. Chaymantaqa manas ancha kanchu ayka kasqa llapa llusqisquna, wakin willakuykunam nin 1821 watamanta 1824 watakama llusqisqa Perú suyumanta 10,000 y 12,000 español ninku.

Ascensión Martínez Riaza
*Universidad Complutense de Madrid
(España)*

¿Esclavo nisqankuqa, imapas San Martín nisqanpa kamachikuyninwan kasqaku favurisisqachus?

*Ximena Jiménez Rodríguez,
Chiclayo, Lambayeque,
15 watayuq*

José de San Martínqa, chayraq protectorado nisqanta qallarichkaspas, kamachisqa chay “ley de vientres nisqanta”. Chayqa kasqa huk kamachikuy, hinaspas allin ruruchiyta qusqa Buenos Aires nisqampi, chaywansi kachaykusqaku llapa esclavo nisqankuta sichus paqarisqaku 28 julio killa 1821 wataman qipanta hinaptinga. Kaynas San Martínqa mana kachaykusqachu lliw esclavo runakunataqa, nitaq kikinpa tropa nisqampi maqanakuqkunatapas.

Huklawmantañataqsi, chay pachakunapiqa kasqa llapa wawakunapa wañuyriyninqa ancha achkas lliw sectores sociales y étnicos nisqampi, chaynataqmi ninanchik kachaykusqakutaqsi aslla kay runakunata, manam kanchu huk allin qawariq kay rimaykunamanta.

Ña tiempo nisqan pasasqanmanhina, llapa esclavopa propietario nisqan hinaspapas Estado nisqan, maskasqaku esclavitud nisqanman kutiyta llapa “manumisos sutichasqakunata, sapa kutis imapas kijakuykunaqa kasqa paykuna karqa bárbaro wawakuna, allin kawsayta churanku manchakuyman hinaspa mana kasukuqkuchu.

Umallichiq Agustín Gamarra, churasqa huk ley nisqanta llapa manumisos nisqanpaq, paykuna ñawpa umallichiqkunapa kamachikuynimpi kanampaq, chayqa kasqa 60 watayuqman chayanankama. Chayna esclavitud nisqanqa chutarikusqa, manchakuymi chay runakunaqa nispanku amachakuspanku.

Maribel Arrelucea
Universidad de Lima

¿Imaynatataqsi aktuasqa llapa yunka hacendado nisqanku, San Martín agenda abolicionista niqanmanta?

*Ruth Sarait Neciosup
Neciosup, Chiclayo,
Lambayeque, 15 watayuyq*

José de Sa Martínpaqa manam karqachu agenda abolicionista nisqanqa; astawanqa kanmi kartakuna hinaspapas rapikuna, chayna tantiyaykunaqa millakuspan, manam allinchi nispan nisqan. Manam nichwanchu, payqa tantiyasqa hinaspa, abolición de la esclavitud nisqanqa ñawpaqmanmi qukunan nisqa; chaynas Argentina, Chile hinaspa Perú nisqampi manas aykapipas tanqarisqachu huk ley nisqanta chaykunapaqa.

Perú suyupiqqa, qawaymanachwanmi, rimarichwanmi abolición nisqanmanta parlayqa ancha mana kallpayuqtas saqinman karqa llapa política nisqan umallichuiqkunata. Llapanku yupaysi llapa haciendayuqkunaqa harkasqaku esclavitud nisqanta, qallariypiqqa allin qawaysi kasqa: Chay pacha runakunaqa tantiyasqaku hinaspan nisqaku llayqa hina chaynam nisqa, Dios nisqanmi chaytaqa nin nispa, paymi wakinta kachaykusqa kanankupaq hinaspa wakinñataq esclavizados nisqan kanankupaq nisqa. Chaynallataq, qawarisqaku huk inversión nisqanta hina. Chaypascha anchata allpankuta harkaraku, esclavitud nisqanmantaqa ñawpantaraq.

Kasqas, achka raki raki ruwaykuna llapa esclavo nisqanta kachaykunankupaq, wakin hacindayuqkunapa chay Chicama nisqampi.

Qawarichwantaqmi, Hipólito de Bracamonte nisqan, dueño kasqa hacienda Chiclin hinaspa Sausal nisqampi, chaypiqa kachaykusqaku llapa isclabunkuta 1846 watapi, Alfonso Gonzáles Pinillos, payqa kasqa hacienda nisqan Cajanleque hinaspa Nepén nisqan, hina chay wayqullapi, hinaspan paypas chaynata ruwasqa 1852 watapi.

Huk wata ñawpaqtañataq, 1851 watapi, iskay pacha Chicama esclavo nisqan, sayaripa mañasqaku San Martínpa decreto qurqusqanta kasunankupaq. Chay maqanakuyta takyachinampaq, llapa Trujillo hacendado nisqan huñunakusqaku hinaspa qillqasqaku huk acta de esclavitud nisqanta chinkachisun llapa sayariqkunapata nispa. Llapa manchakuy pasaruptionqa yapamantas rikurichisqaku esclavitud nisqanta.

Maribel Arrelucea
Universidad de Lima

¿Imanyapitaqsi hinalla kasqa llapa esclavitud nisqanku, independencia nisqan qipanta?

Luciana Eleanor Cadenas Rodríguez, Paucarpata, Arequipa, 14 watayuq

Musuq república liberales nisqanpaqa, anchatas rimanakusqaku, sichu hinallachu esclavitud nisqanta uywanankupaq. José de San Martín, chaynataq Simón Bolívar anchatas rimarisqa, achka kutipi manam nisqa kay institución nisqankumantaqa, manas mayqinpas qurqusqachu ima ley nisqantapas chay chinkachinankupaqa.

Chay tantiyayqa, manataqsi ancha munaywan-chu qawasqa llapa heroés de la independencia nisqanqa, hinaspapas nitaq ñawpaq qallariq políticos liberales nisqankutapas (Presidentes, ministros y congresistas nisqankunata), paykunapas kasqa esclavista nisqa. Manataqmi, ima munaykunapas kikillankupachu karqa, qawarisqakutaqsi llapa estructura económica fuertes nisqanmanta hinaspapas, huk Estado económicamente nisqan mana ancha kallpayuqmanta.

Sichu Perú suyupi, esclavitud nisqanku mana karqachu huk sistema laboral fundamental nisqanchu, Brasilpi hinaspa Cubapi hina, chaypis isusiqá kasqa, siglo XIX qipa wataku-nakama, ari mastarisqam karqa asllamanta ima servicio doméstico nisqampi, hawakunapi rantikuykunapi, hinaspa aswan aschallapi Lima hacienda nisqankunapiqa. Sichu qawari-sun tukuyta hinaptinga, makinwan llamkaq

escalvisada norte y central nisqan yunkapiqa kasqa ancha achkallañas. Chaymantapas llapa allpakuna esclavista nisqanqa anchatas chiqi-rusqa chayna llapa estratos sociales nisqanta tapaykusqaraq: Mayqimpapas kanmansi karqa huk esclavo llamkaq, chaytaqa mana atisqachu huk esclavo nisqalla. Chayna, manas élite lime-ña nisqallanchu, nitaq provinciana nisqanchu karka esclavistas, chaynataqsi kasqaku chawpi sector nisqanku hinaspapas populares nisqan, paykunapaqa, inversión nisqanmantapas, huk esclavo nisqanniyuq kayqa qusqa huk allin, hanaqpi qawasqa kayta.

Chayraq rikchary Estado peruano nisqanqa, manas kasqachu ancha recursos nisqan, llapa esclavo nisqanta rantispa kachaykunankupaq; chaysi manataq tributo nisqanta, ñawpa lla-qtayuq runakunapata chinkachiyta atisqaku-cho. Imapas expropiación nisqanqa manas rimarinapaqpas kasqachu, chayqa mana allinsi kasqa chay leyes liberales del comercio nisqanmanhinaqa. Chaynas suyana karqa 1840 watakunataraq, chay ancha achka recursos del guano nisqanwan, chayraq umallichiqkuna achkampi esclavo nisqankuta rantinampaq, hinaspa ñawpa llaqtayuq runakunapa tributo nisqanta chinkachinampaq.

Maribel Arrelucea
Universidad de Lima

¿Kasqachus imapas, reconocimiento nisqan llapa soldados independentistas nisqankupaq?

*Juanita Gómez Tafur,
Chachapoyas, Amazonas,
14 watayuq*

José de San Martín Perú suyuman chayamusqanmantam, 1820 watapi, hinaspapas hasta Junín y Ayacucho llallisqankukama 1824 watapi, chay watakunapi, llapa umallichiqkunaqa qurqusqakus bandos nisqanta, decretos hinaspa leyes nisqanta, chaykunapis riqsiri-chisqaku, valor y compromiso nisqanta, lliwta, pikunataqsi kawsayninkuta, llapa imankuta qusqaku llapa ima libertad nisqan tantiyayta waqaychasqanmanta. Chaykunapis tarikusqa, libertadores nisqan, llapa umallichiq militares nacionales y extranjeros nisqanku, lliw awqanakuypi sayariqkuna, chayna nichwantaq llapa guirrella nisqampa awqanakuyinkunapi, chayqa kasqa llapa comando de caudillos locales, criollos, mestizos e indios nisqampa chutarisqan.

Llapa recompensas nisqanqa hinallas kasqa, allintas qatiparisqa orden jerárquico nisqanmanhina. Simón Bolívarman munachisqaku huk millón pesos nisqanta, gratificación nisqam llapa victoria aypasqankunamanta, chaytas libertador manam nisqa, hinaspas nisqa chay qullqitaqa usaychik yachachinakuykunapaq nispan. Lliwman punis, llapa general nisqankuman qusqaku llapa realisatakuna, Perúta saqispan, hacienda nisqan saqisqankunata. Llapa rakinakuykunaqa allinsi kasqa, hinaspapas kasqa imayna chay condiciones del

combatiente nisqanmanhina. Huk allpakuna, chaynataq huk wasikunaqa rakinakusqankuqa kasqa llapa conventos supremos nisqankupata, chayqa kasqa llapa frailes nisqanku, hinaspa monjas ninqanku asllayaptinku, llapa independencia pachapi.

Kasqataqsi, huk riqsichikuy llapa, luchasqankupi wañuqkuna, wañupakuq ayllukunapaq, viudas, madres nisqan utaq uña wawakuna. Paykunamanqa kusqaku huk pensión nisqankuta "sulpay" sutinchasqawan, chaymantaqa, kaykunaqa pasasqa llapa manukuykunaman hina ukupi, chaykunawansi paqarisqa, Estado nisqan, mana allin sayaparihiyta atisqachu hacienda pública nisqanta, qawarichwanmi chaytaqa guano pachakama (1840 - 1855) watakunakama.

Huk riqsikuykunapas kasqataq, llapa combatiente nisqankupaq, medallas nisqanta ruwasqaku sapa victorias nisqanta aypaptinkus. Chaykunaqa kanmansi kasqa qurimanta, qullqimanta, bronce nisqanmanta, chayqa kasqa según grado del militar utaq soldado nisqampa kasqanman hina. Kasqataqsi patriota nisqan warmikunapaqpas, San Martínsi qurqusqa huk Cinta de Seda nisqanta.

Margarita Guerra
*Academia Nacional
de la Historia del Perú*

¿Independencia nisqanqa, tanqarisqachus muyurichiyta, imayna llapa religiosas nisqan umallichiqninkuna ayllayayta?

*Sergio César Cruz del Águila,
Huánuco, Huánuco,
14 watayuyq*

Qallariypiqa manas, iglesiakunallas, kikillanku akllaqku umallichiqninkunata. Manataq, chayna corona española nisqampa ñawpaqtaqa, independencia nisqampa qipantaqa, musuq Estado republicano nisqan, qullurikusqa hinaspán qawarisqa llapa cargos eclesiásticos nisqanpaq sutinchayta.

Kawsay pachapiqa, kasqa huk yapamanta huñunarikuy llapa personal eclesiástico nisqampiqa. Qawarichwanmi, 1821 watamanta musuq umallichiqkuna, anchata tanqarisqaku llapa umallichiq religiosas nisqan llapa exámenes nisqanta ruwanampaq, chayna allinta qawarinampaq sichuchu allinta clero nisqanmanhina ruwasqaku, independentista nisqanpa munayninmanhina nispa. Kayqa aparikusqa asallamanta llapan suyunchikpi. Chaynataqsi tanqarisqa llapa parroquia nisqanpiqa kanan allin runakuna, allin tukuymanaqawarisqa patriotismo nisqanmanhina, chaynataq allin fidelidad nisqan kanan kasqa, llapa régimen de turno nisqanman. Kasqataqsi wakin mana allin qawariykuna, chayqa kasqa imaynatataqsi akllasqaku chaynataq legalidad nisqanmanhina.

Chaynas, español nisqan kaptin, utaq leales al rey nisqan kaptin, wakin obispo nisqanqa ripukusqaku independencia nisqan qipallanta, munayninmanhina utaq wakintaqa

qarquchikusqaku. Estado nisqanqa maskasqa papado nisqanwan rimanakuyta, chay musuq prelados nisqan akllaykunamanta, chaykunatas chayraq aypasqaku 1830 watakunapi. Chaysi suqta obispo nisqan chay independencia pachakunapi tarikuqmanta, tawa qipasqaku mana titulares nisqayuyq chay watakunakama.

Fernando Armas
Universidad del Pacífico

¿Llapa impréstitos extranjeros nisqan tanqarisqachus, llapa destino económico nisqan, suyunchikpi independencia nisqampa qipanman?

Anngello Lukca Mejía de la Cruz, Huánuco, Huánuco, 14 watayuq

Perúqa paqarisqa ancha manuyuqsi, lliw proceso de la independencia nisqanpaqsi churasqa, aswanqa empréstitos ingleses nisqantas kuntratasqa 1822 watapi hinaspa 1825 watakama. Chaysi mana atisqachu cumpliyta, ancha crisis económico nisqampi tarikuptinchik, llapa europeos suyukunaqa manas crédito nisqanta quyta munasqachu, chaykunaqa ancha necesario nisqas kasqa yapamanta suyunchikta qispichinapaq.

Kayna kawsaysi muyurusqa 1840 watakunapi, llapa explotación del guano de las inslas nisqanwan. Llapa chay fertilizantes nisqampamanta renta llusqisqa llapa manukuykunata kansilasqaku, ñawpa manukuykunata, hinaspan chaskisqaku qati qati hinaspapas llumpay empréstitos nisqanta 1862, 1865, 1870 hinaspa 1872 watakunapi. Perúqa qallarisqa chayraq pristakuy qullqiwán, chaytas tukusqaku qullqi chaskisqankumantapas masnintaraq.

Chay externa nisqan manukuykunás, mana allinta ruwasqa llapa suyunchikpaq, allin kawsayninta, llapa servivio nisqan

tukusqa, llapa presupuesto nacional nisqanta. Chaymantapas, llapa recursos nisqantas, churasqaku mana allinta tantiyarispa llapa burócratas hinaspa militarkunata takyachinampaq, chaynataq ferrocarril nisqanta qispichinankupaq chayna mana allin qawarisqa kasqa. Chaykunamansi yapaykuchwan, wakin funcionario nisqankupa, curruptela nisqan paykunaqa rimanakusqa empréstitos niqanta, mana allin condiciones nisqam kasqa llapa Estado Peruano nisqampaq.

Alejandro Salinas

Universidad Nacional Mayor de San Marcos

¿Pitaqsi rakisqa, llapa Perú independiente nisqampa, suyupa frontera nisqankunata?

Sharon Sigueñas Baltazar,
Chavín de Huántar, Áncash,
14 watayuyq

Llapa limites nisqantaqa qawarisqaku as asllamantas llapa siglo XIX hinaspa XX nisqampi. Chayna nichwancha, chaykunaqa chayraqsi tukusqa 1998 watapi, chayraq chaypi allichayta tukusqaku llapa saywata churaspa llapa mana allin kasqanmanta Ecuador suyuwan chay acuerdo de Brasilia nisqampi.

Huk pachapiqa, ancha chay limite nisqan ruwaykunapiqa kaspera umallichiq Augusto Leguia nisqan 1918 - 1912 hinaspa 1919 – 1930 watakama llapa suyunchik delimitación territorial nisqanta nuwanampaq. Chay pachakunapim qawarispachurasqaku límites nisqanta, Brasil, Bolivia, Colombia hinaspa Chile nisqanwan, chayna nichwancha lliw frontera nisqanwan yupay. Ecuador suyuwan, huk allí saywaka, Protocolo de Rio de Janeiro nisqan 1948 watapi chaynataq Brasilia nisqampi, chaytaqa ñam niraniña ñawpaqta.

Chay aspecto marítimo nisqantaqa, llapa límites nisqan suyunchikpa, Chile nisqanwan tukusqanchik huk fallo de la Corte Internacional de Justicia de la Haya nisqampi, 2014 watapi. Ñawpa watakunataqa ñas allichasqanchikña Ecuador suyuwan.

Carlos Contreras
Pontificia Universidad Católica del Perú

¿Ima medida educativa nisqantataq, apariraku independencia nisqampa qipampi?

*Karla Alessandra Aguirre
Flores, Chachapoyas,
Amazonas, 14 watayuq*

Independencia nisqampa, qipantaqa kasqa ancha prioritario nisqa, llaqta runakuna yachanan qillqayta hinaspapas ñawinchayta, chayna dirichunku riqsinankupaq, willakuykunata chaskinampaq, hinaspapas opinión política tantiyayninkuta chaypaq elecciones de representantes nisqanta. Chaynataqsi qawarisqaku, huk ñawinniyuq runaqa ancha allinsi kasqa huk mana ñawinniyuq runamanataq, llaqa imayna kaynimpí, social y moral nisqampi: Respeto a las leyes, disciplina, laboriosidad nisqankuta.

Masyasqataqsi, llaqa peruano nisqan llakta runakunaqa kasqa ñawsahinas, asqamsi kasqa ñawpa llaqtayuq runakunaqa. ¿Imaynataqsi nichwan chay sistema político republicano nisqan, allinta purinampaq, sichu llaqa base social nisqan mana riqsinchu qillqaykunata nitaq ñawinchayta?

Chaysi, Estado paqarichisqa huk derecho a la educación nisqanta, hinaspan nisqa yachay wasikunata lliw suyupi, hinaspapas ruwarisqa huk programa nisqanta yacharinankupaq, chaypi ñawinchayta, qillqayta, yupayta yachanankupaq, hinaspapas yachachisqaku valores cívicos nisqanta. Chaysi warmikunapaqa manas kasqachu derechos políticos nisqan, nitaq wischunampaqpaq, sichuqa yaykuchisqa kay programa

nisqanmanqa allinta chay rol materno nisqanta ruwanampaq.

Nisqakus llaqa alfabetización nisqanwanqa, llaqa suyunchikpa, sasachakuynintam allichasun nispa. Chay munaywansi anchata qawarisqa sistema lancasteriano nisqanta, llaqa Américapi mastarisqa chay bautista escosés Diego Thomson nisqan, payqa kasqa Perúpi 1822 y 1824 watapi. Kay sistema nisqanqa, riqsichisnantaqsi kasqa, iskayninkumanta yachachinakuy kanampaq, hinaspas aypayta munasqa, llaqa runakunata ñawinchayta as pachallapi, chaytaqa alumnos por grados avanzados nisqampi, paykunaga yachachisqa hukunata uña nivel nisqanman.

Chay sistema lancasteriano nisqanqa kasqa vigente nisqan Perú suyupi 1850 wata muyuykama. Manas chayllachu, manataqsi chay aypayta atisqachu, mana qullqikuna kaptin principalmente, chaysi qipachisqa yachay wasi paqarichinampaq, zonas rurales nisqampi, desigualdad social nisqan kaspan, chayqa apasqa ancha llakikuyman llaqa educación nisqan sectores criollos urbanos nisqanpaq. Kayna kaptinsi, mana qullqi kaptin hinaspapas kayqa huk jerarquico de la sociedad nisqampa qawariynin kasqa, hinaspa suñasqa política educativa peruana nisqanta hinaspa independencia nisqanmanta.

Alex Loayza
*Universidad Nacional
Mayor de San Marcos*

Bicentenario nisqanmanta tantiyariy

Kimisa tapukuy, huk kutichiy hinaspas huk mensajes nisqan sipaskunapaq, maqtakunapaq

Tantiyarinim, Tambobamba (Madre de Dios) kimsan sipaskunapa, maqtakunapa tapukuyninkunaqa allin punim, allin asuskamuy hinaspapas tantiyachiwanchikmi, ancha sasam, manataqmi ayqichwanchu. Apiki chaymantam qawarin, kuska imayna suyunchikpi kasqanchikmanta, kuskataq ima suyutatam munanchik, chaykunamanta tantiyarinapaq. Huklawmantañataqmi kay tapukuykunaqa, waqaychanim, chaynataqmi ancha peruano, peruana nisqanku tapukunchik. Chayna nichwan, lliwninchikmi chay tapukuykunataqa kikinichikmanta hinaspapas pitaqsi kanchik chay república nisqampi. Chaynam, llapa allin tapukuykunahina, kutichiy-ninpas kanman achkataq.

Chayna punim, suyunchikpiqa ancha mana allinmi pasakuchkan. Nichwantaqmi Luz, Anel hinaspas María Emilia, tapukunku imapa hawanpitaq yupaychasun, pikunataqsi chay yuyarisqanchik héroes nisqanku hinaspapas hinallachus mana kaqhina kasun, llapa yuyaychaypi, definitivamente nisqan manas niwanchik kusipayay allinmi nispachu, chayqa chayna, qawarisqanchikmanhinapas llapa adolescentes peruanas nisqankupa qawaymanasqanqa churakuman público nisqan, hinaspas kayna kanman paykunapaq, chaynataq lliwninchikpaq. Tapukuchwantaqcha ayka sipaskunataqsi kawsasqaku, kawsanku manas maypipas tapukuyninta willarinampaq, kikinkupa ukunmanta utaq hukunata sichu chaylla willakunmanku públicamente nisqan, chaykunaqa yupasqachallach.

Perú suyupiqa, imatataqsi quwasqanchik independencia nisqan, llapa ima warmikunapa tantiyaynin, manas anchata risqachu karutaqa, chay umbrales domesticos nisqanmantaqa, wasinmanta, hinaspapas chumakuqsi imaynam yakuwan, mayllanchik mankakunata hinaspas pachakunata hina. Chaymi kay

¿Yupaychayta atisunchu, bicentenario de la independencia nisqanta, kay pachapi, lliw suyunchikpi tukuy mana pasakuchkaptin?

Luz Consuelo Paredes Meléndez, Tambopata, Madre de Dios, 14 watayuq

tapukuykuna ruwasqanmantaqa anchatam kusikunanchik, chayqa tantiyarisun llapa lliw sipaskunapi, llapa tapukuyninkunaqa mana nunca akchita qawasqachu. Chaykuna-pim, yuyarisun llapa kay 200 wata pachakunapiqa ripukusqas musquy-nimpas, kawsaynimpas llapa warmi warmakuna hawkalla, yachay wasiman rinankupaq, chaynalla llapa sipaskuna llamkanankupaq hinaspapas independientes nisqan kanampaq, chaynataq llapa warmikuna akllanman llapa representantes políticos nisqanta, hinaspapas chaynam hinaspa llamkarinan como autoridades públicas nisqan.

Allinmi chayna tantiyayqa, sichuña yachaspanchikpas, yachay wasiqa manam allinlla kaychu kanan, warmikunaqa, qarikunamantaqa asllatam gananchik, chaynataq mana harkasqa, wasinchikpi chaynataq hawakunapipas tarikunchik, chaynataq mana allintachu akllanchik llapa representantes nisqanta. Chaymi, independencia nisqanta hinaspa iskaypachakyay yupaychayqa, kanmantaqmi tantiyarinanchikpaq, imaynatataqsi ruwachwan llapa promesas repúblicana nisqan allin kananchikpaq kumplichinapaq.

Chay Luz, Anel hinaspa María Emilia tapukusqanmantam, imaninantaqsi iskaypachakyay, hinaspapas ima desafíos nisqansi kasqa Peru suyupaq chay pachakunapi, kunanqa yapaykuchwan huk ancha hatun, chayqa sapa punchaw pasasqampin anchata tukuyta qawachiwanchik llapa dimensiones nisqan, chayna ancha hatuhatummi hapiykuyqa hinaspapas infrintayqa: Chay ancha manchapa

¿Minkawasunchu chay yupaychayman, icha hinallachu kasun, illakuq runa hina?

María Emilia Tamara Huaylla Cajas, Tambopata, Madre de Dios, 14 watayuq

¿Ima Héroes nisqantataq kusipayasun kay iskaypachakyayta?

Anel Sofía Velásquez Tello, Tambopata, Madre de Dios, 14 watayuq

unquy coronavirus. Ancha llapa tiqsikunata aypachkaptin, sapa minuto nisqampi qawarinchik, huk ukunchikpi, kikinichikpi, local nisqampi. Hinaspapas ancha sasam qillqayqa, qipa killakuna hamuqpi tantiyarispa. Manataqmi chayllachu, imaynam insayanchik sapa punchaw kawsayninchikta, kunan puniqa chay incertidumbre nisqan-

manta chaynataq qawanapaq hina efímero de la experiencia nisqan, imayna kay tapukuykunapa allwinyinqa, allinta qawarichiwanchik, chay pachakunapi hina, paykunapa nirisqanmanhina.

Hinaspas nisqaku llapa curiosidades nisqanta, pikunataqsi chay héroes yupaychanapaq nispa. Tantiyani chay tapukuyqa huk sasa mana intindiytahinam, ¿Manas convinsinchu lliw héroes tradicionales nisqanqa?, ¿allinchu kanman, musuqkunata tariy? Huklasis kanmanpas, utaq allinta riqsirinmanku. Ñawpaqkunapiqa kasqa ancha achka warmikunas, munasqaku huk patria libre y justa nisqanta. Chaykunaqa qunqasqam, nichwan kachkanku anchallañam; paykunataqa riskatamunam llapa mana allin qawaymanta. Allintam ruwawachwan paykunapa kumpañasqan kayqa, munanchikmi llapa memoria nisqanta.

Allintaqmi tantiyarinanchik, llapa chay memorias es aún escurridiza nisqampi: Llapa kawallukuna kawsanampaq llamkaqkuna, soldado nisqan pachakuna, warwakunaman mikuchiy. Llapa maestras rurales nisqan, paykunaqa riqku mulapi, llaqtan llaqtan, llapa ñawpa llaqtayuq runakunapa wawankunata yachachispan, qawarichwan kanmanmi llapa ima ninanchikunapaq kuskanchikmanta. Paykunaqa ruwasqa, kanankamam wakin warmikunamantaqa, chaymi Teresa González de Fanning, Clorinda Matto, Mercedes Cabello o María Jesús Alvarado, qillqasqaku hinaspas nirisqaku, yachay wasiqa allin kachun llapa warmikuna independiente nisqan kanampaq, chay patria nisqan hina.

Yachay wasiqa huk munachiynin qiparichisqa, hinaspapas kasqa mas allinta llapa wawakunapaq, sipaskunapaq. Kay 200 pachak watapiqa, warmikunam kasqa

qarkasqa huk educación nisqan chayna ñawinchayta, qillqayta yachanampaq, chayta qawarichwan qarikunapata tinkuchispa. Llapa umallachiqkunam, hinas-papas taytakunam tantiyasqa hinaspan nisqa, warmikunaqa kachunku wasinkupi nispá, imaymana ruwastin, paykunaqa nisqpa chaynata kamachisqaku.

200 wata kawsay independiente el Perú nisqan, yupaychaypi tapukuyqa, allinpunim, manas qayawanallanchikpaqchu. Kanmi huk protagonista nisqan kanapaq, llapa ima yupaychaypi. Sichuya kay tapukuykunamanta, tuqyarintaq huk mañakuykuna hina, chayqa allinmi, wawakuna, sipaskuna kaypi yachaqkuna, hinaspapas waqaychanku Amazonía nisqampi, hinaspan kachun huk lugar nisqan llapa independencia, imataqsi libertad, imataqsi autonomía nisqanmanta rimanankupaq.

Llapa warmikunapa, libertad y autonomía nisqanqa tantiyarichin llapa sociedad nisqanta allichanampaq, huklasita, chayna ruwaykunaqa achka lasim. Chaykuna yapamanta qawarinanchikpaqmi, hinaspapas llapa sipaskuna uyarinampaqmi, paykuna tukuy tantiyayninkunata, imapas aypay munasqankuta rimanariku-nankupaq, chay espacio nisqan, kanan allin harkasqa, chaymi fundamental nisqan. Chaymi, manam kanchu imayna modo nisqanpas, mana paykunawan hinaspapas mana comunidad nisqanwan ñawpaqman churaykuspa yupaychayqa.

Lima, 15 abril killapi 2020 watapi
Pandemia, coronavirus nisqan ukupi

María Emma Mannarelli
Universidad Nacional
Mayor de San Marcos

Kay proyentumanta riqsichiy

COLOMBIA

ECUADOR

BRASIL

BOLIVIA

CHILE

OCEANO PACÍFICO

35

30

31

2

26

1

33

3

22

11

12

10

13

21

6

4

5

18

29

25

14

24

20

17

16

9

15

27

7

19

8

32

28

34

Maymantataq hamura tapukuykuna

● Amazonas

- 1. Chachapoyas
- 2. Imaza
- 3. Santo Tomás

● Áncash

- 4. Cátac
- 5. Chavín de Huántar
- 6. San Marcos

● Apurímac

- 7. Chalhuanca

● Arequipa

- 8. Paucarpata

● Ayacucho

- 9. Ayachucho

● Cajamarca

- 10. Calquis
- 11. Catache
- 12. Catilluc
- 13. Jesús

● Callao

- 14. Mi Perú

● Cusco

- 15. Pucyura

● Huancavelica

- 16. Arma
- 17. Huancavelica

● Huánuco

- 18. Huánuco

● Ica

- 19. Nasca

● Junín

- 20. Chongos Bajos

● La Libertad

- 21. Chao

● Lambayeque

- 22. Chiclayo

● Lima Metropolitana

- 23. Lurigancho - Chosica
- 24. San Luis

● Lima Provincias

- 25. Santa María

● Loreto

- 26. Iquitos

● Madre de Dios

- 27. Tambopata

● Moquegua

- 28. Moquegua

● Pasco

- 29. Chontabamba

● Piura

- 30. Tambogrande
- 31. Veintiséis de Octubre

● Puno

- 32. Chucuito

● San Martín

- 33. Moyobamba

● Tacna

- 34. Tacna

● Tumbes

- 35. Tumbes

● Ucayali

- 36. Callería

Ima yachay wasikunataq sayarira hay proyectupi

1	Institución Educativa Braulio de Camporredondo	Camporredondo	Amazonas
2	Colegio de Alto Rendimiento Amazonas	Chachapoyas	Amazonas
3	Institución Educativa Manuel Gonzales Prada	Conila	Amazonas
4	Institución Educativa Técnico Industrial Túpac Amaru	Imaza	Amazonas
5	Institución Educativa de Gestión Comunal Chujai Anag Ukumcham	Imaza	Amazonas
6	Institución Educativa Alberto Acosta Herrera	Imaza	Amazonas
7	Institución Educativa Sagrado Corazón de Jesús	Lonya Chico	Amazonas
8	Institución Educativa Santo Tomás	Santo Tomás	Amazonas
9	Colegio de Alto Rendimiento Áncash	Cátac	Áncash
10	Institución Educativa N.º 86893	Chavín de Huántar	Áncash
11	Institución Educativa N.º 86411	Chavín de Huántar	Áncash
12	Institución Educativa N.º 86468-I	Chavín de Huántar	Áncash
13	Institución Educativa Carlos Alberto Izaguirre	Chavín de Huántar	Áncash
14	Institución Educativa N.º 86405	Chavín de Huántar	Áncash
15	Institución Educativa N.º 86349 República de Honduras	Chavín de Huántar	Áncash
16	Institución Educativa N.º 86356 Albert Einstein Koch	Huachis	Áncash
17	Institución Educativa N.º 86885	Huachis	Áncash
18	Institución Educativa N.º 86944	Huachis	Áncash
19	Institución Educativa N.º 86331	Huari	Áncash
20	Institución Educativa N.º 86326 Manuel Lora Camones	Huari	Áncash
21	Institución Educativa N.º 86382	San Marcos	Áncash

22	Institución Educativa N.º Santiago Antúnez de Mayolo	San Marcos	Áncash
23	Institución Educativa N.º 86833	San Marcos	Áncash
24	Institución Educativa N.º 86462	San Marcos	Áncash
25	Institución Educativa N.º 86795	San Marcos	Áncash
26	Institución Educativa N.º 86953	San Marcos	Áncash
27	Institución Educativa N.º 86384	San Marcos	Áncash
28	Institución Educativa Enrique López Albújar	San Marcos	Áncash
29	Institución Educativa N.º 86380	San Marcos	Áncash
30	Institución Educativa N.º 86459	San Marcos	Áncash
31	Institución Educativa N.º 86385 Teófilo Maguiña Cueva	San Marcos	Áncash
32	Institución Educativa N.º 86843	San Pedro de Chana	Áncash
33	Institución Educativa Eleazar Guzmán Barrón	San Pedro de Chana	Áncash
34	Institución Educativa N.º 86347	San Pedro de Chana	Áncash
35	Institución Educativa Pedro Pablo Atusparia	San Pedro de Chana	Áncash
36	Colegio de Alto Rendimiento Apurímac	Chalhuanca	Apurímac
37	Institución Educativa N.º 40459 San Roque	Cayarani	Arequipa
38	Institución Educativa Ángel Francisco Ali Guillén	Characato	Arequipa
39	Institución Educativa N.º 40351	Chilcaymarca	Arequipa
40	Institución Educativa N.º 40340	Chilcaymarca	Arequipa
41	Institución Educativa N.º 40068	La Joya	Arequipa
42	Institución Educativa N.º 40060 Elías Aguirre	La Joya	Arequipa
43	Colegio de Alto Rendimiento Arequipa	Paucarpata	Arequipa
44	Institución Educativa Jesús Nazareno	Paucarpata	Arequipa

45	Colegio de Alto Rendimiento Ayacucho	Ayacucho	Ayacucho
46	Institución Educativa N.º 821024	Calquis	Cajamarca
47	Institución Educativa N.º 10639	Catache	Cajamarca
48	Institución Educativa N.º 821195	Catilluc	Cajamarca
49	Colegio de Alto Rendimiento Cajamarca	Jesús	Cajamarca
50	Institución Educativa N.º 101148	Pulan	Cajamarca
51	Institución Educativa N.º 5136 Fernando Belaúnde Terry	Callao	Callao
52	Institución Educativa Fe y Alegría N.º 33	Mi Perú	Callao
53	Colegio de Alto Rendimiento Cusco	Pucyura	Cusco
54	Institución Educativa N.º 56151	Quehue	Cusco
55	Institución Educativa Kari Grande	San Sebastián	Cusco
56	Institución Educativa N.º 22051 Domingo Saldaña Gutiérrez	Arma	Huancavelica
57	Institución Educativa Andrés Avelino Cáceres	Aurahúa	Huancavelica
58	Institución Educativa N.º 22053	Aurahúa	Huancavelica
59	Colegio de Alto Rendimiento Huancavelica	Huancavelica	Huancavelica
60	Colegio de Alto Rendimiento Huánuco	Huánuco	Huánuco
61	Colegio de Alto Rendimiento Ica	Nasca	Ica
62	Colegio de Alto Rendimiento Junín	Chongos Bajo	Junín
63	Institución Educativa Ramiro Prialé Prialé	Suitucancha	Junín
64	Institución Educativa N.º 81770 María Inmaculada Concepción	Chao	La Libertad
65	Institución Educativa N.º 80635 San Juan Bautista	Chao	La Libertad
66	Institución Educativa N.º 80092 Carlos Wiese	Chao	La Libertad
67	Institución Educativa N.º 82070 Abraham Valdelomar	Chao	La Libertad

68	Institución Educativa N.º 82170 Jesús de Nazaret	Pacanga	La Libertad
69	Colegio de Alto Rendimiento La Libertad	Virú	La Libertad
70	Colegio de Alto Rendimiento Lambayeque	Chiclayo	Lambayeque
71	Colegio de Alto Rendimiento Lima Metropolitana	Lurigancho-Chosica	Lima Metropolitana
72	Institución Educativa N.º 6006 Santísima Virgen de Lourdes	Pachacámac	Lima Metropolitana
73	Institución Educativa N.º 6009 Miguel Grau Seminario	Pucusana	Lima Metropolitana
74	Institución Educativa Manuel Scorza	Pucusana	Lima Metropolitana
75	Institución Educativa Los Educadores	San Luis	Lima Metropolitana
76	Institución Educativa San Mateo de Huánchor	San Mateo	Lima Provincias
77	Colegio de Alto Rendimiento Lima Provincias	Santa María	Lima Provincias
78	Colegio de Alto Rendimiento Loreto	Iquitos	Loreto
79	Colegio de Alto Rendimiento Madre de Dios	Tambopata	Madre de Dios
80	Colegio de Alto Rendimiento Moquegua	Moquegua	Moquegua
81	Colegio de Alto Rendimiento Pasco	Chontabamba	Pasco
82	Institución Educativa Simón Bolívar	Simón Bolívar	Pasco
83	Institución Educativa N.º 14974	Tambogrande	Piura
84	Institución Educativa N.º 15192	Tambogrande	Piura
85	Colegio de Alto Rendimiento Piura	Veintiséis de Octubre	Piura
86	Colegio de Alto Rendimiento Puno	Chucuito	Puno
87	Colegio de Alto Rendimiento San Martín	Moyobamba	San Martín
88	Colegio de Alto Rendimiento Tacna	Tacna	Tacna
89	Colegio de Alto Rendimiento Tumbes	Tumbes	Tumbes
90	Colegio de Alto Rendimiento Ucayali	Callería	Ucayali

Llapa tapuykunata, mayqin yachaqkunataq qillqarira

1	Acuña Mejía, Ruth Analí	Catilluc	Cajamarca	10
2	Aguilar López, Clara	Ayacucho	Ayacucho	14
3	Aguirre Flores, Karla Alessandra	Chachapoyas	Amazonas	14
4	Alanguia Mamani, Gabriela Verónica	Tacna	Tacna	14
5	Albornoz Godoy, Angie	Huánuco	Huánuco	14
6	Alvarado Franco, Analysa	Huánuco	Huánuco	14
7	Alvarado Magallán, Luis David	Moyobamba	San Martín	14
8	Anag Tsamajain, Lea	Imaza	Amazonas	12
9	Anastacio Sandoval, Dennis Aldair	Veintiséis de Octubre	Piura	14
10	Anco Vera, Jasmani Bryan	Tacna	Tacna	14
11	Arapa Idme, Yuliana Yaquelin Anais	Chucuito	Puno	14
12	Arce Rimarachín, Daniela	Moyobamba	San Martín	15
13	Atoche Gil, María José	Chiclayo	Lambayeque	15
14	Baldera Silva, Cinthia Johana	Moyobamba	San Martín	14
15	Bendezú Loayza, Mía del Pilar	Nasca	Ica	15
16	Berrospi Espinoza, Ruth Rosio	Cátac	Áncash	15
17	Briones Inga, Álvaro	Mi Perú	Callao	12
18	Bruno Melgarejo, Betsy Alexandra	Cátac	Áncash	14
19	Cáceres Pilco, Bladimir Darwin	Tacna	Tacna	15
20	Cadenas Rodríguez, Luciana Eleanor	Paucarpata	Arequipa	14
21	Calderón Bancayán, Reyna Isabel	Veintiséis de Octubre	Piura	14
22	Canchanya Canchanya, Kevin Franklin	Chongos Bajo	Junín	14
23	Caurino Ramírez, Yosmel	Chavín de Huántar	Áncash	14
24	Ccora Soto, Sheyla	Huancavelica	Huancavelica	14
25	Cedillo Alvarado, Ariana Abigail	Tumbes	Tumbes	14
26	Chata Huanacuni, Raquel Sarai	Tacna	Tacna	14
27	Chávez Caycho, Angelsa Eliza	Jesús	Cajamarca	13
28	Chuquipiondo Tafur, Irma	Santo Tomás	Amazonas	16

29	Condori Ataucuri, Aldair Daniel	Moquegua	Moquegua	14
30	Condori Pallardel, Emilio Alejandro	Paucarpata	Arequipa	14
31	Cruz del Águila, Sergio César	Huánuco	Huánuco	14
32	Esteban Magallanes, Kiara Camila	Arma	Huancavelica	11
33	García Chumbe, Kiara Miluska	Moyobamba	San Martín	14
34	García Contreras, Romi Génesis	Chao	La Libertad	10
35	García Trujillo, Rodrigo Sebastián	Chavín de Huántar	Áncash	12
36	Gómez Guadalupe, Uriel Anthony	Chachapoyas	Amazonas	14
37	Gómez Tafur, Juanita	Chachapoyas	Amazonas	14
38	Gonzales Llerena, Joyce Katheryn	Lurigancho-Chosica	Lima Metropolitana	14
39	Gonzales Quispe, Eva María	Chalhuanca	Apurímac	14
40	Guembes Luyo, Miluska Angela	Lurigancho-Chosica	Lima Metropolitana	14
41	Guerrero Becerra, Jorge	Calquis	Cajamarca	11
42	Hernández Maza, Samira Eberlith	Moyobamba	San Martín	14
43	Herrera Sánchez, Jenyfer Olimpia	Callería	Ucayali	14
44	Hilario Tarazona, Lesly Shanthal	Huánuco	Huánuco	13
45	Huachaca Montesinos, Jhon Franco	Lurigancho-Chosica	Lima Metropolitana	14
46	Huaman Vargas, Nelsy Fiorela	Santo Tomás	Amazonas	16
47	Huaman Zambrano, José Manuel	Calquis	Cajamarca	10
48	Huayana Osco, Danitza Yuvitza	Chontabamba	Pasco	14
49	Huaylla Cajas, María Emilia Tamara	Tambopata	Madre de Dios	14
50	Huayta Gonzales, Valentino	Santa María	Lima Provincias	14
51	Iparraguirre Urías, Nicole	San Luis	Lima Metropolitana	14
52	Jiménez Rodríguez, Ximena	Chiclayo	Lambayeque	15
53	Lapa Sicha, Esther Kathelyn	Ayacucho	Ayacucho	14
54	Lara Flores, Andrea Rubí	Iquitos	Loreto	14
55	Lazón Orosco, Camila Alison	Chontabamba	Pasco	13
56	Leyva Valenzuela, Ralan Deyvis	San Marcos	Áncash	12
57	Limache Villegas, Alexis Daniel	Tacna	Tacna	14
58	Llanos Huayta, Brayan Yoset	Chucuito	Puno	14

59	Madrid Mendoza, Yoel Iván	Tambogrande	Piura	11
60	Mamani Flores, Emil Alfredo	Paucarpata	Arequipa	15
61	Mamani Tintaya, Rosa María	Tambopata	Madre de Dios	14
62	Mejía de la Cruz, Anngello Lucka	Huánuco	Huánuco	14
63	Mendoza Peña, Akemy	San Luis	Lima Metropolitana	14
64	Meneses Villanueva, Roy Steven	Lurigancho-Chosica	Lima Metropolitana	14
65	More Quilca, Diego Alejandro	Huancavelica	Huancavelica	14
66	Muñoz Fernández, Vanessa Jhasmin	Callería	Ucayali	14
67	Navarro Garamendi, Rafael Ángel	Ayacucho	Ayacucho	14
68	Neciosup Neciosup, Ruth Sarait	Chiclayo	Lambayeque	15
69	Ocampo Lápiz, Franco Isamar	Chachapoyas	Amazonas	14
70	Pacheco Palomino, Sofía Flor de María	Nasca	Ica	14
71	Páez Cairo, Agustín Matías	San Luis	Lima Metropolitana	14
72	Palacios Águila, Joseph Karl Pedro	Cátac	Áncash	14
73	Parco Briceño, Sandra Maricielo	Moyobamba	San Martín	15
74	Paredes Meléndez, Luz Consuelo	Tambopata	Madre de Dios	14
75	Pretil Pocomucha, Fina Rosmery	Santa María	Lima Provincias	14
76	Quispe Sivana, Mario Nivardo	Pucyura	Cusco	14
77	Quispe Villalva, Pamela Evelyn	Chongos Bajo	Junín	14
78	Ravello Palomino, César Alejandro	Nasca	Ica	14
79	Rocha Mejía, Ruth Elizabeth	San Luis	Lima Metropolitana	14
80	Saavedra Guerrero, Manuel Armando	Chiclayo	Lambayeque	15
81	Segura Gonzales, Josafat	San Luis	Lima Metropolitana	15
82	Sigueñas Baltazar, Sharon	Chavín de Huántar	Áncash	14
83	Suárez Espinoza, Martín Eduardo	Lurigancho-Chosica	Lima Metropolitana	14
84	Suárez Hernández, Duverli	Catache	Cajamarca	10
85	Taquila Mamani, Rosalía Edith	Tacna	Tacna	14
86	Tauca Yoplac, Jhojan	Santo Tomás	Amazonas	15
87	Tolentino Blanco, Medalyt Rosario	Chontabamba	Pasco	14

88	Urbe Marticorena, André	San Luis	Lima Metropolitana	14
89	Valdez Huaman, Marco Aurelio	Tambopata	Madre de Dios	14
90	Vásquez Pari, Gabriela Verónica	Tacna	Tacna	14
91	Vela La Torre, José Yampol	Santo Tomás	Amazonas	12
92	Velásquez Tello, Anel Sofía	Tambopata	Madre de Dios	14
93	Vilca Murga, Ruth Milagros	Chucuito	Puno	14
94	Vilca Samaniego, Medaly Janeth	Huánuco	Huánuco	15
95	Villegas Vásquez, Cristel	San Luis	Lima Metropolitana	13
96	Yangua Carhuapoma, Keyli Analí	Veintiséis de Octubre	Piura	14
97	Yañez Nina, Katherina Angeleen	Moquegua	Moquegua	14
97	Yoplac Ocampo, Iris Maleny	Santo Tomás	Amazonas	15
99	Zambrano Sangama, Gianfranco Rubén	Moyobamba	San Martín	14
100	Zapata Viera, Damaris Anthonella	San Luis	Lima Metropolitana	14

Mayqin wiñay kawsaymanta rimariqkuna kutichira papukuykunata

1	Alejandro Salinas	Universidad Nacional Mayor de San Marcos
2	Alex Loayza	Universidad Nacional Mayor de San Marcos
3	Ascensión Martínez Riaza	Universidad Complutense de Madrid (España)
4	Carlos Contreras	Pontificia Universidad Católica del Perú
5	Carlota Casalino	Universidad Nacional Mayor de San Marcos
6	Carmen McEvoy	University of the South-Sewanee (Estados Unidos)
7	Cecilia Méndez	Universidad de California, Santa Bárbara (Estados Unidos)
8	Charles Walker	Universidad de California, Davis (Estados Unidos)
9	Claudia Rosas	Pontificia Universidad Católica del Perú
10	Cristina Mazzeo	Pontificia Universidad Católica del Perú
11	Cristóbal Aljovín	Universidad Nacional Mayor de San Marcos
12	David Velásquez	Universidad Nacional Mayor de San Marcos
13	Dionisio de Haro	Universidad Rey Juan Carlos (España)
14	Elizabeth Hernández	Universidad de Piura
15	Fernando Armas	Universidad del Pacífico
16	Gérard Borrás	Instituto Francés de Estudios Andinos
17	Gustavo Montoya	Universidad Nacional Mayor de San Marcos
18	Juan Carlos La Serna	Universidad Nacional Mayor de San Marcos
19	Lourdes Medina	Dirección de Informaciones del Ejército del Perú
20	Luis Miguel Glave	Universidad Pablo de Olavide (España)
21	Manuel Chust	Universidad Jaume I (España)

22	Marcel Velázquez	Universidad Nacional Mayor de San Marcos
23	Margareth Najarro	Universidad Nacional de San Antonio Abad del Cusco
24	Margarita Guerra	Academia Nacional de la Historia del Perú
25	María Claudia Huerta	Universidad de California, Davis (Estados Unidos)
26	María Emma Mannarelli	Universidad Nacional Mayor de San Marcos
27	Maribel Arrelucea	Universidad de Lima
28	Marissa Bazán	Universidad de Lima
29	Miriam Salas	Pontificia Universidad Católica del Perú
30	Natalia Sobrevilla	Universidad de Kent (Reino Unido)
31	Nelson E. Pereyra	Universidad Nacional de San Cristóbal de Huamanga
32	Pablo Ortemberg	Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas (Argentina)
33	Patricio Alvarado	Pontificia Universidad Católica del Perú
34	Paul Rizo-Patrón	Pontificia Universidad Católica del Perú
35	Ronald Elward	Elckerlyc Montessori / International School (Países Bajos)
36	Susana Aldana	Pontificia Universidad Católica del Perú
37	Víctor Peralta	Consejo Superior de Investigaciones Científicas (España)

Proyecto Especial del Bicentenario nisqan, kay liwrupa qillqayninwanqa aypay munasqanqa qallariyta munan huk rimanakuyta lliw kawsaykunawan, uyarispa, tapuykuspa llapan allin yachayniyuqkunapa ikunkunawan, chaynataq lliw yachaqkunapa tantiyayninwan, chay independencia nisqan suyunchik pachapi apakusqanmanta.

Achka hunta rimariykuna, chaynallataq llapa tantiyaykuna, tapuykachaykuna, pinqaykuna, qallarín ancha tantiyariykuna, llapan Perú suyunchikpa, ñan puririsqanmanta, chayna República nisqan tukuy tikrakusqanmanta, chaynatam kunanqa riqsinchik, chaymi iskay pacha watanta yupaychayta qallarisun.

Carmen McEvoy

BICENTENARIO
PERÚ 2021

www.bicentenario.gob.pe

Bicentenario del Perú
@Bicentenariope
#BicentenarioPerú